

PARK DOSTĘPNY

MODEL DOSTĘPNEGO PARKU PRZYRODNICZEGO

Konspekt kompleksowego modelu zapewnienia dostępności parku
przyrodniczego

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w partnerstwie z Ministerstwem Klimatu i Środowiska oraz fundacją Global Nature Fund realizuje projekt o nazwie „Obszar chroniony obszar dostępny” dofinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój.

- Cel główny projektu - wypracowanie ramowego modelu dostępnego parku narodowego/krajobrazowego jako elementu dostępności oferty turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami we współpracy z partnerem ponadnarodowym i wdrożenie wybranych elementów tego modelu przez 10 parków przyrodniczych (PP) w Polsce.
- Efekt projektu – kompleksowy model zapewnienia dostępności parku przyrodniczego dla osób o szczególnych potrzebach, w tym osób z niepełnosprawnością, mający na celu systemowe ukierunkowanie działań w zakresie poprawy dostępności PP. Model ten będzie miał charakter ramowy, co pozwoli na jego wykorzystanie przez parki o zróżnicowanym charakterze, przy każdorazowym dostosowaniu do specyfiki danego parku.

Spis treści

I.	Wstęp	4
II.	Wprowadzenie do modelu.....	6
III.	Dostępność turystyki dla osób ze szczególnymi potrzebami- zagadnienia teoretyczne	9
III.I	Spółeczny model niepełnosprawności	9
III.II	Dostępność	11
	Projektowanie uniwersalne	12
	Racjonalne usprawnianie	14
	Technologie wspomagające oraz asystujące.	15
	Dostępność cyfrowa i informacyjno-komunikacyjna.....	17
III.III	Turystyka.....	18
	Turystyka dostępna dla wszystkich- podstawowe założenia.....	18
	Aktywność turystyczna osób ze szczególnymi potrzebami	20
IV.	Wdrażanie dostępności w parkach przyrodniczych- zagadnienia praktyczne	23
IV.I	Łańcuch dostępności parku przyrodniczego	23
IV.II	Obszary dostępności parków przyrodniczych	26
1.	Obszar organizacyjny	28
	Zagadnienie 1.1 Organizacja dostępności i procedury	28
	Zagadnienie 1.2 Podnoszenie kompetencji kadry parku przyrodniczego.....	32
	Zagadnienie 1.3 Współpraca parku z organizacjami pozarządowymi.	34
	Zagadnienie 1.4 Wolontariusze w parku przyrodniczym	36
2.	Obszar architektoniczny uwzględniający architekturę krajobrazu.....	39
	Zagadnienie 2.1 Szlaki piesze	39
	Zagadnienie 2.2 Urządzenia obsługi ruchu turystycznego w obrębie szlaków pieszych	45
	Zagadnienie 2.3 Powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe w obrębie szlaków pieszych	47
	Zagadnienie 2.4 Obiekty budowlane na terenie parku – strefa przed drzwiami, drzwi, ciągi komunikacyjne	49
	Zagadnienie 2.5 Obiekty budowlane na terenie parku - ruch pionowy.....	51
	Zagadnienie 2.6 Obiekty budowlane na terenie parku – pomieszczenia wewnętrzne	53
	Zagadnienie 2.7 Miejsca parkingowe	56
3.	Obszar techniczny.....	57

Zagadnienie 3.1 Dostosowanie informacji turystycznej oraz stron internetowych	57
Zagadnienie 3.2 Mobilność na terenie parku przyrodniczego.....	59
Zagadnienie 3.3 Oznakowanie szlaków i wewnątrz budynków.....	63
Zagadnienie 3.4 Publiczne urządzenia do higieny.....	65
Zagadnienie 3.5 Gastronomia zorganizowana	67
Zagadnienie 3.6 System ostrzegania o warunkach pogodowych	67
Zagadnienie 3.7 Bezpieczeństwo	68
4. Obszar edukacyjno-społeczny	70
Zagadnienie 4.1 Zwiedzanie	71
Zagadnienie 4.2 Wystawy i eksponaty	71
Zagadnienie 4.3 Zajęcia grupowe - lekcje muzealne, warsztaty, prelekcje, pogadanki, impresy zorganizowane.....	72
Zagadnienie 4.4 Zajęcia terenowe – wycieczki piesze, rowerowe, rajdy.....	73
V. Dobre praktyki - Polska	74
V.I. Szlaki turystyczne w parkach narodowych.....	74
V.II Dobre praktyki w parkach narodowych	75
V.III Inne dobre praktyki	79
VI. Dobre praktyki – Europa i Świat.....	82
VII. Zakończenie.....	85
VIII. Akty prawne	87
IX. Wytyczne i Rekomendacje	89
X. Literatura.....	89
XI. Netografia.....	91
XII. Załączniki	92
Załącznik nr 1. Informacje o poszczególnych grupach osób ze szczególnymi potrzebami ...	92
Załącznik nr 2 Rodzaje i skutki niepełnosprawności.....	93

I. Wstęp

W 2012 roku Polska ratyfikowała Konwencję ONZ o prawach osób niepełnosprawnych (KPON), której celem jest umożliwienie im rzeczywistego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności na równi z innymi osobami.

Jednym z kluczowych i horyzontalnych praw zagwarantowanych w Konwencji jest prawo do dostępnej przestrzeni, produktów i usług. Bez zapewnienia dostępności nie jest możliwe zagwarantowanie osobom z różnymi niepełnosprawnościami możliwości korzystania z pełni praw. Dostępność w myśl zapisów KPON rozumiana jest szeroko i dotyczy nie tylko osób z orzeczoną niepełnosprawnością, ale wszystkich tych osób, które w codziennym funkcjonowaniu natrafiają na różnego typu bariery: architektoniczną, związaną z dostępem do informacji, komunikacją czy też postawą otoczenia. Konwencja wprost odwołuje się także do prawa do uczestnictwa w życiu kulturalnym, sporcie i turystyce wskazując, że uczestnictwo to powinno być możliwe na zasadach równości z innymi osobami.

Polska ratyfikując konwencję zobowiązała się do wprowadzenia w życie zawarte w niej standardy postępowania. Dzięki tym standardom osoby z niepełnosprawnościami mogą korzystać ze swoich praw.

Zapisy KPON zostały zaimplementowane na poziomie prawa krajowego w trzech kolejnych ustawach:

- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (dalej: Ustawa o dostępności),
- Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (dalej: Ustawa o dostępności cyfrowej),
- Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (dalej: Ustawa o języku migowym).

Parki przyrodnicze (narodowe i krajobrazowe) są rozmieszczone w każdym rejonie Polski i posiadają zróżnicowaną ofertę turystyczną - od wspinaczki, poprzez kajakarstwo po nurkowanie. Stanowią ogromny potencjał jako miejsce wypoczynku i rekreacji, także dla osób z niepełnosprawnościami (dalej: OzN). Jednakże za zróżnicowaną ofertą wypoczynkową idzie równie zróżnicowany stopień dostępności poszczególnych obiektów dla osób ze

szczególnymi potrzebami. W dobie zmieniającego się oblicza turystyki, nakierowanej na środowisko przyrodnicze, należy liczyć się z coraz większym zainteresowaniem obszarami chronionymi, ale jednocześnie z coraz większymi wymaganiami osób je odwiedzających. Współczesny turysta to często osoba poszukująca wrażeń, aktywnie spędzająca czas realizując nowe formy rekreacji i wypoczynku, a z powodu rosnącej świadomości ekologicznej – zwykle wymagająca. Z myślą o takich ludziach tworzone są centra edukacji ekologicznej, ścieżki dydaktyczne, organizowane imprezy edukacyjne i inne, które często odbywają się na terenach chronionych. W rozwoju turystyki nie zawsze pamięta się jednak o osobach ze szczególnymi potrzebami, które również mają swoje wymagania, potrzeby i zainteresowania, a także pełne prawo do korzystania z edukacji ekologicznej na zasadach równości z innymi osobami.

Zapewnienie zrównoważonego rozwoju turystyki dostępnej wymaga, aby wszystkie obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe i ich urządzenia obsługi ruchu turystycznego wykraczały poza usługi doraźne (ad hoc) i przyjmowały zasadę uniwersalnego projektowania. Zapewni to wszystkim osobom, niezależnie od ich potrzeb fizycznych i/lub poznawczych, możliwość korzystania z dostępnych udogodnień w sprawiedliwy i zrównoważony sposób. Podejście to rezygnuje z preferencyjnego lub oddzielnego traktowania turystów o różnych możliwościach, a ukierunkowane jest na umożliwienie wszystkim nieograniczone korzystanie z obiektów i usług, w dowolnym czasie i przestrzeni.

Wzrost dostępności obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych wiąże się z koniecznością przełamywania wielu barier, które mogą być spowodowane:

- cechami środowiska przyrodniczego (np. spadki terenu, nieutwardzona, piaszczysta nawierzchnia szlaku, wystające korzenie drzew),
- ograniczeniami architektonicznymi (np. zbyt wąskie drzwi, schody),
- brakiem podstawowego wyposażenia (np. pętli indukcyjnej, opisów w alfabecie Braille'a, planów dotykowych),
- sposobem świadczenia usług oraz przekazywania informacji.

Biorąc pod uwagę indywidualny charakter potrzeb turystów, a także specyfikę obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i ich zróżnicowanie, trudno spełnić standardy „uniwersalnej dostępności dla wszystkich” w obrębie wszystkich obiektów. Natomiast możliwe jest zadbanie o rzetelną i aktualną informację na temat występujących w obrębie obiektów

udogodnień czy utrudnień, co ułatwi potencjalnym gościom planowanie i realizację wizyty „szytej na miarę”. Możliwe jest także konsekwentne dążenie do zwiększenia dostępności, a tym samym umożliwianie osobom ze szczególnymi potrzebami korzystania z prawa do uczestnictwa w turystyce i rekreacji.

II. Wprowadzenie do modelu

Celem prezentowanego modelu jest zapewnienie dostępności parku przyrodniczego dla osób o szczególnych potrzebach, w tym OzN, mający na celu systemowe ukierunkowanie działań w zakresie poprawy dostępności PP.

Osoba ze szczególnymi potrzebami to osoba, która aby uczestniczyć w różnych sferach życia na równi z innymi, musi przezwyciężyć różnego rodzaju bariery – podjąć dodatkowe działania lub zastosować dodatkowe środki. O szczególnych potrzebach mogą decydować cechy zewnętrzne lub wewnętrzne tej osoby, a także okoliczności, w których się ona znajduje.

Osoby ze szczególnymi potrzebami są zdefiniowane w Programie rządowym Dostępność Plus 2018-2025¹ oraz Ustawie o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami².

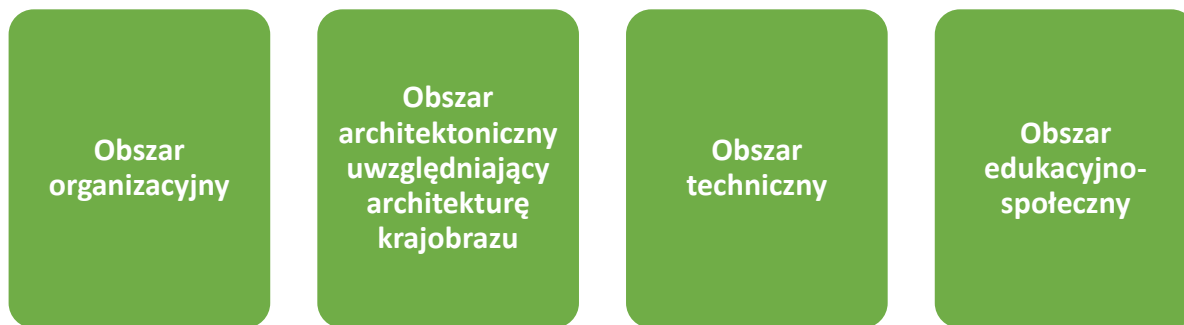
Kiedy w opracowaniu używane jest określenie osoby ze szczególnymi potrzebami to mowa o szerokiej grupie m.in osób na wózkach, poruszających się o kulach, o ograniczonej możliwości poruszania się, niewidomych i słabowidzących, ale również osób starszych, czy kobiet w ciąży. W opracowaniu często używane jest określenie osoby z niepełnosprawnościami. Ma to swoje uzasadnienie wtedy, kiedy powołujemy się na dane statystyczne czy też badania, które prowadzone są na tej grupie osób.

Prezentowany model ma charakter ramowy, co pozwoli na jego wykorzystanie przez PP o zróżnicowanym charakterze, przy każdorazowym dostosowaniu do specyfiki danego parku – lokalnych uwarunkowań np. środowiskowych.

Model obejmuje następujące obszary dostępności parków przyrodniczych:

¹ Program Rządowy Dostępność Plus 2018-2025
(www.archiwum.ncbr.gov.pl/fileadmin/POIR/3_1_1_1_2019/Dok_dodatkowe/16_Program_Dostepnosc_Plus.pdf, (dostęp z dnia: 08.09.2021 r.)

² Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. 2019 poz. 1696 ze zm.)

Każdy obszar podzielony został na szczegółowe zagadnienia w których określone zostało, jakie działania należy podjąć żeby zwiększyć dostępność PP.

W przedstawionym modelu dostępność rozumiana jest jako kompleksowy i stały proces wymagający ciągłej refleksji, monitorowania potrzeb i efektów. Wskutek prowadzonych działań, park przyrodniczy osiąga gotowość do wdrażania rozwiązań skoncentrowanych na uniwersalnym projektowaniu i przyjęcia turysty niezależnie od specyfiki jego indywidualnych potrzeb.

Wdrażanie dostępności w parku może zostać zaprojektowane z rozróżnieniem na trzy poziomy realizacji:

- **Poziom podstawowy (mini)** skoncentrowany wokół realizacji obowiązków związanych z zapewnieniem dostępności wynikających z przepisów prawa ujętych m.in. we wstępie do niniejszego opracowania.
- **Poziom średni (midi)** uwzględniający wprowadzenie szeregu dodatkowych rozwiązań zwiększających dostępność wykraczających poza obowiązujące ramy prawne.
- **Poziom zaawansowany (maxi)** obejmuje innowacje, których wdrożenie nie wynika bezpośrednio z przepisów prawa, natomiast w znaczący sposób podnosi jakość korzystania z PP dla osób ze szczególnymi potrzebami.

Miarą sukcesu dostępności parku przyrodniczego dla osób ze szczególnymi potrzebami będzie uwzględnienie dostępności we wszystkich jej obszarach i na jak najwyższym poziomie. W procesie testowania modelu największą rolę odgrywać będzie możliwość sprawdzenia w praktyce jak najszerzej obszarów. Tworząc plan dostępności PP należy przeanalizować dostępność wszystkich urządzeń paraturystycznych i infrastruktury związanej z obsługą turystyczną. Do urządzeń paraturystycznych zaliczamy m.in. sieci handlu detalicznego

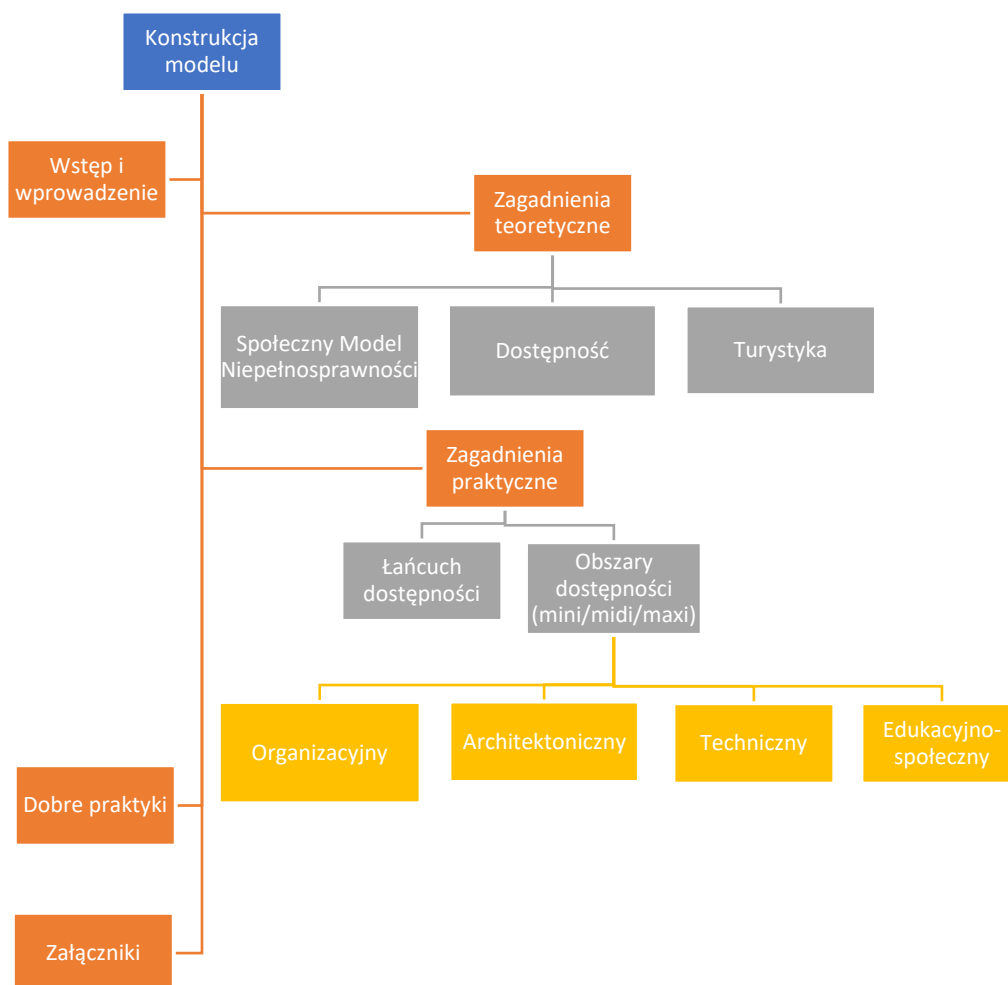
towarami spożywczymi i przemysłowymi, promy żeglugi pasażerskiej, urządzenia pocztowe i komunikacyjne, instytucje kultury oraz ochrony zdrowia.

Dla każdej ścieżki wskazane zostały szczegółowe działania konieczne do przeprowadzenia, by możliwe było osiągnięcie danego poziomu dostępności.

Opracowanie zakończone jest opisem polskich i zagranicznych dobrych praktyk związanych z wdrażaniem.

Nieodłącznym elementem modelu jest matryca diagnostyczna dla osób ze szczególnymi potrzebami, która stanowi załącznik do modelu. Matryce stanowiące załącznik do modelu, są Check-Listami dzięki, którym samodzielnie można przeprowadzić audyt dostępności.

W nawigowaniu po strukturze prezentowanego opracowania pomoże poniższa grafika ukazująca jego kształt:

III. Dostępność turystyki dla osób ze szczególnymi potrzebami- zagadnienia teoretyczne

W poniższym rozdziale przedstawione zostały kluczowe zagadnienia teoretyczne istotne z punktu widzenia modelu. Wprowadzone zostały pojęcia związane z niepełnosprawnością i przyjętym sposobem jej rozumienia, a także zagadnienia wprowadzające do tematu dostępności. Rozdział zakończony jest odniesieniem do dostępności w kontekście turystyki oraz najważniejszymi informacjami dotyczącymi szlaków w parkach narodowych.

III.1 Społeczny model niepełnosprawności

W prezentowanym modelu przyjęta została definicja niepełnosprawności wyływająca z Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. Zgodnie z tą definicją niepełnosprawność oznacza długotrwałą obniżoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną i sensoryczną człowieka, która w interakcji z różnymi barierami może ograniczać pełne i efektywne uczestnictwo w życiu społecznym na równych zasadach z innymi obywatelami. Definicja ta koncentruje się nie tylko na obniżonej sprawności ale przede wszystkim na różnego typu barierach w otoczeniu- fizycznym, związanym z dostępem do informacji, komunikacją, czy też barierami związanymi z postawą otoczenia. Taki sposób rozumienia niepełnosprawności różni się w wyraźny sposób od tradycyjnej, medycznej definicji skoncentrowanej wokół stanu psychofizycznego osoby i implikuje inny typ działań. W tradycyjnym podejściu działania skierowane do OzN skoncentrowane były wokół zagadnień związanych z rehabilitacją. W wyływającym z KPON sposobie rozumienia niepełnosprawności (nazywanym społecznym modelem) bardzo istotne stają się działania związane z niwelowaniem różnego typu barier- zarówno architektonicznych, jak i innego typu. Zapewnienie dostępności będące konsekwencją likwidacji tych barier jest warunkiem niezbędnym dla zapewnienia możliwości prowadzenia przez OzN samodzielnego życia na zasadach równości z innymi osobami.

Z takiej definicji niepełnosprawności wynika też wprost, że mówiąc o OzN nie mówimy tylko o osobach z orzeczeniem o niepełnosprawności, a szerzej - o osobach, które z powodu ograniczeń w sprawności napotykają na bariery. Warto także podkreślić, że niepełnosprawność jest zjawiskiem wielopłaszczyznowym i wielowymiarowym, dotyczącym różnych sfer życia. Niepełnosprawność jest częścią stanu zdrowia człowieka. Prawie każdy z

nas w pewnym momencie swojego życia może być osobą niepełnosprawną w sposób czasowy lub trwały. Jednocześnie wraz z wiekiem zwiększa się prawdopodobieństwo i stopień trudności w codziennym funkcjonowaniu. Niepełnosprawność jest kwestią złożoną, a interwencje w celu przezwyciężenia niedogodności z nią związanych są wielorakie, układowe i różnią się w zależności od kontekstu.

Przy takim podejściu do rozumienia niepełnosprawności kluczowa staje się kwestia napotykania na bariery w funkcjonowaniu i szczególne potrzeby związane z zapewnieniem dostępności. Potrzeby takie mogą mieć zarówno osoby, które społecznie postrzegane są jako osoby z niepełnosprawnością (osoby na wózku inwalidzkim, osoby niewidome, osoby głuche czy z niepełnosprawnością intelektualną), jak również osoby, które na różnych etapach życia i z różnych powodów mogą mieć szczególne potrzeby związane z dostępnością- osoby starsze, które z racji wieku napotykać na ograniczenia w funkcjonowaniu, rodzice z małymi dziećmi, czy też osoby, których sprawność jest czasowo ograniczona z powodu np. kontuzji.

Przyjmując za punkt wyjścia konwencyjną definicję i wyływający z niej społeczny model niepełnosprawności w polskim ustawodawstwie dotyczącym zapewnienia dostępności wprowadzona została kategoria osób ze szczególnymi potrzebami. W grupie tej są wszystkie OzN, a także inne osoby, które w sposób stały i czasowy napotykać na bariery w funkcjonowaniu. Wynikającym zarówno z KPN, jak i z prawa krajowego zobowiązaniem jest konieczność prowadzenia działań, które te bariery zniwelują.

Szacuje się, że ponad miliard osób tj. około 15% światowej populacji żyje z pewną formą niepełnosprawności (dane na podstawie ogólnoswiatowych oszacowań populacyjnych z roku 2010). Jest to więcej niż wynika z poprzednich szacunków Światowej Organizacji Zdrowia, które datuje się począwszy od lat 70. i które sugerowały, że jest to około 10%.³ Poszerzenie tej grupy o osoby starsze, u których ograniczenia w funkcjonowaniu pojawiają się wraz z wiekiem, czy też o osoby, które na bariery napotykać czasowo sprawia, że mówiąc o dostępności mówimy o działaniach dla bardzo szerokiej grupy, a nie tylko o specjalistycznych i wąskich rozwiązaniach dla wybranych obywateli.

³Światowy raport o niepełnosprawności – podsumowanie. Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania. Nr 1/2013(6).

Warto także podkreślić, że osoby niepełnosprawne są zróżnicowane, podobnie jak ich niepełnosprawność. Nawet dwie osoby z podobną niepełnosprawnością mogą mieć bardzo różne potrzeby, jeśli chodzi o dostępność i przemieszczanie się. Chociaż wózki inwalidzkie zazwyczaj pojawiają się na symbolach niepełnosprawności, użytkownicy wózka to tylko pewien procent OzN. Osoby niepełnosprawne to osoby o zmniejszonej zdolności fizycznej, poznawczej, intelektualnej i/lub sensorycznej, w tym osoby z ubytkiem słuchu. OzN bardzo często nie potrafią samodzielnie funkcjonować w codziennym życiu bez konieczności wsparcia osób trzecich.

W Polsce OzN, które mają prawne potwierdzenie niepełnosprawności, jest ponad 3 mln. W rzeczywistości jest ich dużo więcej – od 4 do 7 mln. Zgodnie z danymi z narodowego spisu powszechnego (NSP) w 2011 roku w Polsce żyje około 4,2 mln OzN (biologiczną) – czyli około 11% naszego społeczeństwa. Wyniki reprezentacyjnego Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności wskazują, że populacja osób niepełnosprawnych prawnie w wieku 16 lat i więcej w Polsce liczyła 3 024 tys., co stanowi 10% ogółu populacji osób w tym wieku objętej zakresem BAEL⁴.

Szersze informacje o rodzajach i skutkach niepełnosprawności znajdują się w załączniku nr 2 do niniejszego opracowania.

III.II Dostępność

Dostępność (ang. accessibility) to „właściwość środowiska fizycznego, transportu, technologii i systemów informacyjno – komunikacyjnych oraz towarów i usług, pozwalająca OzN na korzystanie z nich na zasadzie równości z innymi osobami. Dostępność jest warunkiem wstępnym prowadzenia przez wiele OzN niezależnego życia i uczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym. Dostępność może być zapewniona przede wszystkim dzięki stosowaniu koncepcji uniwersalnego projektowania, a także poprzez usuwanie istniejących barier oraz stosowanie mechanizmu racjonalnych usprawnień.”⁵

Dostępność to szerokie pojęcie używane do opisu stopnia, w jakim dany system może być używany przez możliwie dużą grupę ludzi. W przeciwieństwie do użyteczności jako „łatwości

⁴ Aktywność ekonomiczna ludności Polski – IV kwartał 2020 r, Główny Urząd Statystyczny 2020 r.

⁵ Realizacja zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla OzN

Poradnik dla realizatorów projektów i instytucji systemu wdrażania funduszy europejskich 2014-2020

https://www.pois.gov.pl/media/23674/publikacja_wersja_interaktywna_3.pdf (dostęp z dnia: 08.09.2021 r.)

użycia” czy ergonomii użytkownika, dostępność oznacza „możliwość korzystania” z funkcji lub właściwości danego systemu. Zgodnie z art. 6 Ustawy o Dostępności, dostępność jest wynikiem uwzględnienia uniwersalnego projektowania albo zastosowania racjonalnego usprawnienia.⁶

Warunek dostępności jest dla wszystkich turystów podstawowym czynnikiem, który musi być spełniony, by możliwa była eksploracja przestrzeni turystycznej. Określenie „dostępny” oznacza: dogodny, osiągalny, będący do dyspozycji. Wiąże się ono także z takimi cechami jak: użyteczność, funkcjonalność oraz uniwersalność. Odnosi się do: miejsca (lokalizacji) – gdy można gdzieś dostać się, dojść; informacji – coś jest zrozumiałe, jasne; relacji społecznych – gdy ktoś jest komunikatywny, otwarty w kontaktach z ludźmi; celu aktywności – który stosunkowo łatwo można zdobyć, osiągnąć ze względu np. na cenę, stopień trudności, niezbędny wysiłek).

Projektowanie uniwersalne

Projektowanie uniwersalne (z ang. *Universal Design*) to sposób podejścia do planowania i tworzenia produktów, urządzeń oraz przestrzeni publicznej, który zapewnia ich dostępność dla wszystkich użytkowników. Dotyczy ono rozwiązań, które są użyteczne w jak największym zakresie dla wszystkich, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznych zmian. Termin ten odnosi się do produktów, środowisk, programów oraz usług i nie wyklucza urządzeń pomocniczych dla poszczególnych grup osób niepełnosprawnych.⁷

Koncepcja projektowania uniwersalnego odegrała ważną rolę w kształtowaniu pojęcia funkcjonalności i dostępności środowiska zbudowanego dla wszystkich użytkowników i przynosi korzyść wszystkim członkom społeczeństwa. Przyczynia się do promowania równego, a tym samym sprawiedliwego dla wszystkich, dostępu do dóbr i usług, z uwzględnieniem potrzeb tych użytkowników, których funkcjonowanie jest w pewnym aspekcie ograniczone.

Projektowanie uniwersalne opiera się na zasadzie równości w większym stopniu, niż koncepcja ogólnej dostępności dla osób z obniżoną funkcjonalnością. Rozwiązania

⁶ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. 2019 poz. 1696 ze zm.)

⁷ art. 2 Konwencji ONZ z 13 grudnia 2006 r. o prawach osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169).

przestrzenne zgodne z zasadą projektowania uniwersalnego przewidują, iż podstawowe działania będą z założenia odpowiadały potrzebom wszystkich użytkowników i nie będą wymagały specjalnych rozwiązań. Projektowanie jest zatem pojmowane jako wspólny termin na określenie wszystkich działań, które dotyczą kształtowania otoczenia. Obejmuje to m.in. planowanie w ramach społeczności lokalnej, użytkowanie gruntów, jak również architekturę, roboty budowlane, czy też produkcję.

Geneza pojęcia „projektowanie uniwersalne” wskazuje na siedem zasad, według których należy postępować przy projektowaniu przestrzeni zurbanizowanej, produktów i usług ogólnodostępnych:

- **sprawiedliwe wykorzystanie** – projekt jest użyteczny i atrakcyjny dla ludzi o różnych umiejętnościach (możliwościach),
- **elastyczność użytkowania** – projekt uwzględnia szeroki zakres indywidualnych preferencji i umiejętności odbiorców,
- **prosta i intuicyjna obsługa** – zastosowany projekt jest łatwy do zrozumienia, niezależnie od doświadczenia, wiedzy, umiejętności językowych czy obecnego poziomu koncentracji użytkownika,
- **zauważalna informacja** – projekt w sposób efektywny łączy ze sobą niezbędne informacje dla użytkownika, niezależnie od warunków otoczenia lub zdolności sensorycznych użytkownika,
- **tolerancja błędów** – projekt minimalizuje zagrożenia i negatywne skutki przypadkowego lub zamierzonego działania,
- **niewielki wysiłek fizyczny** – projektowanie w taki sposób, aby produkt był efektywny, wygodny i wymagał minimalnego wysiłku użytkownika,
- **wymiary i przestrzeń dostępne i użyteczne** – odpowiednia wielkość i przestrzeń przewidziana do podejścia, działania i wykorzystania produktu, niezależnie od wielkości, postawy lub mobilności użytkownika⁸

⁸ „Wytyczne w zakresie projektowania uniwersalnego mając na uwadze potrzeby osób niepełnosprawnych” - ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Infrastruktury i Budownictwa, I. Benek, A. Labus, M. Kampka (red.), Warszawa: Fundacja Laboratorium Architektury 60+ 2016

Racjonalne usprawnianie

Zgodnie z definicją zawartą w KPON „Racjonalne usprawnienie oznacza konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nie nakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami”

Podstawowym narzędziem zapewniającym dostępność jest projektowanie uniwersalne oparte na mechanizmie racjonalnych usprawnień określanym jako „konieczne i odpowiednie zmiany oraz dostosowania, nienakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, rozpatrywane osobno dla każdego konkretnego przypadku, w celu zapewnienia OsN możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami.” Racjonalne usprawnienia pojawiają się zatem w momencie, gdy projektowanie uniwersalne nie jest możliwe i wprowadzane tam gdzie należy poprawić stan faktyczny.

Pojęcie to pojawiło się w polskim porządku prawnym w art. 23a Ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (dalej: Ustawa o Rehabilitacji).⁹ Już na etapie prac nad tekstem Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych (dalej: Konwencja) obowiązek podejmowania racjonalnych działań (kroków), mających na celu uwzględnienie potrzeb osób niepełnosprawnych, był widziany jako fundament całego dokumentu oraz warunek wstępny - konieczny do nieograniczonego korzystania przez osoby niepełnosprawne ze wszystkich praw człowieka¹⁰.

Ten dokument wzywa państwa do przyjmowania odpowiednich środków w celu zapewnienia dostępności i racjonalnych usprawnień. Środki te powinny polegać m.in. na wprowadzeniu zasady, zgodnie z którą już na etapie planowania i projektowania uwzględniać wymóg dostępności, dzięki czemu można ograniczyć, a nawet wyeliminować dodatkowe koszty późniejszych adaptacji. Co więcej, zaleca się, aby w ustawodawstwie krajowym uznano odmowę osobom niepełnosprawnym dostępu do aktywności sportowej, kulturalnej,

⁹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz. U. z 2021 r. poz. 573

¹⁰ R. Kayess, P. French, *Out of Darkness into LIGHT? Intro ducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, "Human Rights Law Review", Oxford University Press 2008, nr 8, str. 10

turystycznej i wypoczynkowej za dyskryminację oraz zobowiązano usługodawców (zarówno publicznych, jak i prywatnych) do dokonywania racjonalnych usprawnień oraz zapewniania dostępności.

Technologie wspomagające oraz asystujące.

Technologie wspomagające i asystujące to szeroka grupa technologii umożliwiających osobom ze szczególnymi potrzebami, w szczególności z różnymi niepełnosprawnościami prowadzenie niezależnego życia.

Technologie wspomagające obejmują całe spektrum produktów różniących się zarówno zaawansowaniem technicznym, jak i złożonością. Istnieje wiele klas technologii wspomagających, z których mogą korzystać osoby starsze i OzN w zależności od ograniczeń funkcjonalnych występujących u konkretnej osoby. Dostępne obecnie rozwiązania charakteryzują się wysokim zaawansowaniem technicznym i tendencją do pokrywania zróżnicowanych aspektów życia codziennego.¹¹

Znaczenie technologii wspomagających w życiu osób w starszym wieku oraz OzN ma ogromne znaczenie. Proces starzenia się współczesnych społeczeństw jest źródłem istotnych wyzwań dla systemów opieki społecznej i zdrowotnej. Starzejąca się populacja jest odbiorcą produktów należących do domeny technologii wspomagających. Termin ten wywodzi się z pierwszych regulacji przyjętych w USA w latach 60. XX wieku w odniesieniu do osób starszych. Dzisiaj jest używany jako termin ogólny dla wszystkich narzędzi i systemów stosowanych do utrzymania lub zwiększenia zdolności funkcjonalnych osoby z różnymi rodzajami niepełnosprawności.

Każda OzN może mieć nieco inne potrzeby. Wiele z nich nie ma możliwości odczytania tego, co jest wyświetlane na monitorach. Dla osób słabowidzących stworzono oprogramowanie powiększające wszystkie wyświetlane elementy i zwiększające ich kontrast. Niewidomi zaś korzystają z programów (np. bezpłatnego NVDA), które odczytują wyświetlaną treść za pomocą syntezy mowy oraz proponują wykonanie pożądaných komend. Do komputerów osób niewidomych można podłączyć monitory brajlowskie, które pokazują treść alfabetem Braille'a dzięki systemowi ruchomych wypustek. Programy odczytujące treść mogą

¹¹ M. Duplaga, *Znaczenie technologii wspomagających w życiu osób w starszym wieku*. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie 2011, Tom IX 1/11, s. 144

przetwarzać ją na informację możliwą do odczytania w Braille'u. Wraz z odpowiednią klawiaturą urządzenia te dają osobom niewidomym możliwość sprawnego korzystania z komputera. Dla osób niewidomych i innych mających problemy w czytaniu powstał także specjalny sposób zapisu książek elektronicznych – DAISY¹².

Należy jednak pamiętać, że pismem Braille'a posługują się przede wszystkim osoby niewidome od urodzenia i od wczesnego dzieciństwa. Osoby ociemniałe w zdecydowanej większości nie używają pisma Braille'a. Szacuje się, że posługuje się nim zaledwie 10% osób pozbawionych wzroku.

Na rynku funkcjonują już różne aplikacje wykorzystujące technikę OCR (optyczne rozpoznawanie znaków). Wśród formatów obsługiwanych przez OCR znajdziemy: JPEG, PNG8, PNG24, GIF, animowane GIF-y, BMP, WEBP, RAW, ICO oraz TIFF. Aplikacje te odczytują również PDF-y.

Dla potrzeb osób niewidomych i niedowidzących stworzono również specjalne urządzenia nazywane czytnikami. To cyfrowe odtwarzacze książek i muzyki z wieloma dodatkowymi funkcjami. Czytnik pozwala na odczytywanie dokumentów tekstowych za pomocą syntezatora mowy Ivona w języku polskim i w językach obcych.

Technologie asystujące to szeroka klasa technologii umożliwiających większą niezależność OsN. Charakteryzując technologie asystujące wskazuje się rozwiązania dające wolność OsN poprzez umożliwienie im jak najbardziej samodzielnego funkcjonowania¹³. Technologie te to urządzenia poszerzające (en hance) możliwości osób z niepełnosprawnościami podczas codziennych aktywności, działań i zadań¹⁴. Najprawdopodobniej jedyną definicją usankcjonowaną prawnie jest ta zawarta w amerykańskiej ustawie Individuals with Disabilities Education Act¹⁵ z 1990 roku która mówi, że urządzeniem/technologią asystującą „jest każda rzecz, element sprzętu czy produkt, niezależnie od tego, czy został nabyty

¹² DAISY (ang. Digital Accessible Information System) – format zapisu e-booków stworzony dla osób mających problemy ze wzrokiem, a przede wszystkim dla niewidomych, dyslektyków i analfabetów, a także dla osób o ograniczonych zdolnościach motorycznych. Format, którym obecnie opiekuje się Konsorcjum DAISY (ang. The DAISY Consortium), przyjętą się w bibliotekach w wielu krajach na świecie a ilość publikacji dostępnych w tym formacie przekracza 250 tysięcy i wciąż rośnie.

¹³ D.C. Smith, Assistive technology. Funding options and strategies, „Mental and Physical Disability Law Reporter, 1(22)/1998, nr 1(22), s. 115

¹⁴ J.C. De Witt, The role of technology in removing barriers, „The Milbank Quarterly” 69(sup. 1–2)/1991, s. 317.

¹⁵ Oficjalna strona internetowa Departamentu Edukacji Stanów Zjednoczonych ds. Osób Niepełnosprawnych (IDEA) <https://sites.ed.gov/idea/>, (dostęp z dnia: 08.09.2021r.)

w sklepie, zmodyfikowany lub poddany personalizacji, który używany jest, by zwiększyć, podtrzymać lub poprawić możliwości osób z niepełnosprawnościami”¹⁶.

Dostępność cyfrowa i informacyjno-komunikacyjna

Pełne zapewnienie dostępności nie jest możliwe bez zapewnienia dostępności cyfrowej, a także informacyjno- komunikacyjnej.

Dostępność cyfrowa oznacza tworzenie serwisów internetowych, aplikacji mobilnych, dokumentów, multimediiów i usług elektronicznych w sposób uniwersalny, tak aby były one dostępne dla jak największej grupy użytkowników.

W Polsce obowiązki w zakresie zapewnienia dostępności cyfrowej reguluje Ustawa o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych. Wskazuje ona, że strona internetowa i aplikacja mobilna jest dostępna cyfrowo jeśli spełnia konkretne wymagania odpowiadające standardowi WCAG na poziomie AA¹⁷. Standard ten to wytyczne dotyczące dostępności treści internetowych. Do tego zgodnie z założeniami ustawy na każdej stronie internetowej i w każdej aplikacji mobilnej musi być deklaracja dostępności. Dostępność cyfrowa nie dotyczy tylko stron internetowych kierowanych „na zewnątrz”, ale także intranetu (wykorzystywanego przez pracowników).

Dostępność informacyjno- komunikacyjna obejmuje pakiet rozwiązań uwzględniających zróżnicowane potrzeby w zakresie komunikacji i zapewnienie dostępu do informacji w różnych formatach. Główne regulacje prawne w tym wymiarze dostępności określone są w ustawie z 19.07.2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami. W szczególności mowa tutaj o takich rozwiązaniach jak:

- Zapewnienie dostępu do tłumacza języka migowego (w tym także zdalny dostęp do usługi tłumacza online przez strony i aplikacje).
- Instalację urządzeń lub innych środków technicznych do obsługi osób słabosłyszących (w szczególności pętli indukcyjnych, systemów FM lub urządzeń oparte na innych technologiach, których celem jest wspomaganie słyszenia).

¹⁶ Individuals with Disabilities Education Act, General Provisions, Sec. 101 Definitions, sekcja g

¹⁷ <https://www.w3.org/Translations/WCAG21-pl/>

- Zamieszczenie na stronie internetowej informacji o zakresie naszej działalności w różnych formach- elektronicznego dostępnego cyfrowo pliku, nagrania treści w polskim języku migowym oraz informacji w języku łatwym do czytania (ETR- Easy to read).

III.III Turystyka

Turystyka dostępna dla wszystkich- podstawowe założenia.

Dostrzeżenie przez różne podmioty zróżnicowanych potrzeb turystów, w tym także związanych z niepełnosprawnością, uwidaczniało się poprzez inicjowanie działań promowanych pod wieloma hasłami, m.in.: „turystyka dla wszystkich”, „turystyka bez barier” czy „turystyka dostępna” „schroniska dostępne niewidomym” czy „Beskidy bez barier”. Działania te podejmowane były i są na poziomie administracji państwowej, administracji samorządowej, organizacji pozarządowych, inicjatyw społecznych oraz w prywatnym sektorze usług turystycznych. Współcześnie można zauważyć, że coraz większą popularność zyskuje określenie „turystyka dostępna” (accessible tourism), również za sprawą wielu publikacji UNWTO¹⁸. Jest to odzwierciedlenie coraz większej akceptacji społecznego modelu niepełnosprawności¹⁹, którego podstawowym założeniem jest przyjęcie, że niepełnosprawność nie wynika z indywidualnych cech człowieka, a raczej jest efektem istnienia czynników ograniczających. Usunięcie barier stanowiących ograniczenia dla OzN służy poprawie jakości życia i wyrównywaniu szans w życiu społecznym.

Za „turystykę dostępną” uznaje się „formę turystyki, która wymaga współpracy między wieloma interesariuszami w celu umożliwienia osobom z różnymi wymaganiami – związanymi z mobilnością, wzrokiem, słuchem i wymiarem poznawczym – samodzielnego, godnego funkcjonowania. Taka współpraca polega na dostarczeniu uniwersalnie zaprojektowanych produktów turystycznych i usług oraz zapewnieniu uniwersalnie zaprojektowanego dostępu do przestrzeni”²⁰. Realizacja koncepcji „turystyki dostępnej” wymaga współpracy i zaangażowania wielu podmiotów w zakresach²¹:

¹⁸ m.in. United Nations World Tourism Organization, 2015, Manual OzN Accessible Tourism for All – Public-Private Partnerships and Good Practices (www.umwto.org, dostęp: 20.06.2021)

¹⁹ J. Śniadek, A. Zajadacz, *Turystyka i rekreacja, a jakość życia mieszkańców Leszna*. Szczecin: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki 2014, nr 1(25)s. 341-365

²⁰ D. Buhalis, S. Darcy, (red.) *Accessible Tourism, Concepts and Issues*. Bristol: Chanel View Publications 2011

²¹ United Nations World Tourism Organization, 2014, San Marino Declaration OzN Accessible Tourism, Republik of San Marino

- pogłębiania świadomości specjalistów z branży turystycznej na wszystkich szczeblach organizacji i zarządzania turystyką poprzez szeroką edukację, specjalistyczne szkolenia w celu wyeliminowania postaw stanowiących bariery dla rozwoju „turystyki dostępnej”, jak również przekonania prywatnych przedsiębiorców o zaletach inwestowania w „turystykę dostępną”, widocznych we wzroście konkurencyjności danej działalności poprzez podnoszenie jej jakości;
- zapewnienia powszechnego prawa do uczestnictwa w turystyce, pomimo globalnej niepewności gospodarczej, poprzez międzynarodową współpracę;
- przestrzegania zasad projektowania uniwersalnego przy tworzeniu nowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i obiektów obsługi ruchu turystycznego, produktów i usług oraz modernizacji istniejących;
- rozwoju i stosowania inteligentnych technologii w celu zapewnienia obiektywnej informacji na temat wszystkich usług (bez względu na stopień ich dostępności), tak aby umożliwić turystom indywidualną ocenę zakresu dostępności, w zależności od osobistych potrzeb;
- postrzegania turystyki w ujęciu systemowym, tj. gwarantowania jej uniwersalnej dostępności w odniesieniu do wszystkich elementów turystycznego łańcucha wartości, w tym środowiska przyrodniczego, systemu transportu, informacji turystycznej, elementów infrastruktury turystycznej i towarzyszącej (paraturystycznej)²²;
- promowania i upowszechniania dobrych praktyk przyczyniających się do powszechnej dostępności podróży i turystyki;
- wzmocnienia współpracy ze wszystkimi zainteresowanymi podmiotami działającymi w dziedzinie powszechnej dostępności turystyki na szczeblu międzynarodowym i regionalnym, zaangażowania się w partnerstwo publiczno-prywatne przedstawicieli branży turystycznej, podmiotów pozarządowych i OzN.

Koncepcja „turystyki dostępnej” kładzie nacisk na potrzebę projektowania uniwersalnego i uwzględnia potrzeb aktywności turystycznej wielu grup (w tym OzN, osób starszych,

(<http://www.accessibletourism.org/resources/sanmarinodeclarationonaccessibletourismfinal1.pdf>, dostęp: 20.06.2021).

²² Podstawowe znaczenie bazy paraturystycznej polega na tworzeniu przede wszystkim kompleksowej oferty usługowej. Tworzą ją placówki handlowe, usługowe, instytucje kulturalno-rozrywkowe, służba zdrowia, banki, itp. Ich ilość i struktura jest ściśle związana ze stopniem zurbanizowania. Rozwój turystyki będzie miał znaczący wpływ na rozwój gospodarczy obszaru (miejscowości).

turystów z dziećmi), które napotykają podczas korzystania z obiektów i obrazów turystycznych na ograniczenia natury technicznej (fizycznej) i/lub funkcjonalnej (związanej z organizacją usług turystycznych). Istotną barierę może stanowić także zła sytuacja ekonomiczna, która często prowadzi do rezygnacji z wyjazdów turystycznych²³.

„Dostępna turystyka” umożliwi OzN sprawiedliwe podróżowanie bez ograniczeń poprzez dodanie specyficznych usług do typowego doświadczenia turysty. Może to obejmować udostępnienie wszystkim systemów informacji i rezerwacji; zapewnienie infrastruktury bez barier w wyborze kierunku podróży, usługach transportowych i hotelach oraz zapewnienie wyszkolonego personelu pomocniczego i działań, które umożliwiają wszystkim pełne uczestnictwo bez wykluczeń.

Aktywność turystyczna osób ze szczególnymi potrzebami

Zgodnie z wynikami badań z 2018 r.²⁴ udział OzN, które uczestniczyły w choć jednym wyjeździe turystycznym w ciągu ostatnich 12 miesięcy, wyniósł 23%. Większe uczestnictwo w wyjazdach było wśród osób mieszkających w mieście, niż na wsi oraz wśród kobiet, w porównaniu do udziału w wyjazdach mężczyzn. Analizując udział w wyjazdach według wieku badanych, największym uczestnictwem charakteryzuje się grupa badanych w wieku 35 - 44 lata.

Wyniki badania wskazują, że główną barierą utrudniającą podróżowanie był zły stan zdrowia. Natomiast wśród sposobów, które ułatwiłyby podróżowanie, badani najczęściej wskazywali większą akceptację otoczenia (24%) oraz większe dofinansowanie wyjazdu (20%). Głównym celem wyjazdów badanych był wypoczynek (37%). Znaczna część wyjazdów odbywała się w celu zdrowotnym (24%), odwiedzenia krewnych i znajomych (9%) oraz religijnym (7%). Ponad połowa wyjazdów, które ankietowani odbyli w ostatnich 12 miesiącach, trwała od dwóch do czterech dni (56%). Nieco mniejszy odsetek stanowiły natomiast wyjazdy dłuższe, trwające co najmniej 5 dni (44%). Dominującym rodzajem zakwaterowania, z którego

²³ Badania konsumentów usług turystycznych w regionach. Polska Organizacja Turystyczna, E. Dziejczak (red.), Warszawa: Polska Organizacja Turystyczna Wydanie I, 2015.

²⁴ Badanie „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych” przeprowadzone z OzN w wieku 15 lat i więcej (niepełnosprawność ruchowa, narządu wzroku, słuchu i/lub mowy). Badanie przeprowadzono na próbie 1721 osób w terminie od 6 września do 19 października 2018 r.

korzystali badani w trakcie wyjazdów, był hotel i motel (40%), 16% badanych nocowało w mieszkaniu u rodziny i znajomych²⁵.

Badani najczęściej samodzielnie organizowali swoje wyjazdy, poprzez organizacje działające na rzecz OzN oraz przy wsparciu rodziny i znajomych.

Powyższe badania dość szeroko pokazują, jak wyglądają potrzeby turystyczne OzN, jednak dostępność turystyki osób z szczególnymi potrzebami obejmuje również osoby starsze.

Starzenie się polegające na stopniowo narastającym w czasie rozwoju strukturalnych zmian wstecznych, których nagromadzenie upośledza czynność komórek, tkanek i układów, w pełni wpisuje się w biologiczne ujęcie niepełnosprawności. Następstwem starzenia się jest zmniejszenie rezerw czynnościowych poszczególnych narządów, układy funkcjonują na granicy swojej wydolności, a każde dodatkowe obciążenie poprzez ujawnienie ich niewydolności (impairment) może ograniczać zdolności ruchowe i możliwości sprawnego funkcjonowania (disability). W ten sposób, nawet w swoim najbardziej pomyślnym modelu, starzenie się staje się podłożem ograniczenia sprawności mimo braku ujawnienia cech niepełnosprawności.²⁶

W większości państw europejskich obserwuje się dużą dynamikę wzrostu udziału osób w starszym wieku w liczbie ludności ogółem. Osoby starsze to osoby najczęściej pozbawione zobowiązań o charakterze zawodowym, często również rodzinnym posiadają znaczne ilości czasu, którym nie dysponowały wcześniej, który może być zagospodarowany na aktywność turystyczną.²⁷

Analiza poziomu udziału w ruchu turystycznym ludzi starszych ze względu na wiek wskazuje na relatywnie najniższą mobilność turystyczną ludzi starszych w porównaniu z innymi grupami. Niewątpliwie jest to spowodowane różnymi barierami, które ograniczają aktywność turystyczną ludzi starszych. Przede wszystkim są to ograniczenia fizyczne, ekonomiczne jak również ograniczenia o charakterze mentalnym. Ogółem w wyjazdach krótkookresowych w kraju w 2013 roku zadeklarowało udział około 10,5% ludności powyżej 65 roku życia, w

²⁵ Opracowano: w Departamencie Turystyki na podstawie badania pt. „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych” wykonanego przez Grupę BST Sp. z o.o. na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki.

²⁶ A. Skalska, Ograniczenie sprawności funkcjonalnej osób w podeszłym wieku. *Zdrowie Publiczne i Zarządzanie* 2011, Tom IX 1/2011, s. 50-59

²⁷ K. Parzych, R. Gotowski, *Selected indicators of the seniors tourist activity in Poland and in others European countries. Journal of Education Health and Sport*. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy 2016

wyjazdach długookresowych analogiczny wskaźnik wyniósł - 14,5%. Analiza uczestnictwa w wyjazdach krótkoterminowych ludności powyżej 65 roku życia z uwzględnieniem celu podejmowanej podróży oraz przedstawiona na tle innych grup wydzielonych ze względu na kryterium wieku, wskazuje że cele wyjazdów znacznie różnią populację ludzi starszych od młodszych grup wiekowych. Jedną z częstych barier uczestnictwa ludzi w starszym wieku, na którą zwraca się uwagę w literaturze przedmiotu są względy finansowe (Grzelak-Kostulska 2012). Potwierdzeniem tego może być dominacja w wyjazdach krótkookresowych ludzi po 65 roku życia wyjazdów do rodziny i znajomych (52,0%).²⁸

Rosnąca liczba osób starszych może być postrzegana zarówno w kategoriach obciążenia, jak i szansy. Z jednej strony starsza populacja wymaga dodatkowych form opieki i wsparcia. Z drugiej strony osoby starsze kształtują rynek różnego rodzaju usług i produktów wspierających je w samodzielnym i bezpiecznym życiu. Starzenie się zwykle skutkuje postępującym ograniczeniem funkcji czuciowych, poznawczych oraz mobilności.

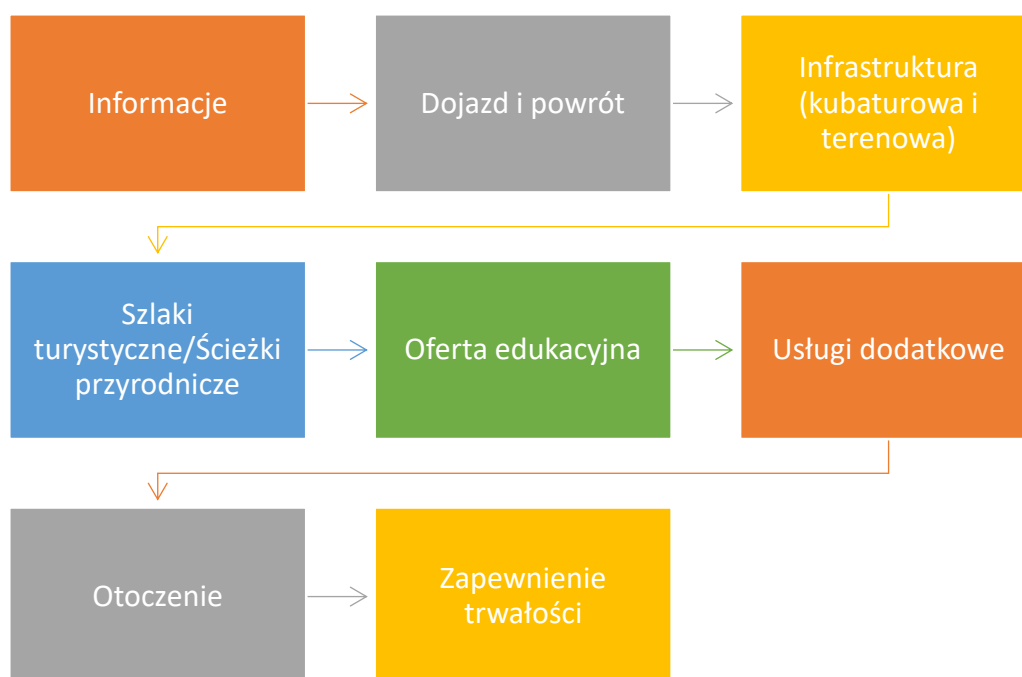
²⁸ K. Parzych, R. Gotowski, *Selected indicators of the seniors tourist activity in Poland and in others European countries. Journal of Education Health and Sport*. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy 2016

IV. Wdrażanie dostępności w parkach przyrodniczych- zagadnienia praktyczne

IV.1 Łańcuch dostępności parku przyrodniczego

Proponowane w przedstawianym modelu podejście do wdrażania dostępności w parkach przyrodniczych zakłada podejście systemowe. Opiera się ono na globalnym spojrzeniu na szereg elementów związanych z turystyką w tym miejscu. Pomóc w tym może podejście - tzw. „łańcuch dostępności”, który właściwie funkcjonując pomaga w dobrej organizacji pobytu jak również uatrakcyjnieniu oferty turystycznej parku dla odwiedzających.²⁹

„łańcuch dostępności” w przypadku PP powinien składać się z następujących elementów:

Zapewnienie dostępności PP będzie możliwe tylko wtedy, kiedy obejmie wszystkie elementy łańcucha dostępności. W szczególności oznacza to, że przeprowadzone zostały następujące elementy:

²⁹ Global Found Nature i in. Samodzielne doświadczanie natury. Ku pozbawionym barier edukacyjnym ścieżkom przyrodniczym 2021, str.20, https://www.nature-without-barriers.eu/files/nature-without-barriers/educational-material/IO%202/Polish_Self-Determined%20nature%20experience.pdf; (dostęp z dnia: 08.09.2021)

- **Informacje** – zamieszczone na stronie internetowej parku bądź w broszurach lub ulotkach (dostępnych w wersji elektronicznej do pobrania ze strony internetowej); istotne jest, aby strona była zaprojektowana zgodnie ze standardem WCAG 2.1. i zawierała treści w zakresie programu zwiedzania, infrastruktury oraz usług specjalistycznych; w przypadku informacji na miejscu ważne jest aby była dostępna na nośnikach mobilnych, w języku Braille’a oraz w języku łatwym do czytania (dalej ETR) co pomaga zarówno osobom z niepełnosprawnością intelektualną jak i innym osobom ze specjalnymi potrzebami np. małym dzieciom;³⁰ istotnym aspektem informacyjnym jest wykorzystanie zarówno mediów społecznościowych do wypromowania oferty parku jak również możliwość oceny po pobycie w nim – informacja zwrotna da możliwość nie tylko do usprawnienia już działającej oferty ale również poszerzenia o nowe pomysły; powyższe ogniwo łańcucha ma swoje odzwierciedlenie w zagadnieniu 3.1;
- **Dojazd i powrót** – właściwe oznakowanie dojazdu do PP i jego obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych wykorzystujące odpowiednie oznakowanie zgodne z rozporządzeniem Ministra Infrastruktury w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków (...);³¹ odpowiednie i aktualne oznakowanie wewnątrz PP; określenie dostępnych środków transportu umożliwiających dojazd m.in. komunikacją zbiorową; odpowiednio oznakowane miejsca parkingowe; dobry dostęp do m.in. budynków użyteczności publicznej i obiektów cennych przyrodniczo wewnątrz parku³²; powyższe ogniwo łańcucha ma swoje odzwierciedlenie w zagadnieniach 2.7, 3.2 oraz 3.3;
- **Infrastruktura** – obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe dostosowane do potrzeb OzN i właściwie oznakowane i opisane np. w informatorach parku; istotny jest pełny fizyczny dostęp do infrastruktury szczególnie dla osób z niepełnosprawnością ruchową; dostęp ten powinien uwzględniać szybkie opuszczenie budynków w celach ewakuacyjnych – drożna trasa ewakuacyjna, właściwie oznakowana; dużą rolę odgrywają też

³⁰ Ibidem, str. 20

³¹ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków ich umieszczania na drogach (Dz. U. 2019 poz. 2311 ze zm.)

³² Global Found Nature i in. Samodzielne doświadczanie natury. Ku pozbawionym barier edukacyjnym ścieżkom przyrodniczym 2021, , str. 21, https://www.nature-without-barriers.eu/files/nature-without-barriers/educational-material/10%20Polish_Self-Determined%20nature%20experience.pdf

dostosowane sanitariaty³³; powyższe ogniwo łańcucha ma swoje odzwierciedlenie w zagadnieniach 2.2 – 2.7 oraz 3.3, 3.4 i 3.7;

- **Szlaki turystyczne/Ścieżki przyrodnicze** – utrzymanie ścieżek i szlaków w stanie umożliwiającym poruszanie się OzN, z możliwie najmniejszą ilością barier architektonicznych/terenowych; wiąże się to z właściwą informacją przed przybyciem do parku, które szlaki i na jakim odcinku są dostępne w pełni, a które np. czasowo w związku ze zmieniającymi się warunkami atmosferycznymi; ścieżki to również odpowiednia ilość miejsc wypoczynku po ich trasie³⁴; powyższe ogniwo łańcucha ma swoje odzwierciedlenie w zagadnieniach 2.1 – 2.3 oraz 3.3 i 3.6;
- **Oferta edukacyjna** – oferta ścieżek dydaktycznych, lekcji przyrodniczych czy zielonych szkół na terenie parku powinna być dostępna zarówno w zakresie fizycznym jak i możliwości rozumienia przez odwiedzających np. osoby z niepełnosprawnością intelektualną; zapewnienie asystentury lub przewodnika znającego PJM, informacje edukacyjne w tekście łatwym do czytania i rozumienia, możliwość odczytania ich przez nośniki mobilne tablic edukacyjnych to tylko przykłady jak oferta parku może być zarówno atrakcyjna jak i dostępna nie tylko dla OzN, ale również innych osób ze szczególnymi potrzebami; powyższe ogniwo łańcucha ma swoje odzwierciedlenie w całym obszarze 4;
- **Usługi dodatkowe** – np. możliwość zwiedzania parku z użyciem (wypożyczeniem) urządzeń i pojazdów ułatwiających poruszenie, pojazdu elektrycznego typu Melex, pętli indukcyjnej, specjalistycznej pomocy tłumacza, możliwość wcześniejszej rezerwacji miejsc noclegowych; elektrycznej przystawki do wózka inwalidzkiego, wózka terenowego 4x2 lub 4x4 o napędzie elektrycznym, trójkołowych rowerów poziomych wspomaganych elektrycznie, handbike-a ze wspomaganiem elektrycznym, nart skiturowych, nart biegowych. powyższe ogniwo łańcucha ma swoje odzwierciedlenie w zagadnieniach 3.1 oraz 3.2;
- **Otoczenie** - to wszystko, co istnieje koło parku i z czego korzystają turyści ze szczególnymi potrzebami; park nie ma wpływu czy miejsce noclegu w pobliżu jest dostosowane dla OzN, ale ma to zasadnicze znaczenie, czy OzN przyjedzie na kilka dni i czy ma gdzie się zatrzymać; to samo dotyczy restauracji i całej infrastruktury; park jako

³³ Ibidem, str. 21

³⁴ Ibidem, str. 22

element środowiska lokalnego może brać czynny udział w poprawie dostępności w obiektach wokół parku dając swoje rekomendacje dla miejsc bardziej dostosowanych; dotyczy to również aspektu żywieniowego – lokalne restauracje nie tylko będąc dostępne architektonicznie ale też będą stanowić lepszą ofertę dla OzN; należy pamiętać, że często mają oni również nietolerancje pokarmowe, które dobrze wyszczególnić w menu; powyższe ogniwo łańcucha ma swoje odzwierciedlenie w zagadnieniach 3.1, 3.2 oraz 3.5;

- **Zapewnienie trwałości** – należy dbać o wypracowane rozwiązania, aby były funkcjonalne przez dłuższy czas np. uzupełnianie niszczących się taśm na schodach, szkolenia dla zmieniającej się kadry pracowniczej itd.³⁵ powyższe ogniwo łańcucha ma swoje odzwierciedlenie w całym obszarze 1.

IV.II Obszary dostępności parków przyrodniczych

Ustawa o Dostępności³⁶ określa minimalne wymagania służące zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami:

- 1) w zakresie dostępności architektonicznej:
 - a) zapewnienie wolnych od barier poziomych i pionowych przestrzeni komunikacyjnych budynków,
 - b) instalację urządzeń lub zastosowanie środków technicznych i rozwiązań architektonicznych w budynku, które umożliwiają dostęp do wszystkich pomieszczeń, z wyłączeniem pomieszczeń technicznych,
 - c) zapewnienie informacji na temat rozkładu pomieszczeń w budynku, co najmniej w sposób wizualny i dotykowy lub głosowy,
 - d) zapewnienie wstępu do budynku osobie korzystającej z psa asystującego, o którym mowa w art. 2 pkt 11 Ustawy o Rehabilitacji(...);³⁷
 - e) zapewnienie osobom ze szczególnymi potrzebami możliwości ewakuacji lub ich uratowania w inny sposób,

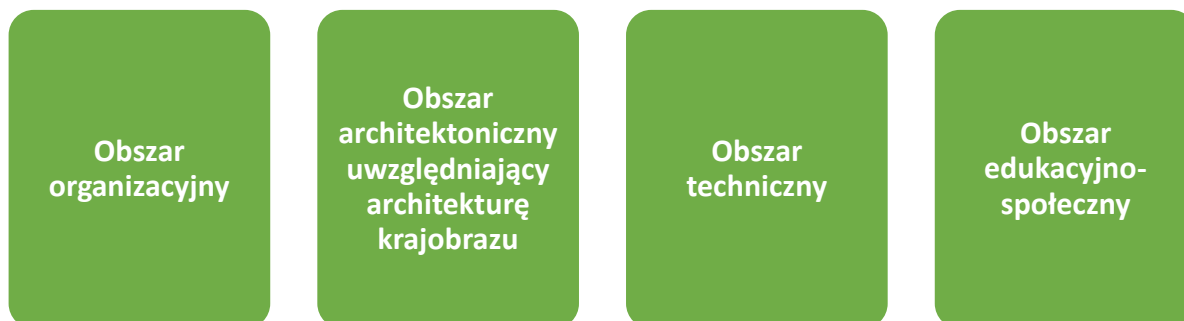
³⁵ Ibidem, str. 22

³⁶ art. 6 Ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz. U. z 2019 r. poz. 1696

³⁷ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz. U. z 2019 r. poz. 1696 ze zm.

- 2) w zakresie dostępności cyfrowej – wymagania określone w ustawie dostępności cyfrowej (...);³⁸
- 3) w zakresie dostępności informacyjno-komunikacyjnej:
 - a) obsługę z wykorzystaniem środków wspierających komunikowanie się, o których mowa w art. 3 pkt 5 Ustawy o języku migowym (...),³⁹ lub przez wykorzystanie zdalnego dostępu online do usługi tłumacza przez strony internetowe i aplikacje,
 - b) instalację urządzeń lub innych środków technicznych do obsługi osób słabosłyszących, w szczególności pętli indukcyjnych, systemów FM lub urządzeń opartych o inne technologie, których celem jest wspomaganie słyszenia,
 - c) zapewnienie na stronie internetowej danego podmiotu informacji o zakresie jego działalności – w postaci elektronicznego pliku zawierającego tekst odczytywalny maszynowo, nagrania treści w polskim języku migowym oraz informacji w tekście łatwym do czytania,
 - d) zapewnienie, na wniosek osoby ze szczególnymi potrzebami, komunikacji z podmiotem publicznym w formie określonej w tym wniosku.

Na bazie tych wymagań wyodrębniono cztery obszary dostępności PP:

Zostaną one scharakteryzowane poniżej. Obszary zostały podzielone na najistotniejsze zagadnienia z nimi związane.

Każde zagadnienie ma bezpośrednie odniesienie do matrycy diagnostycznej stanowiącej załącznik nr 3 do niniejszego opracowania. W matrycy zagadnienia zostały podzielone

³⁸ Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych, Dz. U. z 2019 r. poz. 848 ze zm.; więcej informacji na stronie: <https://www.w3.org/Translations/WCAG21-pl/>, (dostęp z dnia: 08.11.2021)

³⁹ Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się, Dz. U. z 2017 r. poz. 1824

(kolorystycznie) zgodnie z planem dostępności na poziomy mini/midi/maxi, co ułatwi określenie na jakim poziomie w danym obszarze znajduje się park.

Obszar architektoniczny i techniczny został opracowany na podstawie wytycznych znajdujących się w wydawnictwach Ośrodka Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych w Bedoniu, który w 2013 r. stworzył serię publikacji nt. dostępności zarówno na terenie lasów jak i w budynkach kubaturowych⁴⁰, które w 2021 r. zostały przez autora skorygowane i zaktualizowane.

1. Obszar organizacyjny

Obszar ten obejmuje standardy usprawniające proces zarządzania parkiem przyrodniczym i organizację pracy parku w zakresie wsparcia osób z indywidualnymi potrzebami i ich opiekunów. Poniższa charakterystyka określa opisowo ramy, jakie powinien spełniać obszar organizacyjny dostępny dla osób z różnym poziomem sprawności – szczegółowe dane zostaną zawarte w macyry diagnostycznej nr 2.

Zagadnienie 1.1 Organizacja dostępności i procedury

Wdrażanie dostępności to proces uzależniony od wielu aspektów takich jak wielkość instytucji, zakres działania, czy też specyficzne warunki terenowe i lokalowe. Wymaga on ustalenia planu. Jego zakres powinien obejmować nie tylko likwidację barier architektonicznych i wprowadzenie rozwiązań zwiększających dostępność osobom z różnymi typami szczególnych potrzeb, ale także zmiany na poziomie procedur. Wytyczne w zakresie kierunku i zakresu koniecznych zmian określa Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami.

W celu łatwiejszego wprowadzenia wytycznych z Ustawy o dostępności w parkach przyrodniczych wyszczególniono następujące jej etapy:

1. Powołanie koordynatora ds. dostępności w parku przyrodniczym⁴¹.

⁴⁰ Oficjalna strona internetowa Ośrodka Rozwojowo-Wdrożeniowego Lasów Państwowych w Bedoniu, <https://www.bedon.lasy.gov.pl/cos-wiecej-o-turystyce#.YVLFgIgzabj>, (dostęp z dnia: 08.10.2021r.)

⁴¹ Koordynator nie musi sam przeprowadzać audytów dostępności. Musi natomiast rozumieć to, co z takiego audytu wynika. Koordynator w każdej jednostce, w której zostanie wyznaczony, stanie się źródłem informacji dostępnościowej. To do niego trafiać będą wszystkie pytania dotyczące dostępności, od spraw prostych, jak dostępne dokumenty po sprawy bardziej złożone, jak choćby dostępność w realizowanych inwestycjach budowlanych. Nie znaczy to, że trzeba mieć kompetencje architekta czy planisty, ale że np. trzeba skonsultować daną kwestię (np. remont łazienki, budowę podjazdu, wymianę drzwi itp.) pod kątem spełniania kryteriów dostępności dla osób o szczególnych potrzebach. Koordynator może sam posiadać taką wiedzę, a jeśli nie, to

Koordynator musi czuwać nad wdrożeniem kompleksowego modelu zapewnienia dostępności parku przyrodniczego. Powinien brać udział we wdrożeniu tego modelu i dbać o utrzymanie dostępności na odpowiednim poziomie. Wymaga to przeprowadzenia analizy funkcjonowania każdej jednostki w obszarze architektonicznym, cyfrowym i organizacyjnym. Zalecanym rozwiązaniem będzie wprowadzenie w parku Zespołu ds. dostępności, ponieważ oprócz koordynatora w jego skład wchodzić powinny osoby bezpośrednio zaangażowane zarówno w aspektach organizacyjnych, technicznych czy edukacyjnych.

2. Przeprowadzenie audytu dostępności parku przyrodniczego *ex-ante*. Działania powinny obejmować:
 - Audyt dostępności strony internetowej oraz aplikacji mobilnych parku pod kątem zgodności ze standardami WCAG 2.1.;
 - Audyt dostępności tras turystycznych w tym również pod kątem zmiennych warunków atmosferycznych;
 - Audyt dostępności zabudowań na terenie parku;
 - Audyt dostępności ścieżek dydaktycznych oraz przewodników ich dotyczących;
 - Audyt dostępności usług świadczonych na terenie parku (w tym również przez ajentów);
 - Audyt dokumentacji dotyczącej bezpieczeństwa ppoż pod kątem zapewnienia bezpieczeństwa osobom ze specjalnymi potrzebami;
 - Audyt materiałów informacyjnych dla turystów pod kątem dostępności w tym: zrozumiałości tekstu

Powyższe działania to proces, który wymaga środków jak i czasu oraz zależny jest od tego, jaki cel w zakresie dostępności określi sobie dany park.

3. Przeprowadzenie audytu dostępności parku przyrodniczego *ex-post*. Audyt powinien zostać przeprowadzony na każdym etapie planu wdrażania dostępności. Audyt ten będzie miał charakter *stricte* społeczny, co oznacza, że parki przyrodnicze wystosują zaproszenia do współpracy z NGO, działającymi statutowo na rzecz OzN. Taka forma współpracy ze środowiskiem będzie rekomendowana, również na etapie

powinien wiedzieć z jakimi ekspertami lub organizacjami należy się skonsultować i powinien pośredniczyć w takich kontaktach.

wdrożeniowym, jednak audyt ex-post ma na celu weryfikację zastosowanych rozwiązań pod kątem ich użyteczności publicznej.

Przygotowanie planu wdrażania dostępności parku przyrodniczego na podstawie wyników przeprowadzonego audytu dostępności. Plan ten musi określać dokładny harmonogram oraz budżet likwidacji barier i utrudnień oraz wskazywać terminarz wdrażania racjonalnych usprawnień, zgodnie z kompleksowym modelem zapewnienia dostępności parku przyrodniczego. Powinien on również zakładać deklarację dostępności.

Deklaracja dostępności to opis dostępności podmiotu publicznego dla OzN. Informuje te osoby o rozwiązaniach, ale też problemach, jakie spotykają na stronie internetowej, w aplikacji mobilnej i budynkach danego podmiotu publicznego.

Od 23 września 2020 r. taka deklaracja jest obowiązkowa dla każdej strony internetowej, a od 23 czerwca 2021 r. dla każdej aplikacji mobilnej, która należy do podmiotu publicznego. Obowiązek ten wynika z Ustawy z 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych.

Deklaracja opisuje stan dostępności. Nawet jeśli strona internetowa jest niedostępna to musi mieć w pełni dostępną deklarację, która opisuje ten stan.⁴²

Każda osoba głucha ma prawo do tłumacza języka migowego, zarówno w instytucji państwowej jak i samorządowej.

Ustawa o języku migowym i innych środkach komunikowania się⁴³ stanowi, że osoba głucha ma prawo do „swobodnego korzystania z wybranej formy komunikowania się”. Zgodnie z ustawą, do umożliwienia kontaktu z pomocą tłumacza języka migowego zobowiązane są: organy administracji publicznej, jednostki systemu, podmioty lecznicze oraz jednostki Policji, Państwowej Straży Pożarnej i straże gminne, jak również jednostki ochotnicze działające w tych obszarach.

⁴² Warunki techniczne publikacji oraz struktura dokumentu elektronicznego "Deklaracji Dostępności" <https://mc.bip.gov.pl/objasnienia-prawne/warunki-techniczne-publicacji-oraz-struktura-dokumentu-elektronicznego-deklaracji-dostepnosc.html> (dostęp z dnia: 08.09.2021r.)

⁴³ [tekst jednolity opublikowano w Dzienniku Ustaw 2017, poz. 1824](#)

Ustawa o dostępności z 19 lipca 2019 r.⁴⁴ rozszerza katalog podmiotów, które muszą zapewnić tłumacza języka migowego o wszystkie instytucje sektora finansów publicznych. To, czy w danym podmiocie publicznym jest możliwość skorzystania z tłumacza języka migowego on-line, powinno być opisane w deklaracji dostępności na stronie internetowej parku - obowiązek ten wprowadziła z kolei Ustawa o dostępności cyfrowej z 4 kwietnia 2019 r.⁴⁵

Zapewnienie tłumacza języka migowego jest dla osoby głuchej **bezpłatne**, a koszt ponosi jeden z wymienionych wyżej podmiotów. Warunkiem jest zgłoszenie potrzeby co najmniej 3 dni robocze wcześniej (prócz sytuacji nagłych). Koszt wynagrodzenia tłumacza jest opisany w Ustawie o języku migowym i wynosi za godzinę pracy nie więcej niż „2% przeciętnego wynagrodzenia w poprzednim kwartale” ogłoszonego w Monitorze Polskim.

Ustawa o dostępności z 19 lipca 2019 r.⁴⁶ rozszerza katalog podmiotów, które muszą zapewnić tłumacza języka migowego o wszystkie instytucje sektora finansów publicznych. To, czy w danym podmiocie publicznym jest możliwość skorzystania z tłumacza języka migowego on-line, powinno być opisane w deklaracji dostępności na stronie internetowej parku - obowiązek ten wprowadziła z kolei Ustawa o dostępności cyfrowej z 4 kwietnia 2019 r.⁴⁷

Rejestry tłumaczy polskiego języka migowego (PJM), systemu językowo-migowego (SJM) i sposobu komunikowania się osób głuchoniewidomych (SKOGN) prowadzą Urzędy Wojewódzkie (Wojewoda dokonuje wpisu do rejestru na wniosek tłumacza według kolejności wpływu pozytywnie rozpatrzonych wniosków o wpis do rejestru. Wniosek o wpis do rejestru i wniosek o zmianę danych podlegających wpisowi do rejestru składa się do wojewody właściwego ze względu na obszar świadczenia usług tłumacza).

Parki powinny umożliwić OzN przesłanie wiadomości SMS lub MMS na wskazany na stronie internetowej numer telefonu komórkowego.

⁴⁴ [Ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami](#)

⁴⁵ [Ustawa z 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych](#)

⁴⁶ [Ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami](#)

⁴⁷ [Ustawa z 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych](#)

W kontakcie z Parkiem osoba uprawniona ma prawo do:

- pośrednictwa tłumacza **PJM - polskiego języka migowego**
- pośrednictwa tłumacza **SJM - systemu językowo-migowego**
- dla osoby głuchoniewidomej może to być tłumacz przewodnik, nazwany w ustawie "**tłumaczem SKOGN (systemu komunikowania się osób głuchoniewidomych)**".

Usługa jest bezpłatna dla osoby uprawnionej będącej osobą niepełnosprawną w rozumieniu ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁴⁸.

Zagadnienie 1.2 Podnoszenie kompetencji kadry parku przyrodniczego

Za wprowadzeniem danej zmiany zawsze stoją ludzie. Muszą być oni we właściwy sposób przygotowani do wdrażania działań związanych ze zwiększaniem dostępności. Przygotowanie to obejmuje zarówno wiedzę o szczegółowych rozwiązaniach, jak kompetencje związane z obsługą turystów z różnymi potrzebami. Kluczowe jest także kształtowanie postawy otwartości i niedyskryminacji.

Szkolenia dla pracowników parków w odniesieniu do osób ze szczególnymi potrzebami powinny obejmować następujący zakres:

- Podstawową wiedzę z zakresu niedyskryminacji i praw OzN opartą m.in. na Konwencji, Ustawie o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami oraz innych aktach prawnych z tym związanych.
- Specyfikę grup osób ze szczególnymi potrzebami w kontekście barier i potrzeb związanych z uczestnictwem w turystyce.
- Savoir-Vivre w kontaktach z osobami ze szczególnymi potrzebami.
- Charakterystykę racjonalnych usprawnień i nowych technologii wspierających dostępność przestrzeni, produktów i usług dla osób ze szczególnymi potrzebami.
- Przedstawienie podstawowych umiejętności asystenckich w zależności od typu osób ze szczególnymi potrzebami.
- Podstawy komunikacji bezpośredniej i pośredniej z osobami ze szczególnymi potrzebami.

⁴⁸ [Dz.U. 2021 poz. 573. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 lutego 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych](#)

- Administrowanie stronami internetowymi oraz aplikacjami mobilnymi parku przyrodniczego w zakresie dostępności treści zgodnie ze standardem WCAG 2.1.

Powyższy zakres może być poszerzony i uszczegółowiony w zależności od badania potrzeb szkoleniowych uczestników. Zaleca się aby szkolenia dla mniej doświadczonych jednostek realizowane były przez podmioty zewnętrzne mające doświadczenie w tym zakresie. W przypadku podmiotów doświadczonych, gdzie pracownicy parków są przeszkoleni w ww. zakresie podmiot może realizować na bieżąco doszkalanie nowej kadry pracowniczej mającej bezpośredni kontakt z klientami- turystami ze szczególnymi potrzebami. Istotą całego procesu szkoleniowego jest podniesienie świadomości na temat funkcjonowania osób ze szczególnymi potrzebami.

Szkolenia personelu mogą również mieć charakter specjalistyczny w zakresie wsparcia. Mogą to być szkolenia:

- z zakresu języka migowego – ułatwia to pracę z osobami głuchymi oraz niedosłyszącymi; szkolić należy szczególnie kadrę bezpośrednio obsługującą turystów oraz przewodników turystycznych pracujących na terenie parku przyrodniczego,
- z zakresu alfabetu Braille’a – pomogą nie tyle w komunikacji z osobami niewidomymi ale dostosowywaniu obiektów turystycznych na terenie parku do odczytania przez te osoby,
- specjalistyczne szkolenia z asystentury np. osobom poruszającym się na wózku,
- specjalistyczne szkolenia z asystentury osób poruszających się na specjalnych wózkach terenowych wspomaganych elektrycznie,
- specjalistyczne szkolenia z zakresu obsługi urządzeń ułatwiających mobilność np. skuterów inwalidzkich, szybkiej instalacji przystawek elektrycznych do wózków inwalidzkich, obsługi rowerów wspomaganych elektrycznie, obsługi elektrycznych pojazdów terenowych dla OzN,
- szkolenia wyznaczonych pracowników PP w zakresie techniki bezpiecznej jazdy i szybkiej ewakuacji OzN w razie awarii pojazdów na szlaku,
- szkolenia dla wyznaczonych pracowników w zakresie poprawnego użytkowania pojazdów, bieżącego serwisu oraz sprawnej diagnozy podczas naturalnej eksploatacji,
- z zakresu bezpieczeństwa osoby niepełnosprawnych w sytuacjach kryzysowych jak np. ewakuacja,

- szkolenia dla personelu i asystentów OzN w zakresie udzielania pierwszej pomocy, w tym z wykorzystaniem defibrylatora,
- pozyskanie niezbędnych uprawnień do prowadzenia po wytyczonych ścieżkach grup OzN np. niewidomych na nartach biegowych lub skiturowych,
- z zakresu zarządzania procesami oraz zarządzania przez wartości.

Do powyższych szkoleń nie muszą być skierowani wszyscy pracownicy – czasem wystarczy jeden pracownik znający język migowy, co ułatwi komunikację z danym beneficjentem (choć lepiej, aby było dwóch pracowników na wypadek zastępstwa).

Wartością dodaną w zakresie szkoleń personelu parków byłoby połączenie z praktyką np. w zakresie bezpośredniego kontaktu z osobami ze szczególnymi potrzebami.

Zagadnienie 1.3 Współpraca parku z organizacjami pozarządowymi.

Organizacje pozarządowe (dalej: NGO) stają się w coraz szerszym zakresie odpowiedzialnym i kompetentnym partnerem podmiotów publicznych w realizacji ich zadań. Skupiają ludzi o dużej wiedzy i doświadczeniu. Stwarzają możliwość twórczej i pożytecznej działalności na rzecz społeczeństwa. Współpraca NGO z parkami przyrodniczymi stwarza szansę lepszej realizacji ich wspólnego celu, jakim jest poprawa jakości usług parku względem turystów. Instytucje publiczne mogą i powinny współpracować z NGO. Jest to zgodne z zapisaną w Konstytucji zasadą subsydiarności (zwanej inaczej zasadą pomocniczości). Zasada ta mówi, że każdy szczebel władz powinien realizować tylko te zadania, które nie mogą być skutecznie realizowane przez szczebel niższy. Właśnie z zasady subsydiarności wynika domniemanie, że jeśli jakieś problemy mogą być rozwiązane przez określoną grupę obywateli, na przykład organizację pozarządową, to należy im powierzyć ich rozwiązanie.

Warto, aby parki przyrodnicze nawiązały partnerską współpracę z NGO i innymi partnerami społecznymi (parki krajobrazowe mogą to uczynić również za pośrednictwem nadzorujących ich sejmików i zarządów wojewódzkich), którzy dysponują wiedzą i doświadczeniem w zakresie osób ze specjalnymi potrzebami. Merytoryczna współpraca parków i organizacji może mieć bardzo wiele form. W dniu 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie⁴⁹ (dalej: Ustawa o Wolontariacie) wymieniono tylko kilka, nie

⁴⁹ Art. 5. Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U. z 2020 r. poz. 1057 ze zm.

zamykając ich katalogu i dając organom administracji publicznej możliwość ich rozszerzania.

Wymienione w Ustawie o wolontariacie przykładowe formy współpracy to:

- wzajemne informowanie się o planowanych kierunkach działalności przez organy administracji publicznej i organizacje,
- konsultowanie z organizacjami pozarządowymi projektów aktów normatywnych w dziedzinach dotyczących działalności statutowej tych organizacji,
- konsultowanie z COTG (Centralnym Ośrodkiem Turystyki Górskiej PTTK) sposobów oznakowania szlaków,
- konsultowanie projektów aktów normatywnych dotyczących sfery pożytku publicznego z radami pożytku publicznego,
- tworzenie wspólnych zespołów doradczych i inicjatywnych, składających się z przedstawicieli sektora pozarządowego i administracji publicznej.

Należy jednak zwrócić uwagę, że obok wymienionych w Ustawie o Wolontariacie przykładów, wypracowano szereg innych możliwości kooperacji administracji z sektorem pozarządowym. Są to między innymi:

- wspieranie akcji promującej przekazywanie 1% podatku dochodowego od osób fizycznych organizacjom pożytku publicznego,
- organizacja wspólnych konferencji i seminariów,
- wspólne rozpoznawanie potrzeb i wspólne planowanie działań służących zaspokojeniu tych potrzeb,
- wzajemne wykorzystywanie wiedzy profesjonalistów pracujących w administracji publicznej i organizacjach,
- udostępnianie wykazu organizacji pozarządowych na stronach internetowych parku przyrodniczego,
- inicjowanie lub organizowanie szkoleń podnoszących jakość pracy parku,
- wspólnie z TOPR, GOPR, WOPR, MOPR, OSP organizacja szkoleń i akcji profilaktycznych promujących bezpieczeństwo w górach i PP,
- popularyzacja działalności organizacji pozarządowych na stronach internetowych parku.

W zakresie działań związanych ze zwiększaniem dostępności współpraca z organizacjami pozarządowymi jest szczególnie istotna w zakresie przeprowadzania audytów dostępności,

wpracowywania konkretnych rozwiązań zwiększających dostępność, czy też szkoleń dla pracowników.

Zagadnienie 1.4 Wolontariusze w parku przyrodniczym

Aktywny wolontariat w parkach od wielu lat funkcjonuje i osiąga zamierzone cele. Dla przykładu Program "Wolontariat dla Tatr"⁵⁰ działa w Tatrzańskim Parku Narodowym od 2007 roku. Wzięło w nim udział już blisko 4000 osób z całej Polski, a także z zagranicy.

Uczestniczący w akcji Wolontariat dla Tatr mają swój wkład w ochronę przyrody Tatr, rozwijają przyrodnicze zainteresowania, zdobywają doświadczenie, które przyda się na studiach, czy w pracy oraz aktywnie spędzają czas w górach poznając ciekawych ludzi o podobnych zainteresowaniach.

Wolontariusze w ramach świadczonej pracy na terenie parku, mogą stanowić doskonałe wsparcie dla turystów ze szczególnymi potrzebami. W ramach współpracy z parkiem wolontariusz może w zamian za swoje zaangażowanie liczyć na:

- zdobycie wiedzy i doświadczenia,
- współudział w ochronie przyrody,
- obcowanie z przyrodą parku,
- szkolenia,
- ubezpieczenie,
- darmowe zakwaterowanie,
- zwolnienie z biletów na udostępnienie terenu parku na czas trwania umowy.

Dobrze zorganizowany wolontariat jest bardzo ważnym ogniwem łańcucha dostępności w turystyce, zwłaszcza jeżeli chodzi o osoby niewidome i OzN ruchową. Dobrym źródłem wolontariatu jest współpraca z organizacjami pozarządowymi w tym GOPT, PTTK, OSP, szkołami i uczelniami wyższymi. Szkolenia (z zakresu wsparcia OzN w turystyce) dla wolontariuszy i asystentów turystycznych osób niepełnosprawnych mogą znacząco przyczynić się zwiększenia rzeczywistej dostępności. Tworzenie faktycznej dostępności dla OzN w obiektach turystycznych, a przede wszystkim w schroniskach górskich. To niezbędne ogniwo łańcucha dostępności. W tym celu konieczna jest współpraca i wspólne działania z

⁵⁰ Oficjalna strona internetowa Tatrzańskiego Parku Narodowego, <https://tpn.pl/wspieraj/wolontariat>, (dostęp z dnia: 08.09.2021r.)

właścicielami obiektów turystycznych, Przed przystąpieniem do współpracy strony muszą zawrzeć porozumienie o współpracy, które określać będzie warunki, przedmiot i zakres współpracy. W zależności od czasu trwania współpracy taka umowa może być ustna lub pisemna⁵¹. Organizacja korzystająca z pomocy wolontariusza musi poinformować go o bezpiecznych i higienicznych warunkach wykonywania świadczeń oraz musi zapewnić takie warunki. Często poinformowanie takie utożsamiane jest z koniecznością zapewnienia szkolenia w zakresie BHP. Nic bardziej mylnego. W stosunku do wolontariusza nie ma takiego obowiązku - wolontariusz nie jest pracownikiem.

Aby jednak ustrzec go od niebezpieczeństw związanych z wykonywaną pracą musi OzN znać zasady postępowania w sytuacjach awaryjnych, np. znać przebieg dróg ewakuacyjnych, topografie terenu, zasady postępowania w sytuacjach krytycznych np. zabłądzenia, zasady udzielania pierwszej pomocy, zasady zachowania w trakcie pożaru, właściwego wykonywania powierzonych mu czynności. Taki instruktarz może przeprowadzić w placówce osoba do tego uprawniona, najczęściej dyrektor lub inna przez niego wyznaczona. W zakładach gdzie jest stanowisko inspektora BHP będzie to właśnie osoba pełniąca tę funkcję.

Dobrym pomysłem zwiększającym dostępność w PP jest tworzenie zasobów osób chętnych do wsparcia/asystentury OzN, np. na podczas jazdy na rowerze typu tandem, pomocy przy poruszaniu się wózkami inwalidzkimi, pomocy w wędrówkach z osobami niewidomymi, asystenturze podczas wycieczek na pojazdach elektrycznych itp.

Dobrym sposobem pozyskania wolontariuszy jest współpraca z organizacjami pozarządowymi w tym GOPT, PTTK, OSP, ZHP, ZHR, szkołami i uczelniami wyższymi. Zwłaszcza służby ochotnicze skupiają osoby empatyczne, chętnie angażujące się w ciekawe projekty i działania społeczne. Warto wyjść z inicjatywą takiej współpracy, nie tylko w obszarze podstawowych zadań tych organizacji.

⁵¹ Obowiązkiem wynikającym z Ustawy o Wolontariacie jest zawarcie umowy (porozumienia) pomiędzy korzystającym i wolontariuszem. Jest to kontrakt, który reguluje zobowiązania obydwu stron. Porozumienie może być pisemne lub ustne, w zależności od czasu współpracy:

- Jeśli okres współpracy wynosi do 30 dni – umowa może mieć formę ustną.

- Przy okresie współpracy powyżej 30 dni – umowa obligatoryjnie musi mieć charakter pisemny.

Porozumienie, które zawieramy z wolontariuszem musi mieć formę pisemną także wtedy, gdy wolontariusz zażąda sporządzenia pisemnej umowy (art. 44 ust. 2 i 4). (Dz. U. 2020 poz. 1057 ze zm.)

Dobrymi i niedocenianymi kandydatami na wolontariuszy są osoby starsze, np. emeryci. Zazwyczaj mają więcej czasu, chętnie pomagają, są odpowiedzialni i bardzo aktywni. Warto pomyśleć nad sposobem zaangażowania takich osób.

Wolontariat buduje niesamowitą atmosferę, zwłaszcza w trakcie dłuższych wycieczek. Towarzystwo wolontariuszy, którzy wspierają OzN z „potrzeby serca” oddziałuje na wszystkich. Powstaje szczególna więź między uczestnikami takich spotkań.

Ważne, aby wolontariusze nie czuli się wykorzystywani np. tylko do prac biurowych. Powinni mieć pewność, że uczestniczą w czymś ważnym, nowoczesnym, rozwijającym, dającym innym radość a często chęć życia. Taką działalnością jest na pewno pomoc OzN.

Praca z wolontariuszami polega na dawaniu przykładu innym, naśladownictwie postawy i zachowań liderów. Trudno więc wyobrazić sobie skuteczny wolontariat bez zaangażowania pracowników PP.

Powierzając wolontariuszowi do wykonania zadanie, należy zaopatrzyć go w odpowiednie środki ochrony osobistej. Warto pomyśleć nad jakimś użytecznym ubiorem dla wolontariuszy, np. jednakowych kurtkach, polarach, koszulkach z emblematami PP. Jednakowy i atrakcyjny ubiór zwiększa poczucie więzi i buduje poczucie tożsamości z organizacją. Przede wszystkim jednak jest dobrą promocją wolontariatu i PP na zewnątrz.

Ustawa o Wolontariacie nakłada na korzystającego (organizację) obowiązek zapewnienia wolontariuszowi ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków.⁵²

Jeżeli czas współpracy jest krótszy niż 30 dni kalendarzowych ubezpieczenie to należy wykupić w dowolnej firmie ubezpieczeniowej. Jeśli czas współpracy jest dłuższy niż 30 dni ubezpieczenie NNW jest gwarantowane przez państwo polskie na podstawie znowelizowanej tzw. małej ustawy wypadkowej.⁵³ W takiej sytuacji konieczne jest podpisanie z wolontariuszem porozumienia o współpracy – umowy wolontarystycznej, która jest niejako promesą polisy ubezpieczeniowej⁵⁴.

⁵² Art. 46 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U. z 2020 r. poz. 1057 ze zm.

⁵³ Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o zaopatrzeniu w tytułu wypadków lub chorób zawodowych powstałych w szczególnych okolicznościach, Dz. U. z 2013 r. poz. 737 ze zm.

⁵⁴ Poradnik NGO. Obowiązki wobec wolontariuszy. <https://poradnik.ngo.pl/obowiazki-ngo-wobec-wolontariuszy>, (dostęp z dnia: 08.09.2021r.)

2. Obszar architektoniczny uwzględniający architekturę krajobrazu

Obszar architektoniczny obejmuje standardy przygotowania infrastruktury obsługi ruchu turystycznego uwzględniając uwarunkowania naturalne, takie jak: rzeźba terenu, istniejąca roślinność, gleba, klimat, a także kultura regionu i miejscowe tradycje czy też potrzeby społeczne pod kątem dostępności dla turystów ze specjalnymi potrzebami oraz ich opiekunów. Poniższa charakterystyka określa opisowo ramy, jakie powinien spełniać obszar architektoniczny dostępny dla osób z różnym poziomem sprawności – szczegółowe dane zostaną zawarte w macyry diagnostycznej nr 1 w zakresie budynków oraz macyry nr 2 w zakresie szlaków pieszych.

Obszar ten podzielony został na siedem zagadnień, które najbardziej istotne są dla następujących grup osób ze specjalnymi potrzebami:

Zagadnienie	Osoby z dysfunkcją narządu ruchu	Osoby niewidome i słabowidzące	Osoby niesłyszące i niedosłyszące	Osoby z niepełnosprawnością intelektualną i zaburzeniami psychicznymi	Osoby z małymi dziećmi i kobiety w ciąży	Osoby starsze
2.1	✓	✓				✓
2.2	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2.3	✓	✓			✓	✓
2.4	✓	✓			✓	✓
2.5	✓	✓			✓	✓
2.6	✓	✓			✓	✓
2.7	✓				✓	✓

Zagadnienie 2.1 Szlaki piesze

Szlaki piesze w obrębie PP na ogół tworzone są w taki sposób, aby udostępnić najbardziej atrakcyjne turystycznie tereny przy jednocześnie minimalnej ingerencji w środowisko przyrodnicze.

Należy pamiętać, że nie jest możliwe udostępnienie szlaków dla wszystkich. Warto również pamiętać, że to co jest dobre dla jednej grupy OzN, dla drugiej może być degradacją miejsca. Przykładem są tu szlaki dla niewidomych. Trudności szlaku, są niezbędnymi bodźcami tworzącymi niepowtarzalność i piękno miejsca. Wyrównana trasa pozbawi niewidomych tego ważnego elementu oddziałującego na zmysły. Dostosowanie szlaku dla takiej grupy powinno uwzględniać szczególne potrzeby osób niewidomych. Dostosowanie takiego szlaku będzie więc wyglądać nieco inaczej niż dostosowanie dla OzN ruchową.

Każdy PP powinien mieć możliwie jak najwięcej dostępnych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych i urządzeń obsługi ruchu turystycznego. Nie zawsze jest to jednak możliwe z uwagi na uwarunkowania lokalne. Każdy z PP powinien mieć jednak minimum 1 szlak turystyczny łatwo dostępny (wraz ze wszystkimi urządzeniami obsługi ruchu turystycznego mu towarzyszącymi), prowadzący do głównej jego atrakcji.

Każdy ze szlaków pieszych powinien posiadać odpowiednią: wysokość, szerokość, strukturę, charakter i parametry nawierzchni.⁵⁵Charakteryzują go również bariery terenowe, które w przypadku OzN stanowią największą trudność w poruszaniu się po terenie PP.

Kształtując przebieg szlaków łatwo dostępnych, należy kierować się m.in. następującymi zasadami:

- szlaki na danym terenie mogą mieć różny poziom trudności i rozpoczynać się w tym samym miejscu. Ważne jest, aby chociaż jeden szlak był w pełni dostosowany do potrzeb OzN,
- szlaki muszą być atrakcyjne dla zwiedzających, w tym OzN oraz prowadzić do dostępnych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowe wyposażonych w urządzenia obsługi ruchu turystycznego np. punktów widokowych,
- szlaki turystyczne wielofunkcyjne np. pieszo-rowerowe, pieszo-konne czy umożliwiające podróż pojazdami tj. jak melexy czy samochody mogą prowadzić do konfliktów wśród ich użytkowników. Istotne w tym wypadku będzie ich właściwe oznakowanie, gwarancja odpowiedniej szerokości i wysokości ścieżki,⁵⁶ a co najważniejsze wypracowanie odpowiedniej procedury dającej gwarancje, że ze szlaków będą korzystać osoby uprawnione,⁵⁷
- powinno się dążyć do tworzenia systemu szlaków pieszych o charakterze pętli, które oferują wiele wariantów wędrówek i nie zmuszają turysty do wracania tą samą drogą; szlaki liniowe są mało atrakcyjne turystycznie. Pętle tras łatwo dostępnych należy projektować tak, aby odpowiadały wymaganiom i potrzebom osób niepełnosprawnych,

⁵⁵ W. Kacprzyk Turystyka w Lasach Państwowych. Tom I. Lasy bez barier – obiekty terenowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych, . 2015, s. 17.

⁵⁶ Ibidem, s. 18

⁵⁷ Uprawnione rozumie się osoby dysponujące odpowiednim orzeczeniem o niepełnosprawności

- szlaki łatwo dostępne na obszarach o urozmaiconym ukształtowaniu terenu powinny być projektowane wzdłuż poziomicy, dzięki czemu będą przebiegać po terenie o możliwie najmniejszym nachyleniu podłużnym nawierzchni,
- jeżeli różnice wysokości terenu do pokonania są znaczne, wówczas szlaki powinny mieć układ serpentynowy. Serpentynty minimalizują kąt nachylenia szlaku. Powinny one być tak zaprojektowane, aby współgrały z naturalnym systemem odprowadzania wody z danego obszaru. Jeżeli ścieżki nie odprowadzają wody opadowej, ich nawierzchnia robi się miękka i ulega szybkiej erozji, stając się potencjalnie niebezpiecznym miejscem dla OzN,⁵⁸
- szlaki powinny posiadać odpowiednią szerokość na całej ich długości. Istotne jest, aby szlaki w najwęższym miejscu miały zawsze minimum 90 cm i były pozbawione jakichkolwiek przeszkód o charakterze: wypukłym i wklęsłym np. korzenie i gałęzie krzewów, wklęsłym np. kałuże, czy zwisającym (np. gałęzie drzew). Jeżeli jest to szlak wielofunkcyjny np. pieszo-konny szerokości te powinny być określane indywidualnie w zależności np. od przewidywanego natężenia ruchu turystycznego,
- większość użytkowników szlaków pieszych, w tym osoby poruszające się na wózku inwalidzkim, chcąc uniknąć upadku, potknięcia się czy wywrócenia, na ogół poruszają się środkiem szlaku. Oznacza to, że wzdłuż miejsc niebezpiecznych, np. uskoków, powinna ona być na tyle szeroka, aby nie zmuszała użytkownika do zbliżania się do jej krawędzi. Należy pamiętać, że osoby mające dysfunkcję wzroku, używające lasek, na ogół chodzą wzdłuż krawędzi ścieżki, która jest punktem orientacyjno-kierunkowym. Konieczne są wówczas dodatkowe rozwiązania techniczne, pozwalające zwiększyć poziom bezpieczeństwa gości PP,⁵⁹
- nachylenie podłużne szlaku powinno być dostosowane szczególnie do osób poruszających się na wózkach, ponieważ zachowują mniejszą stabilność podczas poruszania się po pochyłym terenie. Im większe zatem nachylenie podłużne szlaku, tym wypoczynek dla osób niepełnosprawnych jest potencjalnie mniej bezpieczny a na pewno mniej komfortowy. W celu zniwelowania dużego nachylenia podłużnego można zastosować schody terenowe, jednak to rozwiązanie rodzi innego rodzaju trudności i niebezpieczeństwa. Można je tworzyć równoległe ze ścieżką co daje możliwość

⁵⁸ Ibidem, s.19

⁵⁹ Ibidem, s. 20

pokonania trasy zarówno szybciej po schodach jak i wolniej po stromej ścieżce.

Nachylenie poprzeczne powinno uwzględniać powyższe aspekty jak i drenaż wód opadowych.⁶⁰ Zarówno nachylenie podłużne jak i poprzeczne jest łatwiejsze w pokonaniu poprzez budowę pochylni terenowej pozwalającej na zniesienie bariery znacznych różnic poziomu terenu.⁶¹ Należy pamiętać, że wózki inwalidzkie mają zabezpieczenia z przodu (podnóżki) i z tyłu, zmniejszające niebezpieczeństwo wywrócenia. Oba te elementy zasadniczo ograniczają prześwity wózka. Ponadto przy gwałtownej zmianie kąta nachylenia nawierzchni koła wózka mogą stracić kontakt z podłożem.

- charakter nawierzchni w zdecydowany sposób wpływa na bezpieczeństwo turystów i stopień trudności szlaku, a zatem na jego dostępność dla OzN. Rodzaj materiału wykorzystywanego do pokrywania nawierzchni szlaków uzależniony jest m.in. od: funkcji i długości szlaku, grupy docelowych użytkowników i natężenia ruchu, typowych warunków klimatycznych i pogodowych, uwarunkowań środowiskowych danego terenu i innych. Aby nawierzchnia była dostępna dla OzN, powinna być twarda i stabilna, tj. aby materiał nawierzchni nie ulegał przesunięciu pod naciskiem pracy kół wózka inwalidzkiego. Najtwardszymi i jednocześnie komfortowymi nawierzchniami z punktu widzenia OzN są: asfalt i beton jednak są one najczęściej niespójne z lokalnym krajobrazem PP, dla których turyści do nich przyjeżdżają. Najkorzystniejszym zatem rozwiązaniem, godzącym środowisko leśne i osoby niepełnosprawne, jest zastosowanie nawierzchni gruntowych lub gruntowych ulepszonych (stabilizowanych).⁶² Dobierając rodzaj nawierzchni należy pamiętać dla jakiej grupy osób ze specjalnymi potrzebami będzie szlaki dedykowane, a informacje o tym znajdować się będą w informatorach o PP,
- wskazane jest, aby nawierzchnia szlaków łatwo dostępnych charakteryzowała się dobrymi parametrami antypoślizgowymi. Cecha ta jest tym istotniejsza, im ukształtowanie terenu jest bardziej zróżnicowane. Beton, asfalt i wygładzone lite skały są odporne na poślizg głównie podczas normalnych warunków pogodowych (suchej

⁶⁰ Ibidem, s. 22-24

⁶¹ Ibidem, s. 43

⁶² Ibidem s. 27-30

- pogody). W mniej sprzyjających warunkach atmosferycznych znacznie korzystniejsze są nawierzchnie naturalne, wymieszane ze stabilizatorem, lub żwirowe,⁶³
- na ścieżkach wąskich (około 90 cm), gdzie nie ma możliwości bezkolizyjnego wyminięcia się np. dwóch jadących wózków inwalidzkich, co pewnie czas powinny znajdować się miejsca do wymijania, umożliwiające OzN bezpieczne np. manewrowanie i zawracanie,⁶⁴
 - przeszkody terenowe w obrębie szlaków stanowią potencjalne zagrożenie i powinny być usunięte, a jeśli nie jest to możliwe to właściwie oznakowane (na tablicach informacyjnych i ewentualnie w terenie). W przypadku przeszkód wypukłych, wystających i zwisających, szczególnie w obrębie wąskich ścieżek stanowią zagrożenie np. dla osób z dysfunkcją wzroku oraz barierą dla pozostałych OzN. Największym problemem są przeszkody wypukłe w obrębie wąskich ścieżek (wystające z nawierzchni - wyższej niż 2 cm). Znacznie ograniczają one dostępną przestrzeń manewrową. Właściwy układ, przebieg i lokalizacja szlaku oraz naturalny system odwadniania mogą ograniczyć rozwój przeszkód. Przeszkody wklęsłe tj. otwory w nawierzchni ścieżki odprowadzają wody powierzchniowe lub pełnią inną funkcję, ale stanowią zagrożenie dla użytkowników, szczególnie osób niepełnosprawnych. Przeszkodami terenowymi dopuszczonymi, a nawet pożądanymi na szlakach, są krawężniki pełniące funkcję szyn odbojowych w miejscach np. niebezpiecznych w obrębie kładek, mostków itp. Otwory na terenach PP mogą występować:
 - na powierzchniach szlaków skalno-ziemnych,
 - na powierzchniach mostów/pomostów drewnianych w postaci przestrzeni między poszczególnymi deskami lub innymi elementami konstrukcyjnymi,
 - w obrębie krat i kratek stanowiących bardzo często element systemów odwadniających,
 - w obrębie torów i szyn kolejowych oraz innych (ścieżki nie powinny przecinać tego typu infrastruktury, gdyż mogą się w niej zaklinować kółka wózka inwalidzkiego bądź okucia kul).⁶⁵
 - schody terenowe zawsze są przeszkodą dla osób niepełnosprawnych, zarówno tych poruszających się zwłaszcza na wózkach jak i mających inne ograniczenia w mobilności.

⁶³ Ibidem, s. 28

⁶⁴ Ibidem s. 31

⁶⁵ Ibidem s.32-35

Ich występowanie w obrębie tras łatwo dostępnych powinno być wykluczone lub ograniczone do absolutnego minimum. Schody na tego typu trasach są dopuszczalne jedynie w wyjątkowych sytuacjach i tylko wówczas, kiedy występują znaczne różnice w topografii terenu i nie ma możliwości utworzenia terenowych pochylni⁶⁶. Co do zasady szlaki nie powinny być tworzone w obrębie przestrzeni, gdzie nachylenie podłużne i lub poprzeczne przekracza 5% na znacznych ich długości,

- ze względów bezpieczeństwa wzdłuż schodów lub innych niebezpiecznych miejsc i obiektów, np. stromych stoków czy otwartych przestrzeni, należy instalować poręcze,⁶⁷
- pochylnie terenowe to konstrukcje pozwalające na zniesienie bariery znacznych różnic poziomu terenu. Nachylenie podłużne szlaków lub znaczne nierówności gruntu przekraczające 5% można znieść poprzez budowę terenowych pochylni, wyposażonych w obustronne barierki. Mogą one być drewnianymi konstrukcjami lub innymi, ale powinny być estetycznie spójne z lokalnym krajobrazem, solidne, trwałe i bezpieczne dla turystów i świata przyrody,⁶⁸
- Drenaż szlaków pieszych powinien opierać się na naturalnym systemie odprowadzania wody z wykorzystaniem małych spadków podłużnych i poprzecznych. Sposobem chroniącym nawierzchnię szlaku przed erozją jest budowa przeszkód liniowych przecinających powierzchnię szlaku na całej jego szerokości i kierujących wodę w pożądanym kierunku.⁶⁹ Rozwiązanie to jest korzystne z perspektywy trwałości nawierzchni, ale może być barierą nie do pokonania dla OzN,
- ruch na szlakach przeznaczonych do poruszania się po terenie PP rowerami i pojazdami dla OzN powinien być regulowany odpowiednią procedurą, (regulaminami) dającą gwarancje, że ze szlaków będą korzystać osoby uprawnione, z faktyczną niepełnosprawnością uniemożliwiającą im samodzielne poruszanie. W przeciwnym wypadku na szlakach o dużym nasileniu, uczęszczanych przez turystów pieszych (np. Szlak do Morskiego Oka) , bardzo szybko dojdzie do konfliktów,
- należy pamiętać, że szlabany zabezpieczające przed wjazdem na drogi i szlaki leśne pojazdów silnikowych, są barierą dla wózków inwalidzkich i pojazdów wspomaganých

⁶⁶ Ibidem, s. 39

⁶⁷ Ibidem, s. 41-42

⁶⁸ Ibidem, s. 44

⁶⁹ Ibidem, s. 45

elektrycznie używanych przez OzN. Ciekawym i stosunkowo prostym rozwiązaniem jest zmiana konstrukcji szlabanu w taki sposób, aby w wyznaczonym miejscu mogła pod nim przejechać osoba na wózku, bez konieczności podnoszenia szlabanu,

- szlaki skiturowe lub trasy narciarstwa biegowego. Tam gdzie pozwalają na to warunki klimatyczne i terenowe, warto rozważyć wytyczenie szlaku skiturowego dla osób niewidomych. Ciekawym pomysłem dla osób niewidomych będzie wykorzystanie w sezonie zimowym specjalnych nart skiturowych umożliwiających podchodzenie pod górę i poruszanie się w głębokim śniegu. W okresie zimowym wszystkie trudności takie jak wystające kamienie i korzenie przysypane są śniegiem. Dodatkowo zastosowanie specjalnych fok w nartach pomaga w utrzymaniu bezpiecznej prędkości. Co ważne, zapięcia skiturowe wydają specyficzny dźwięk (klikania), który ułatwia lokalizację przewodnika przez osobę niewidomą co umożliwia samodzielne poruszanie się tuż za nim. Przebieg takiej trasy warto skonsultować z GOPR, TOPR, lub organizacjami zrzeszającymi osoby uprawiające skituring.⁷⁰

Zagadnienie 2.2 Urządzenia obsługi ruchu turystycznego w obrębie szlaków pieszych

Ważną częścią szlaków turystycznych, w tym również łatwo dostępnych oraz obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych są różnego rodzaju urządzenia obsługi ruchu turystycznego, często określane jako elementy małej architektury. Zaleca się, aby począwszy od etapu projektowego w miarę możliwości wszystkie urządzenia i obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe projektowane i udostępnione przez park uwzględniały potrzeby OzN. Urządzenia obsługi ruchu turystycznego powinny być spójne z lokalnym krajobrazem przyrodniczymi kulturowym oraz mieć stosowne atesty bezpieczeństwa potwierdzone certyfikatami. W obrębie każdego urządzenia musi znajdować się strefa manewrowania, czyli przestrzeń wolna od jakichkolwiek przeszkód i barier komunikacyjnych, nie kolidująca ze strefą manewrową innych urządzeń. Części urządzeń, np. ruszt paleniska na ognisku czy armatura sanitarna, muszą być przystosowane do obsługi jedną ręką, bez konieczności mocnego ściskania, trzymania lub skręcania. Miejsca i obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe dostosowane do potrzeb OzN powinny być właściwie oznakowane.⁷¹ Nie należy jednak

⁷⁰ Skitury to narty przystosowane zarówno do zjazdów, jak i podchodzenia. Łączą one w sobie funkcjonalność nart zjazdowych oraz biegowych.

⁷¹ Ibidem, s. 47-49

znakować urządzeń dedykowanych OzN, gdyż mogłoby być to źle odebrane. Każdy turysta powinien samodzielnie podjąć decyzję, które miejsce wybierze do wypoczynku.

Do urządzeń obsługi ruchu turystycznego zalicza się:

- ławki, stoły, ławostoly - powinny być wygodne (w tym i ergonomiczne), bezpieczne dla turystów i świata przyrody, w szczególności dla dzikich zwierząt oraz stylistycznie harmonizowały z przestrzenią PP,
- wiaty turystyczne - obiekty wskazane do wzniesienia w miejscach, gdzie istnieje duże prawdopodobieństwo dłuższego wypoczynku turystów. Są one otwartymi (bez ścian) lub częściowo otwartymi urządzeniami wykorzystywanymi do ochrony np. przed niekorzystnymi warunkami pogodowymi,
- pojemniki na śmieci (o ile w ogóle istnieją na danym terenie) – ich liczba powinna zapewnić porządek i czystość a ich usytuowanie powinno być wygodne w użytkowaniu i bezpieczne dla turystów i świata przyrody, w tym istotne jest również ich często opróżnianie, ponieważ przyciągają one dzikie zwierzęta,
- paleniska na ognisko, grillowiska – urządzenie zawsze pożądane przez turystów. Ich lokalizacja musi być jednak zgodna z obowiązującymi przepisami prawa;
- stelaże na tablice informacyjno-edukacyjne – stabilizują samą tablicę oraz zabezpieczają ją przed negatywnym wpływem warunków atmosferycznych,
- toalety – to ważny element infrastruktury polecany do sytuowania na terenie łatwo dostępnych szlaków i/lub powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych, np. parkingów leśnych lub miejsc wypoczynku. Więcej o nim w zagadnieniu 3.3,
- punkty ładowania pojazdów wspomaganych elektrycznie,
- punkty wymiany baterii,
- punkty podłączenia do elektryczności i wody oraz zewnętrzne zlewy (dotyczy w szczególności miejsc biwakowania, pól biwakowych i kempingów) - powinny być instalowane szczególnie w obrębie miejsc biwakowania, natomiast prysznice zewnętrzne np. na plażach i przy zbiornikach wodnych. Nie muszą one być wyposażone w ciepłą wodę, w ograniczonym bowiem stopniu pełnią rolę sanitarną,

- zewnętrzne urządzenia obserwacyjne, np. lunety - instrumenty optyczne zalecane do umieszczenia szczególnie w obrębie punktów widokowych.⁷²

Zagadnienie 2.3 Powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe w obrębie szlaków pieszych

Powierzchniowe obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe to miejsca uatrakcyjniające pobyt turystów na terenie PP. Często są one zlokalizowane w miejscach atrakcyjnych krajobrazowo, i powinny być położone w punktach dogodnych komunikacyjnie i bezpiecznych zarówno dla turystów, jak i przyrody. Ich wyposażenie jest uzależnione od pełnionej funkcji. Najczęściej znajdują się w ich obrębie: ławki, stoły, ławostoły, tablice informacyjne, a czasem i wiaty turystyczne.⁷³

Do powierzchniowych obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych należą:

- miejsca odpoczynku - szczególnie istotne na szlakach łatwo dostępnych, gdzie istnieje duże prawdopodobieństwo zaistnienia potrzeby wypoczynku, również OzN. Wielkość poszczególnych miejsc odpoczynku powinna zależeć przede wszystkim od intensywności ruchu turystycznego oraz rodzaju i liczby urządzeń zlokalizowanych w obrębie szlaku. Warto, aby takie obiekty były oznakowane Interaktywnymi znacznikami dla niewidomych i słabowidzących. To bardzo duże ułatwienie dla osób niewidomych i niedowidzących pozwalające na łatwą lokalizację obiektu/pomieszczenia, urządzenia. Najkorzystniejsze miejsca na lokalizację stref odpoczynku to krzyżowanie się ścieżek i szlaków oraz inne miejsca o szczególnych walorach krajobrazowych. Należy rozważyć utworzenie takich obiektów w miejscach, gdzie turyści sami tworzą takie „dzikie” miejsca wypoczynku;
- miejsca postoju pojazdów i parkingi leśne – szerzej w zagadnieniu 1.6.
- miejsca biwakowania/pola biwakowe/kempingi - mogą mieć różną wielkość i standard, tj. być wyposażone tylko w podstawową infrastrukturę, np.: ławy, stoły, jak i ponadpodstawową, np. paleniska na ognisko, punkty poboru mediów, zewnętrzne zlewy itp. Każde pojedyncze stanowisko biwakowe (o ile jest wyznaczone) powinno składać się ze zlokalizowanych obok siebie:

⁷² Ibidem, s. 50-68

⁷³ Ibidem, s. 70

- miejsca na rozbiście namiotu, postawienie przyczepy kempingowej lub kampera, tzw. stanowisk biwakowania,
- stanowiska postojowego na samochód,
- miejsca wypoczynkowego, wyposażonego w podstawowym lub ponadpodstawowym zakresie.

Obiekty rekreacyjno-wypoczynkowe dostosowane do OzN nie powinny być oznaczone symbolem wskazującym na jego przeznaczenie, tak jak oznacza się stanowiska postojowe, gdyż obecność takiego znaku mogłaby zostać negatywnie odebrana przez turystów.

- miejsca i punkty widokowe - punkty, z których rozpościera się ciekawy, wyjątkowy widok na okoliczne krajobrazy. Mogą eksponować pasma górskie, doliny rzeczne, wodospady, unikatowe formacje skalno-geologiczne itp. Wyznaczanie punktów widokowych może być ograniczone, jeśli ich funkcjonowanie może mieć negatywny wpływ na dany krajobraz lub świat przyrody. Miejsca widokowe powinny zapewnić przestrzeń manewrową, nie ograniczoną np. przez poręczce lub inne elementy konstrukcyjne - należy dążyć do tego, aby w jak najmniejszym zakresie zastaniały one widok osobie siedzącej na wózku; Warto zainstalować w takim miejscu elektroniczny znacznik dla niewidomych z wgraną informacją o panoramie z danego miejsca,
- strefy dostępu do obiektów wodnych - dostęp do nich powinny mieć również OzN, jednak ze względu na specyfikę obiektów wodnych bywa to często bardzo trudne, np. z uwagi na piasek, żwir, kamienie czy podmokłość terenu. Dostęp o charakterze punktowym do obiektu słodkowodnego, np. jeziora, jego stref przybrzeżnych, w tym plaż, oraz o charakterze liniowym, np. morza lub rzeki, powinien znajdować się w miejscach często uczęszczanych przez turystów. Lokalizacja dróg dojazdowych do obiektu wodnego powinna być uzależniona od poziomu wód powierzchniowych w zbiornikach wodnych. Droga dojazdowa powinna prowadzić nie tylko do obiektów wodnych, ale także do miejsc rekreacyjno-wypoczynkowych tu zlokalizowanych, takich jak plaże, oraz do infrastruktury i urządzeń występujących w ich obrębie.⁷⁴

⁷⁴ Ibidem, s. 70-82

- wzdłuż rzek warto pomyśleć o specjalnych podestach umożliwiających podjazd wózka w taki sposób, aby możliwe było łatwe przemieszczeniu osoby z wózka do kajaka,
- na rynku pojawiają się pływające wózki inwalidzkie. W przypadku tworzenia oferty z wykorzystaniem takich rozwiązań warto nawiązać współpracę z WOPR. Pomysł stosowany jest przez Kąpielisko Morskie w Gdańsku,
- dobrym pomysłem są wjazdy kąpielowe stosowane np. we Francji.

Zagadnienie 2.4 Obiekty budowlane na terenie parku – strefa przed drzwiami, drzwi, ciągi komunikacyjne

Projektując nowe obiekty budowlane łatwiej jest zaplanować aby były dostępne dla osób ze szczególnymi potrzebami. Gorsza sytuacja jest w już istniejących budynkach, gdzie prace remontowo-budowlane poprawiające dostępność muszą być szczegółowo zaplanowane i przemyślane. W obiektach na terenie parków przyrodniczych jest to tym bardziej trudne, ponieważ często ingerują one w otoczenie budynku będące w strefie ochrony. Należy podjąć środki w celu zapewnienia OzN możliwości poruszania się po obiekcie z maksymalnie największą niezależnością.

Strefa przed drzwiami obejmuje dojścia, które należy postrzegać nie tylko przez pryzmat łatwo dostępnych chodników, furtek, stanowisk postojowych, ale również domofonów, dzwonekó w itd. Kreując łatwo dostępną przestrzeń, należy pamiętać o konieczności zapewnienia stosownych znaków i ewentualnie tablic informacyjnych dostosowanych do potrzeb OzN.⁷⁵

Główne drzwi wejściowe do budynku powinny być dla osób odwiedzających widoczne i łatwe do zlokalizowania w przestrzeni z perspektywy miejsca, gdzie postawiły samochód osobowy. Należy pamiętać, aby kontrastowały kolorystycznie z bryłą budynku a duże tafle szklane były oznaczone. Ponadto drzwi te powinny być dostępne bez konieczności pokonywania schodów, bezpośrednio przed i za drzwiami wejściowymi należy unikać stawiania jakichkolwiek elementów infrastruktury i wyposażenia wewnątrz a strefa wejścia powinna być antypoślizgowa, zadaszona i oświetlona. Domofony i dzwonki drzwiowe znajdujące się przed drzwiami wejściowymi powinny być łatwo dostępne (np. uwzględniały ograniczony zasięg rąk) bez konieczności pokonywania przeszkód terenowych, czy barier architektonicznych.

⁷⁵ W. Kacprzyk Turystyka w Lasach Państwowych Tom III. Lasy bez barier – obiekty kubaturowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych., Nowy Bedoń. 2016., s. 35.

Dostęp do drzwi wejściowych oraz sama konstrukcja drzwi decydują o tym, czy osoba z niepełnosprawnością ruchową wejdzie do budynku, czy też nie. Drzwiami najmniej przyjaznymi osobom niepełnosprawnym są te otwierane ręcznie, wahadłowe i obrotowe – najlepiej drzwi automatyczne typu przesuwne. Bezpośrednio za głównymi drzwiami do budynku może znajdować się przedsionek.⁷⁶

Drzwi wewnętrzne pomiędzy pomieszczeniami powinny posiadać podobne parametry, jak drzwi wejściowe do budynku. Podstawową cechą umożliwiającą wejście OzN do konkretnego pomieszczenia w budynku jest szerokość drzwi, wynosząca minimum 90 cm. Ponadto zaleca się ograniczenie przedmiotów na ścianach i podłodze mogących potencjalnie utrudnić przemieszczanie, brak progów przydrzwiowych oraz różnic w poziomach podłóg, otwieranie na pobliską ścianę oraz oznakowanie pomieszczeń na wysokości zasięgu ramion osoby poruszającej się na wózku.⁷⁷

Główne korytarze i ciągi komunikacyjne powinny być wolne od barier fizycznych i wizualnych oraz mieć szerokość pozwalającą na przejazd najlepiej dwóch wózków obok siebie jednocześnie. Powinny być możliwie szerokie oraz mieć jak najprostszą konstrukcję, tj. bez zbędnych różnic poziomów, zakrętów i łuków biegu korytarzy, progów, wgłębień i innych barier architektonicznych. W celu zapewnienia dostępności w ciągach pieszych należy mieć na uwadze:

- Wysokość, szerokość oraz pochylenie podłóg – muszą być zgodne z obowiązującymi przepisami prawodawstwa polskiego, i powinny wynosić min. 220 cm. Miejsca o obniżonej wysokości powinny być oznakowane w sposób widoczny dla OzN. Szerokość każdego korytarza (z perspektywy funkcjonalnej) powinna wynosić minimum 120 cm, a im więcej tym lepiej. Mierząc szerokość przestrzeni komunikacyjnych, należy odjąć przestrzenie zajmowane przez meble, w tym np. przez krzesła, ławki, szafki (wiszące i stojące), jednym słowem – przez przeszkody zarówno nietrwale, jak i trwale przytwierdzone do podłoża czy ścian. Należy również pamiętać, że dostęp do konkretnych pomieszczeń (z korytarza) może być utrudniony dla OzN, jeżeli drzwi do nich są zlokalizowane jednocześnie po obu stronach korytarza (blokowanie się drzwi o drzwi);

⁷⁶ Ibidem, s. 36-43

⁷⁷ Ibidem, s. 46-47

- Struktura i charakter podłóg - Wewnątrz obiektów kubaturowych nie należy stosować jakichkolwiek spadków podłużnych czy poprzecznych za wyjątkiem np. pochylni. Podłogi w obrębie łatwo dostępnych przestrzeni komunikacyjnych powinna być pozbawiona wszelkich elementów wystających. Należy stosować nawierzchnie i powierzchnie przeciwośliskowe i antypoślizgowe oraz matowe posadzki. Wskazane jest zamontowanie oznaczeń kontrastowych lub dotykowych (o odmiennej fakturze) dla osób z dysfunkcją wzroku, pozwalających na utrzymanie właściwego kierunku ruchu lub też ostrzegających o przeszkodzie;
- Przeszkody i obiekty nieprzytwierdzone oraz na stałe przytwierdzone do ścian - elementy powieszony i znajdujące się na ścianach w obrębie ciągów komunikacyjnych na wysokości 70–240 cm nad poziomem podłóg, takie jak np. szafki, obrazy, naścienne wieszaki na ubrania itp., nie powinny wystawać o więcej niż 10 cm w stosunku do płaszczyzny ścian.⁷⁸

Zagadnienie 2.5 Obiekty budowlane na terenie parku - ruch pionowy

W celu przemieszania się pomiędzy kondygnacjami budynków stosuje się najczęściej rozwiązania w postaci schodów. Dają one możliwość szybkiego poruszania się pomiędzy piętrami bez zbędnej elektroniki. Ta forma przemieszczania się w ruchu pionowym stawia jednak wyzwanie dla osób ze specjalnymi potrzebami zarówno w zakresie narządu ruchu, jak i wzroku. Istotne w ich projektowaniu jest zarówno właściwa ich szerokość, wysokość stopnia, ilość biegów i spoczników na jedną kondygnację, właściwe usytuowanie poręczy oraz właściwe ich oznakowanie np. czarno-żółtymi pasami. Niedopuszczalne jest, aby konstrukcja schodów była niestabilna (drgała), a stopnie schodów były nierówne, grożące np. potknięciem lub wyprofilowane tak, aby zalegała na nich woda opadowa. Wszystkie stopnie powinny być ponadto wykonane z materiału antypoślizgowego i matowego lub obłożone takim materiałem. W przypadku niewielkiej różnicy poziomów zaleca się zaprojektowanie pochylni. Innym tanim rozwiązaniem są przenośne szyny i rampy najazdowe dla wózków inwalidzkich, choć nie jest to rozwiązanie w pełni komfortowe dla OzN.⁷⁹

W miejscach, gdzie schody nie dają możliwości zamontowania szyny, rampy, pochylni czy dźwigu stosuje się mobilne schodołazy. Jest to przenośne urządzenie stosowane w obiektach

⁷⁸ Ibidem, s. 48-51

⁷⁹ Ibidem, s. 61

do których OzN przychodzą sporadycznie. Transport ten może być dokonywany poprzez przemieszczenie OzN łącznie z wózkiem inwalidzkim lub na specjalnie zamontowanym krzeselku.⁸⁰Niestety sprzęt ten nie jest polecany przez ekspertów ds. dostępności z uwagi na problematyczną i długotrwałą obsługę.

W obrębie budynków udostępnionych OzN i o ograniczonej sprawności należy unikać stosowania schodów, wind, podnośników hydraulicznych, a nawet pochylni (o których mowa w tym rozdziale) na rzecz łagodnych spadków samej nawierzchni (najlepiej do 2%). Jeżeli nie ma możliwości uniknięcia różnic poziomów nawierzchni, jednym z tańszych zarówno w budowie, jak i późniejszym utrzymaniu rozwiązań jest utworzenie stałej (ewentualnie – przenośnej) pochylni. Konstrukcje te mogą znajdować się zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz obiektów kubaturowych. Aby spełniały one należycie swoje zadanie, należy zwrócić uwagę m.in. na rodzaje nawierzchni i ich nachylenie oraz rodzaj i sposób montażu poręczy.⁸¹

Platformy pionowe i ukośne (przyschodowe, mocowane nad powierzchnią schodów) to inny sposób udostępnienia budynków osobom z niepełnosprawnością ruchową. Mogą one być montowane zarówno na zewnątrz budynku, jak i w jego wnętrzu. Platformy hydrauliczne to rozwiązania droższe do zbudowania i utrzymania, ale wskazane w sytuacji, gdy na przykład nie ma miejsca na zbudowanie pochylni o charakterze stałym lub brakuje zgody konserwatora na jej dostawienie do bryły budynku.⁸²

Alternatywą coraz częściej stosowaną w miejscach dużego ruchu turystycznego są schody ruchome, które przyspieszają przepływ turystów, równocześnie nie wymagając od nich pokonywania stopni. Nie są jednak stworzone dla osób poruszających się na wózkach, dzieci, osób starszych czy rodziców z wózkami dziecięcymi. Trudno jednak montować schody ruchome w obrębie obiektów kubaturowych PP.

Windy w wielokondygnacyjnych konstrukcjach powinny mieć odpowiednią liczbę oraz być wystarczająco szerokie, aby osoba korzystająca z wózka mogła swobodnie do nich wejść i poruszać się. Powinny one być specjalnie zaprojektowane i wyposażone w sposób ułatwiający ich obsługę przez OzN ruchową i osoby niewidome (tj. rozmieszczenie

⁸⁰ Ibidem, s. 62

⁸¹ Ibidem, s. 66

⁸² Ibidem, s. 71-72

przycisków sterujących, oznakowanie w alfabecie Braille'a, informacje zarówno w formie pisemnej, jak i dźwiękowej). Powinny być też wyposażone w systemy alarmowe dostępne dla osób niesłyszących i niedosłyszących.

Zagadnienie 2.6 Obiekty budowlane na terenie parku – pomieszczenia wewnętrzne

Pomieszczenia wewnętrzne w obiektach kubaturowych różnią się w zakresie dostępności w zależności od przeznaczenia oraz rozmieszczenia w budynku. W zakresie rozmieszczenia w budynku pomieszczenia dzielimy w zależności od poziomu lokalizacji – piwnicę, parter i kolejne piętra. Szczegółowe wytyczne w tym zakresie znajdują się w załączniku nr 1 Matrycy Diagnostycznej.

Odnosząc się do przeznaczenia danych pomieszczeń wyróżnić można:

➤ Pomieszczenia higienicznosanitarne:

- wskazane jest, aby na każdej kondygnacji dostępnej dla OzN znajdowała się minimum jedna łatwo dostępna toaleta, a obowiązkowo – jedna w całym udostępnionym budynku. Muszą posiadać odpowiednią przestrzeń manewrową zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz;
- światło wewnątrz pomieszczenia powinno włączać się automatycznie. Jeżeli istnieje tradycyjny włącznik należy pamiętać, że musi on być zlokalizowany na wysokości do 120 cm nad podłogą, najlepiej po stronie klamki drzwi do łazienki;
- podłoga w pomieszczeniach higienicznosanitarnych powinna być zmywalna, nienasiąkliwa, a przede wszystkim – matowa i pokryta materiałem antypoślizgowym;
- drzwi do pomieszczenia higienicznosanitarnego powinny być otwierane na zewnątrz;
- miska ustępowa i pisuar muszą przylegać do przestrzeni manewrowej pomieszczenia. Miska ustępowa obustronnie powinna mieć zainstalowane uchwyty pomocnicze, z czego minimum jeden powinien być uchylony do góry, a także należy stosować miskę podwieszaną, a nie wolnostojącą;
- spluczka musi być łatwo dostępna i najkorzystniejszym rozwiązaniem jest wbudowany system automatyczny;
- umywalka w pomieszczeniu higienicznosanitarnym przystosowana do potrzeb OzN i o ograniczonej sprawności (szczególnie ruchowej) musi umożliwiać umycie rąk w

pozycji siedzącej, tj. mieć konstrukcję i być zamontowana na odpowiedniej wysokości, tak aby syfon odpływowy nie blokował nóg osób poruszających się na wózku oraz aby sama bateria była łatwa w obsłudze. Bateria umywalkowa powinna mieć mieszadło i przedłużoną dźwignię. Ze względu na osoby z dysfunkcją wzroku umywalka oraz bateria powinny być widoczne, tj. wyróżniać się kolorystycznie na tle ścian pomieszczenia (wystarczy, że będą białe na tle ścian w innym kolorze);

- w skład wyposażenie powinny wchodzić ponadto np.: uchwyt na papier toaletowy, dozowniki mydła czy ręczników i suszarka do rąk, czujniki ruchu światła lub włączniki ulokowane na odpowiedniej wysokości, odpowiednio rozmieszczone lustro, kosz na śmieci, półki i wieszaki oraz sygnalizacja alarmowo-przyzywowa;
 - istotną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa odgrywają uchwyty pomocnicze, które powinny znajdować się przy toalecie i umywalce. Zawsze muszą być stabilne i sztywne oraz łatwe do utrzymania w czystości;
 - opcjonalnym wyposażeniem pomieszczeń higienicznosanitarnych są kabiny prysznicowe. Najwygodniejszy prysznic to taki, który nie ma przegród (również drzwi) i jest pozbawiony brodzika. Proszycze ze stałymi ściankami (drzwiami) muszą mieć odpowiednią przestrzeń manewrową, aby OzN mogła do niego wjechać, swobodnie obrócić się i wyjechać. Ewentualne drzwi kabin prysznicowych powinny otwierać się na zewnątrz, ale korzystniejszym rozwiązaniem są drzwi przesuwane. Wewnątrz kabiny prysznicowej powinny znajdować się m.in.: bateria prysznicowa, dozownik mydła, siedzisko, półki na kosmetyki i środki pielęgnacji oraz uchwyty pomocnicze. W pobliżu kabiny powinien znajdować się wieszak na ręczniki zamontowany w zasięgu rąk osób z niepełnosprawnością ruchową;⁸³
- Sekretariat i recepcja - sekretariaty, a szczególnie recepcje powinny znajdować się przy głównych ciągach komunikacyjnych, najlepiej w pobliżu głównego wejścia przystosowanego do potrzeb OzN i o ograniczonej sprawności. Wymagane jest, aby dostęp do nich odbywał się bez konieczności pokonywania schodów. Jeżeli jednak schody istnieją, powinno się zlikwidować tę barierę architektoniczną poprzez zbudowanie np. windy czy platformy lub zastosowanie innego rozwiązania technicznego. Tworząc lub dostosowując łatwo dostępny sekretariat lub recepcję należy pamiętać

⁸³ Ibidem, s. 80-91

- m.in. o odpowiednio szerokich drzwiach do niego prowadzących, antypoślizgowej podłodze, odpowiednich szerokościach i wysokościach blatów i biurek, ergonomicznych krzesłach z podłokietnikami oraz mapach dotykowych prezentujących rozkład budynków⁸⁴. Ważne jest również odpowiednie przeszkolenie osób pracujących na recepcji na jakie zagadnienia powinny zwrócić uwagę podczas obsługi OzN;
- Sale konferencyjne i jadalne – oprócz ogólnych warunków dostępności opisanych wcześniej, w salach konferencyjnych czy jadalnych ważne są odpowiednie szerokości między ciągami komunikacyjnymi a ich wyposażeniem. Istotne są również: systemy informacyjne ułatwiające orientację przestrzenną, elementy wyposażenia wnętrz znajdujące się w obrębie ciągów komunikacyjnych pozbawione ostrych krawędzi, które powinny mieć kolor kontrastujący z otoczeniem, urządzenia ułatwiające porozumiewanie się oraz nagłośnieniowe w salach konferencyjnych, odpowiedniej wysokości stoły oraz krzesła oraz umieszczone na odpowiedniej wysokości włączniki światła czy wieszaki;⁸⁵
 - Pokoje noclegowe – każdy z obiektów noclegowych zlokalizowany na terenie PP lub w jego otoczeniu powinien posiadać przynajmniej jeden łatwo dostępny pokój zarówno dla osób z dysfunkcją ruchu, jak i wzroku. Należy zwrócić uwagę na szerokość drzwi wejściowych i ciągów komunikacyjnych, a przede wszystkim – na rodzaj i ustawienie mebli oraz urządzeń w pomieszczeniu. Pokój obligatoryjnie powinien posiadać własne dostosowane pomieszczenie higienicznosanitarne oraz kabinę prysznicową. Należy unikać nagłych zmian oświetlenia, np. przy przechodzeniu z pokoju do holu ten drugi powinien być zawsze dobrze oświetlony. Ponadto należy pamiętać, że łóżka w pokoju muszą być tak ustawione, aby z co najmniej jednej strony był do nich łatwy dostęp, pomieszczenia w obrębie pokoju były pozbawione barier architektonicznych np. progów, przedmioty w pokojach wyróżniały się z tła i nie miały zbędnych wzorów, meble i elementy wyposażenia były na odpowiedniej wysokości dla osób poruszających się na wózkach, a oświetlenie powinno mieć możliwość kontroli poziomu oświetlenia. Niezbędny jest również dźwiękowy i świetlny system przyzywowo-alarmowy.⁸⁶

⁸⁴ Ibidem, s. 93-94

⁸⁵ Ibidem, s. 95-96

⁸⁶ Ibidem, s. 98-100

- Wyznaczona na terenie obiektu przestrzeń lub pokój do karmienia – najlepiej wyposażony w stanowisko do przewijania, umywalkę oraz urządzenie umożliwiające podgrzanie jedzenia dla dzieci.

Zagadnienie 2.7 Miejsca parkingowe

Parkingi w obrębie parku przyrodniczego dzielą się na miejsca postoju pojazdów oraz parkingi leśne. Miejsca postoju pojazdów to powierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy wyposażony jedynie w podstawową infrastrukturę. Poza stanowiskami postojowymi, w tym i dla osób niepełnosprawnych, znajdują się tam głównie ławy, stoły, wiaty i tablice informacyjno-edukacyjne. Parking leśny to powierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy wyposażony w ponadpodstawową infrastrukturę. Poza stanowiskami postojowymi, w tym dla osób niepełnosprawnych, znajdują się tam na ogół: ławy, stoły, wiaty i tablice informacyjno-edukacyjne, ale również sanitariaty, ścieżki zdrowia i inne urządzenia. Korzystanie z nich przez osoby niepełnosprawne jest jednak bardzo często możliwe tylko wówczas, gdy są one odpowiednio zaprojektowane i wyposażone.⁸⁷

Ponadto stanowiska parkingowe:

- powinny istnieć specjalne miejsca parkingowe z odpowiednią identyfikacją dla pojazdów osób o ograniczonej sprawności ruchowej, możliwie jak najbliżej punktów wejścia do i wyjścia z budynków lub atrakcji turystycznych. Tego typu stanowiska parkingowe powinny być monitorowane, aby nie były wykorzystywane przez osoby pełnosprawne. Tego typu stanowiska muszą być odpowiednio oznakowane (zgodnie z prawem) znakami pionowymi i poziomymi (o ile jest to możliwe do wykonania z technicznego punktu widzenia);
- w zależności od układu parkowania (prostopadły, równoległy, ukośny) stanowiska postojowe powinny mieć różne wymiary, które zawsze są większe niż wymiar stanowiska dla osób pełnosprawnych;
- powinny mieć specjalne punkty załadunku i rozładunku samochodów dla podróżnych z niepełnosprawnością, jak najbliżej budynków lub atrakcji turystycznych w celu ułatwienia przybycia i odjazdu ze szczególnymi potrzebami. Punkty te powinny być

⁸⁷ W. Kacprzyk, Turystyka w Lasach Państwowych. Tom I. Lasy bez barier – obiekty terenowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych, 2015, , s. 74-75.

monitorowane w celu upewnienia się, że nie są zablokowane przez inne pojazdy lub przedmioty;

- powinny być możliwie szerokie, aby OzN mogły wygodnie wsiąść/wyisać z/do samochodu. Tam, gdzie istnieją drogi dojazdowe do budynku lub miejsca, muszą być one bezpieczne dla wszystkich użytkowników szlaku.

3. Obszar techniczny

Obszar ten obejmuje standardy określające dostępność terenu PP wraz z obiektami znajdującymi się na jego terenie dla osób ze szczególnymi potrzebami oraz ich opiekunów. Poniższa charakterystyka określa opisowo ramy, jakie powinien spełniać obszar techniczny dostępny dla osób z różnym poziomem sprawności – szczegółowe dane zostaną zawarte w macyry diagnostycznej nr 1 w zakresie bezpieczeństwa oraz w macyry nr 2 w pozostałym zakresie.

Obszar ten podzielony został na siedem zagadnień, które najbardziej istotne są dla następujących grup osób ze specjalnymi potrzebami:

Zagadnienie	Osoby z dysfunkcją narządu ruchu	Osoby niewidome i słabowidzące	Osoby niesłyszące i niedosłyszące	Osoby z niepełnosprawnością intelektualną i zaburzeniami psychicznymi	Osoby z małymi dziećmi i kobiety w ciąży	Osoby starsze
3.1	✓	✓	✓	✓	✓	✓
3.2	✓	✓			✓	✓
3.3	✓	✓	✓	✓	✓	✓
3.4	✓				✓	
3.5	✓				✓	
3.6	✓	✓	✓		✓	✓
3.7	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Zagadnienie 3.1 Dostosowanie informacji turystycznej oraz stron internetowych

Informacja turystyczna dzieli się na tą, która ma zachęcić potencjalnych odbiorców przed przybyciem do parku, jak i tą, która ma we właściwy sposób po nim oprowadzić. W dzisiejszych czasach najistotniejszą formą przekazu informacji turystycznej dla osób ze specjalnymi potrzebami, jest właściwie skonstruowana i dostępna strona internetowa parku lub zespołu parków. Informacja w formie papierowej, czy tablic odgrywa większą rolę podczas samego zwiedzania, jednak w dobie urządzeń mobilnych i wszechobecnego aspektu ochrony przyrody i ekologii staje się ona drugorzędna.

Patrząc globalnie na osoby ze specjalnymi potrzebami informacja turystyczna powinna:

- być umieszczona na stronie internetowej parku lub zespołu parków. Strona Internetowa powinna:
 - spełniać standardy WCAG 2.1 czyli wytyczne dotyczące dostępności stron internetowych skierowane są wszystkim zaangażowanych w tworzenie oraz redagowanie serwisów internetowych;
 - być zaprojektowana zgodnie ze standardami gwarantującymi ograniczenie problemów technicznych i pełną kompatybilność z różnym oprogramowaniem, przede wszystkim przeglądarkami internetowymi;⁸⁸
 - zawierać informacje o udogodnieniach dla poszczególnych grup osób ze specjalnymi potrzebami;
 - strony dostępne generują również inne korzyści, są np. wyżej pozycjonowane przez wyszukiwarki internetowe z Google na czele;⁸⁹
 - dostępna strona internetowa to taka, która spełnia aspekt informacyjny i techniczny. Nie zawsze musi być ona atrakcyjna wizualnie, wystarczy, że umożliwi osobom o różnych rodzajach niepełnosprawności skorzystanie z niej;
 - serwis powinien się prawidłowo wyświetlać na różnych urządzeniach (monitorach, tabletach, smartfonach). Na każdym z nich powinien pozwalać na wygodną nawigację i dostęp do pełnej treści;
 - treści powinny być napisane jasnym i zrozumiałym językiem;⁹⁰
 - należy zastosować czcionkę na tyle dużą, by osoby dobrze widzące nie miały żadnych kłopotów z odczytem tekstu, oraz dodatkowo wykorzystać mechanizm powiększający rozmiar czcionki;
 - istotny jest również kontrast – najlepszy jest czarny tekst na białym tle;
 - grafiki i zdjęcia oraz odnośniki graficzne powinny zawierać opisy;
 - załączniki powinny być tworzone z dokumentów źródłowych – należy unikać przetwarzania obrazów na format PDF;
 - ważne jest proste, przejrzyste i logicznie zbudowane menu;

⁸⁸ *Turystyka Dostępna. Rekomendacje dla sektora usług turystycznych* A. Zajadacz (red.), Poznań 2020, s.48

⁸⁹ *Ibidem*, s. 50

⁹⁰ *Ibidem*, s. 53

- wszystkie pola obowiązkowe formularza powinny być wyraźnie oznaczone, przy czym niedopuszczalne jest oznaczenie wyłącznie za pomocą koloru. Każde pole formularza powinno posiadać etykietę opisową określającą funkcję i oczekiwaną wartość;
 - nagłówki powinny być używane w całym serwisie do tytułowania poszczególnych sekcji;⁹¹
- w sposób czytelny i jasny być umieszczona na wszelkich materiałach informacyjnych w postaci ulotek, broszur czy tablic informacyjnych na terenie parku. Dobrą praktyką jest tworzenie broszur np. w tekście łatwym do czytania a także umieszczanie kodów QR na tablicach informacyjnych w celu możliwości ich sczytania przez aplikacje mobilne. Warunkiem koniecznym przy takich tablicach jest dostępność sygnału GPS. Ponadto:
- należy stosować czcionki bezszeryfowe, które nie zawierają zbędnych ozdobników;
 - ważny jest odpowiedni kontrast materiałów – najlepiej czarny tekst na białym tle;
 - należy dodawać opisy alternatywne pod grafikami, zdjęciami itp.;
 - dobrze wyrównywać tekst do lewej (nie justować);
 - zachować należy odpowiednią interlinię oraz unikać dzielenia wyrazów;
 - pisać należy możliwie łatwym językiem.⁹²

Zagadnienie 3.2 Mobilność na terenie parku przyrodniczego.

Szlaki udostępnione w PP co do zasady najczęściej są dedykowane dla pieszego ruchu turystycznego. Problem pojawia się w przypadku osób z problemami z poruszaniem, które często nie są w stanie pokonać długiego dystansu samodzielnie. W części parków możliwy jest wjazd rowerem, a na terenie niektórych parków jak np. w dolinie Kościeliskiej w Tatrzańskim Parku Narodowym przejazd bryczką za stosowną opłatą. Nie rozwiązuje to jednak możliwości samodzielnego zwiedzania przez OzN.

Odpowiednia mobilność w parku przyrodniczym to nie tylko środki do poruszania się dostosowane do potrzeb OzN. To również właściwa infrastruktura, która nie ingerując w piękno otaczającego terenu daje możliwość zwiedzania go przez osoby ze specjalnymi potrzebami. Są to między innymi dobrze utwardzone szlaki piesze czy kładki i mostki np. w

⁹¹ Ibidem, s. 64-56

⁹² Ibidem, s. 47

miejscach podmokłych. Rozwiązania te pomagają w przemieszczaniu się po parku nie tylko OzN, ale również osobom starszym lub małym dzieciom.

Osoby ze specjalnymi potrzebami, w tym seniorzy mający choroby współistniejące, nie mają możliwości swobodnego i niezależnego podziwiania krajobrazu parku z uwagi na ograniczenia funkcjonalne. Również osoby z niepełnosprawnościami narządu ruchu, poruszające się na wózkach nie zawsze mają wystarczające możliwości, aby pokonać dystans szlaku turystycznego (często posiadający zróżnicowane ukształtowanie terenu np. wzniesienia).

Z pomocą przychodzą nowoczesne technologie. Przemysłane wprowadzenie prostych lub bardziej skomplikowanych konstrukcji może rozwiązać problem z dużą korzyścią dla środowiska i krajobrazu, zgodnie z zasadą: lekkie pojazdy zamiast ingerencji w środowisko naturalne. Wygląd takiego pojazdu to niezwykle ważna kwestia o ogromnym znaczeniu dla turystów i PP, w których priorytetem jest utrzymanie pierwotnego kształtu otoczenia i estetyki miejsca. „Wkomponowanie” pojazdu w środowisko naturalne oraz jego przyjazny wygląd to ważne i oczekiwane cechy elektromobilności w górach. Poniżej przykład takiej przyjaznej konstrukcji.

Dobrym rozwiązaniem sprzyjającym dostępności (takie pojazdy są dosyć drogie) może być możliwość nieodpłatnego wypożyczenia (po wcześniejszej rezerwacji on-line lub telefonicznie) różnych urządzeń/pojazdów takich jak: wypożyczenie przystawki jednokołowej, elektrycznej przystawki napędowej, elektrycznego skutera inwalidzkiego terenowego wózka o napędzie hybrydowym – ręcznym lub nożnym, wspomaganego elektrycznie będących na wyposażeniu parku. Informacja o dodatkowych urządzeniach dostępnych na terenie danego PP powinna znajdować się na stronie internetowej, z cennikiem oraz danymi kontaktowymi do osoby zarządzającej ww. sprzętem celem np. złożenia rezerwacji. OzN po przejściu instruktażu użytkownika, przeprowadzonego przez personel parku mogła by łatwiej korzystać z oferty turystycznej danego PP w sposób bezpieczniejszy i wygodniejszy.

Turystyka z wykorzystaniem nowoczesnych technologii stosuje pojazdy ze wspomaganie elektrycznym, co umożliwi OzN dotarcie do obszarów chronionych i eksplorowanie przez nich niedostępnych dotąd przestrzeni. Skuter elektryczny i przystawka przeznaczone są do

przygotowanej infrastruktury oraz łagodnych tras. Trójkołowy rower poziomy elektryczny, oraz handbike z racji na swoje właściwości jezdne umożliwi dotarcie do wyznaczonych miejsc w trudniejszym terenie. Do ciężkiego terenu nadaje się również czterokołowy wózek elektryczny dla OzN z napędem na 2 lub 4 koła.

Elektryczna przystawka do wózka inwalidzkiego to jednokołowy przedni napęd elektryczny zmieniający sposób poruszania się na wózku inwalidzkim. Wystarczy kilka minut, aby przekształcić wózek manualny na wózek elektryczny i móc poruszać się w trudniejszym terenie. Przystawka może być również w formie manualnej - umożliwia poruszanie się po nierównym terenie, wysokich chodnikach, wiejskich drogach oraz leśnych ścieżkach.

Oczekiwania od pojazdów elektrycznych lub wspomaganych elektrycznie to przede wszystkim wysoki poziom sprawności w trudnym terenie, możliwość długiej pracy oraz stabilna i modułowa konstrukcja.

Wskazane produkty to doskonałe rozwiązania wspomagające mobilność nie tylko OzN, ale również osób starszych, kobiet w ciąży lub mniej sprawnych ruchowo (np. otyłych). Bardzo ważną kwestią jest odpowiedni dobór przystawek lub pojazdów pod różną specyfikę terenu i potrzeby i niepełnosprawności i długość tras. Dobrym rozwiązaniem będzie mały pilotaż i konsultacje z producentami oraz organizacjami zajmującymi się OzN.

Parki, które zdecydują się na tego typu rozwiązania dla osób ze specjalnymi potrzebami, powinny uwzględnić również kwestie formalno-prawne, takie jak ubezpieczenie OC na wypadek nieszczęśliwego zdarzenia podczas użytkowania skutera. Należy również pamiętać o kwestiach profesjonalnego serwisu i przeszkoleniu kadry, która będzie odpowiedzialna za bieżący serwis, opiekę techniczną nad sprzętem. Ważną kwestią jest określenie warunków, regulaminów, procedur, kto i w jakich warunkach może wypożyczyć sprzęt. Bardzo dobrym pomysłem jest asystentura przejazdów jak również zorganizowane formy wycieczek elektromobilnych.

OzN za problem uznają m.in. kwestie zapewnienia bezpieczeństwa na skrzyżowaniach szlaków, zwłaszcza tam, gdzie ścieżki rowerowe krzyżują się z pieszymi. Dlatego przed wprowadzeniem tego typu udogodnienia w parku muszą zostać opracowane trasy, które są przeznaczone dla użytkowników, którzy zdecydują się na korzystanie ze skutera inwalidzkiego. Pamiętajmy również, że cała atrakcyjność parków przyrodniczych polega na

ciszy i spokoju, zatem nie można wprowadzić wolnego wjazdu wszelkimi pojazdami i na dowolnych odcinkach. Kwestia udostępniania dróg na przejazdy elektrycznymi pojazdami silnikowymi z ograniczeniem konstrukcyjnym w tych pojazdach do 25km/h, powinna być bezwzględnie uregulowana poprzez Dyрекcję parku.

Inną propozycją wartą rozważenia jest poszerzenie oferty parku o możliwość zwiedzania z przewodnikiem, który będzie jednocześnie kierowcą pojazdu elektrycznego typu Melex. W chwili obecnej w ofercie są pojazdy dwu, cztero, sześćio a nawet ośmioosobowe. Oczywiście biorąc pod uwagę uwarunkowania przestrzenne w parku, za pojazd służący osobom ze specjalnymi potrzebami może służyć typ czteroosobowy. Pojazdy te wyróżnia duży komfort i bezpieczeństwo jazdy, ponieważ w najnowszych modelach zastosowano wielowahaczowe zawieszenie, które znacząco zwiększa również zwrotność; są one również wyposażone w 3-punktowe pasy bezpieczeństwa. Oczywiście również tego typu pojazdy akumulatorowe mają stosowne ograniczenia, dotyczące dystansu, jaki mogą pokonać na w pełni naładowanym akumulatorze.

Mobilność osób o specjalnych potrzebach to nie tylko możliwość samodzielnego poruszania się po parku np. skuterem inwalidzkim, ale również zapewnienie transportu na większe odległości i w miejscach, gdzie nie ma szlaków pieszych np. koleją linową czy szynową.

Ważnym aspektem w odniesieniu do transportu jest zadbanie o element łańcucha dostępności, jakim jest otoczenie. Jest to proces długotrwały i wymagający wprowadzania stopniowych zmian w społeczności lokalnej zajmującej się tego typu usługami np. uzgodnienie rozkładów busów dostosowanych do przewozu osób na wózkach i umieszczenie go na stronie parku.

Pojazdy pasażerskie, w tym prywatne pojazdy do wynajęcia, autobusy i autokary, taksówki, tramwaje, koleje linowe, pociągi, promy podmiejskie i statki wycieczkowe, powinny być zaprojektowane w sposób umożliwiający bezpieczny, wygodny transport OzN lub o ograniczonej sprawności ruchowej.

Informacje przekazywane pasażerom przed podróżą lub w jej trakcie, powinny uwzględniać potrzeby osób z niesprawnością sensoryczną i muszą być dostępne w formatach wizualnych i akustycznych. Informacje dla pasażerów i procedury ewakuacji awaryjnej powinny być dostarczane w alternatywnych formatach, w tym w języku migowym i na piśmie.

Zagadnienie 3.3 Oznakowanie szlaków i wewnątrz budynków

Odpowiednie, zgodne ze standardami oznakowanie szlaków (piktogramami) i tablice informacyjne, drogowskazy, odpowiednie kolory szlaków, ułatwiają komunikację pomiędzy zarządcą a turystami przybyłymi na dany teren.

Tablice informacyjne powinny zawierać informacje o: parametrach technicznych szlaków (długość, przewidywany czas wędrówki, rodzaje nawierzchni, nachylenia powyżej 5%, różnice wysokości względnych) i obiektach rekreacyjno-wypoczynkowych odwiedzanego terenu. Na ich podstawie każdy indywidualnie mógłby ocenić swoje możliwości fizyczne i samodzielnie podjąć decyzję o ewentualnej wędrówce.⁹³

W budynkach dostosowanych do potrzeb OzN powinny znajdować się systemy informacyjne ułatwiające orientację przestrzenną, szczególnie dla osób z dysfunkcją wzroku. Elementy informacyjne mogą mieć postać:

- **oznaczeń kontrastowych i ścieżek dotykowych** – oznaczenia kontrastowe (najlepiej o kolorze żółtym) i ścieżki dotykowe o odmiennej fakturze pozwalają osobom z dysfunkcją wzroku bezpiecznie poruszać się w obrębie udostępnionych przestrzeni. Mają one na celu informowanie o kierunku ruchu, ale również lokalizację określonych miejsc czy ostrzeżenie o przeszkodach. Ścieżki dotykowe powinny być tworzone w budynkach, gdzie istnieje duże prawdopodobieństwo wizyt osób z dysfunkcją wzroku. Są to elementy niekontrastowe lub kontrastowe, zamontowane na podłodze, najczęściej w centralnej części wszystkich ciągów komunikacyjnych, wyczuwalne pod stopami oraz końcówką białej laski;
- **tablic informacyjnych w druku powiększonym i piśmie Braille'a** (zarówno w terenie, jak i wewnątrz budynków) - powinny znajdować się na poziomie umożliwiającym ich czytanie z bliskiej odległości oraz jednoczesny dotyk. Tablice informacyjne powinny być przygotowane dużą czcionką z wyraźnym kontrastem kolorów, natomiast tabliczki z pismem Braille'a znajdują się np. wewnątrz budynku obok drzwi pomieszczeń udostępnionych OzN i być zamocowane od strony klamki;
- **mapa wypukła** dla niewidomych, obrazująca kształt danego terenu (wykonana w specjalistycznym zakładzie);

⁹³ W. Kacprzyk, Turystyka w Lasach Państwowych. Tom I. Lasy bez barier – Obiekty terenowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych 2015, s. 84.

- **makiety kształtu i proporcji szczytów górskich**, obiektów budowlanych czy skał, oddające proporcje w odniesieniu do człowieka. **dotykowych planów sytuacyjnych** – wypukłe plany sytuacyjne opatrzone napisami w druku płaskim powiększonym i w piśmie Braille’a oraz piktogramami;
- **specjalnych naściennych i przysufitowych systemów prowadzenia odwiedzających** - w obrębie budynków lub kondygnacji udostępnionych OzN możliwe jest zastosowanie liniowego lub tabliczkowego systemu prowadzenia odwiedzających. Oznaczenia w ramach liniowych systemów, mają postać kontrastowych barwnych linii namalowanych lub zamontowanych na ścianach, prowadzących odwiedzającego do konkretnych pomieszczeń. Wskazane jest, aby w ten sposób oznaczone były np. droga ewakuacyjna czy toaleta;
- **dodatkowych elementów informacyjnych** - napisy znajdujące się na poręczach, przygotowane w piśmie Braille’a, informujące np. o charakterze pomieszczenia, do którego dane drzwi prowadzą, foldery informacyjne zawierające informacje o strukturze budynku i jego wyposażeniu oraz udogodnieniach pod kątem osób niepełnosprawnych.⁹⁴

Do najistotniejszych elementów, na które należy zwrócić uwagę podczas projektowania oznakowania wewnątrz budynków należą:

- Stoiska informacyjne, miejsca odprawy i sprzedaży biletów powinny być wyraźnie oznaczone i posiadać dostępny obszar zarezerwowany dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej, znajdujący się możliwie najbliżej wejścia.
- Ogłoszenia powinny być zarówno w formie wizualnej (znaki na tablicach elektronicznych lub dużych ekranach), jak i dźwiękowej (poprzedzone sygnałem dźwiękowym).
- Dostępne usługi i udogodnienia powinny być wyraźnie oznaczone łatwo zrozumiałymi symbolami o odpowiednim rozmiarze i kolorze, kontrastującym z tłem.
- Informacje dla ogółu społeczeństwa powinny być dostarczane w odpowiednim czasie i bez dodatkowych kosztów, w formatach i technologiach odpowiednich dla różnych rodzajów niepełnosprawności.

⁹⁴ W. Kacprzyk, Turystyka w Lasach Państwowych. Tom III. Lasy bez barier – obiekty kubaturowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych, 2016, , s. 53-58.

➤ Alarmy przeciwpożarowe powinny emitować zarówno sygnały wizualne, jak i akustyczne. Oznaczenie wyjść awaryjnych musi być jasne i dobrze oświetlone; zaleca się, aby obiekty wyposażone były w mapy wyraźnie pokazujące miejsca zbiórki i schronienia. System znaczników terenowych, miejskich i wewnątrz budynków to Interaktywne znaczniki dla niewidomych i słabowidzących, współpracujące z aplikacją na smartfony. Znacznik jest wykrywany i aktywowany przez aplikację - kiedy zbliżymy się do niego, usłyszymy zaprogramowany komunikat, informacje. To bardzo duże ułatwienie dla osób niewidomych i niedowidzących pozwalające na łatwą lokalizację obiektu/pomieszczenia/makiety itp. Znaczniki drogą radiową albo głosową mogą informować o danym miejscu. Sposób oznakowania szlaku dostępnego (kolory znaków, ich kształt, wielkość, opis drogowskazów odległości między znakami), powinien być konsultowane z Centralnym Ośrodkiem Turystyki Górskiej (COTG). COTG to jednostka specjalistyczna Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Głównym celem jego działalności jest promocja turystyki górskiej oraz aktywnych form wypoczynku. To ważne, aby tworząc dostępność w PP ustandaryzować nowe znaki z organizacjami, które zajmują się tym profesjonalnie od początku turystyki w Polsce. Nowe standardy oznakowań opracowane przez COTG zostaną przekazane do Generalnej Dyrekcji Lasów Państwowych i do parków narodowych. Spójne, zgodne z ujednoliconymi standardami znakowanie ma duży wpływ na poprawę bezpieczeństwa na szlakach turystycznych.

Zagadnienie 3.4 Publiczne urządzenia do higieny

Publiczne urządzenia do higieny stanowią istotny element korzystania z dostępnego parku przyrodniczego. Nie w każdym warunkach jest możliwość instalacji takich obiektów, ale ich ilość i lokalizacja determinuje fakt jak daleko OzN będzie mogła poruszać się w obrębie parku.

Planując dostępne urządzenia sanitarne typu stacjonarnego, a nie przenośnego należy pamiętać o następujących kwestiach:

➤ w tym samym miejscu, w którym znajdują się toalety, należy również zainstalować dostępne stanowiska toaletowe i umywalki. W miejscach tych należy wziąć pod uwagę aspekty wymiarowe i niezbędne pomoce techniczne do przeniesienia OzN między

wózkiem a toaletą. Kontenery sanitarne⁹⁵ oraz toalety przenośne⁹⁶ również powinny spełniać wymagania związane z dostępnością;

- należy zwrócić uwagę na przestrzeń podejścia do toalety i umywalki, a także do kranów i mechanizmów uruchamiających urządzenia;
- należy zapewnić system umożliwiający osobom znajdującym się w toaletach znalezienie (i stosowanie) znaków i przełączników oświetlenia awaryjnego;
- należy zainstalować uchwyty i poręcze dla OzN, lustra uchylne które usprawnią, ale przede wszystkim ułatwią osobom ze specjalnymi potrzebami korzystanie z innych urządzeń;
- toalety przystosowane dla osób ze specjalnymi potrzebami należy wyposażyć w system przyzywowe;
- łazienki powinny być wyposażone w przewijaki dla matek z małym dzieckiem;
- ze względu na ograniczone możliwości budowy pełnego węzła sanitarnego na terenach leśnych oraz z uwagi na względy sanitarne i sezonowość ruchu turystycznego wskazane jest na takich obszarach ustawianie sanitariatów przenośnych;
- toalety dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych mogą mieć charakter typu unisex;
- wszystkie toalety powinny być tak usytuowane, aby były wygodne, bezpieczne dla turystów i świata przyrody, w tym w szczególności dla dzikich zwierząt, oraz architektonicznie dopasowane do danej przestrzeni parków (jeżeli są to toalety stacjonarne);
- toalety powinny być łatwe do zlokalizowania przez turystów, również niepełnosprawnych, w obrębie danej trasy lub obiektu rekreacyjno-wypoczynkowego.⁹⁷

⁹⁵ Są dostępne na rynku kontenery sanitarne o wymiarach 7 m², których wnętrze pozwala OzN i ich towarzyszom korzystać z toalety w komfortowych warunkach. Kontener sanitarny jest wyposażony w niezbędne dla osób niepełnosprawnych przyrządy: elastyczne uchwyty, dzwonek ratunkowy i dostępną dla wózków umywalką z dużym lustrem.

⁹⁶ Są to kabiny zaprojektowane z myślą o OzN. Kabina charakteryzuje się maksymalnym poziomem funkcjonalności oraz komfortu użytkowania, spełnia oczekiwania osób o różnych ograniczeniach ruchowych. Można postawić je na każdym gruncie i wszędzie tam, gdzie nie ma dostępu do sieci wodno-kanalizacyjnej. Przestronne wnętrza, uchwyty przy ścianach kabiny zapewnią swobodne poruszanie się osobom na wózku.

⁹⁷ W. Kacprzyk, Turystyka w Lasach Państwowych. Tom I. Lasy bez barier – obiekty terenowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych, 2015, s. 61-62.

Zagadnienie 3.5 Gastronomia zorganizowana

Podobnie jak transport gastronomia jest ważnym elementem otoczenia parku. Coraz więcej restauracji dba o dostępność zarówno w ofercie na swoich stronach internetowych jak również na miejscu.

Aspekt dostępności w miejscach gastronomii zorganizowanej powinien zawierać:

- co najmniej 1 restaurację, kawiarni i barów w obrębie parku – lokalizacja tych miejsc powinna być zaplanowana zgodnie z atrakcyjnością turystyczną danego parku uwzględniając bliskość przyrody. Dobrze jest postawić na różnorodność odwiedzających turystów ze specjalnymi potrzebami zarówno w zakresie dostępu do restauracji z różnymi rodzajami kuchni jak i ich możliwości finansowych. Restauracji może być więcej – jest to uwarunkowane potrzebami w zakresie ilości turystów ale również powinno wynikać z uwarunkowań terenu parku;
- udogodnienia, które uwzględniają łatwość wejścia, wjazdu z zewnątrz – budynki obiektów gastronomicznych powinny dać możliwość skorzystania z nich zarówno w ogródkach barowych jak i wewnątrz;
- meble powinny być zaprojektowane z myślą o użytkownikach wózków, a lamy znajdować się na różnych wysokościach;
- menu – restauracje powinny posiadać menu z tekstem łatwym do przeczytania, w alfabecie Braille’a lub w alternatywnych formatach (strony internetowe lub aplikacje mobilne). W odniesieniu do dań serwowanych w restauracjach powinny zawierać dodatkowe opcje dla osób z różnymi typami nietolerancji pokarmowych (np.: diabetyków, osób z nietolerancją glutenu, laktozy itp.);
- dostępne toalety – obiekt gastronomiczny powinien zawierać jedną toaletę dla OzN zawierającą również przewijak dla dzieci;
- obiekty gastronomiczne powinny być odpowiednio oznaczone zgodnie z zastosowanym przez park systemem informowania i oznaczeń.

Zagadnienie 3.6 System ostrzegania o warunkach pogodowych

Z uwagi na zmienne warunki pogodowe, które mogą być niebezpieczne zwłaszcza dla osób z ograniczeniami w mobilności, osób niewidomych i słabowidzących - na przykład w miejscach oblodzonych lub śliskich, nawigacja lub użycie białej laski do orientacji może być trudniejsze. Warunki na ścieżkach przyrodniczych często się zmieniają, ponieważ wystawione są one na

ciągłe oddziaływanie pogody. Park przyrodniczy jest zobowiązany do opracowania i wdrożenia systemu wczesnego ostrzegania turystów korzystających ze szlaków turystycznych. Każda osoba ze specjalnymi potrzebami, powinna mieć możliwość otrzymania alertu ostrzegawczego od służb PP o zagrożeniach pogodowych.

Najprostszym rozwiązaniem jakie może wdrożyć PP jest (oczywiście za zgodą osoby ze specjalnymi potrzebami) pozostawianie informacji w punkcie obsługi lub kasie numeru kontaktowego wraz z celem jaki obiera turysta na terenie parku przyrodniczego. Należy pamiętać, że udostępnianie takich danych powinno być zgodnie z obowiązującymi przepisami RODO.⁹⁸

Bardziej zaawansowanym rozwiązaniem może być aplikacja mobilna, która pozwoli na wczesne poinformowanie turysty o zagrożeniach, ale również pozwoli służbom parku przyrodniczego dokładnie zlokalizować turystę w terenie (GPS).

Zagadnienie 3.7 Bezpieczeństwo

Zapewnienie bezpieczeństwa w parkach przyrodniczych to szereg procedur opartych zarówno na polskim prawodawstwie jak i na regulaminach wewnętrznych każdego parku. Zwykłe szkolenia z bezpieczeństwa i higieny pracy (BHP) na ogół zawierają tylko podstawowe informacje w zakresie pierwszej pomocy, ergonomii pracy i radzenia sobie w sytuacjach zagrożenia. Specyfika środowiska osób ze szczególnymi potrzebami wymaga jednak poszerzenia tej wiedzy. Zasadne jest zatem poszerzenie programu szkoleń z zakresu BHP o zagadnienia związane z bezpieczeństwem osób z różnymi niepełnosprawnościami. Istnieje także potrzeba przeglądu i ewentualnego dostosowania stosowanych procedur w taki sposób, by obejmowały one związane z tym zagadnienia.

Na bezpieczeństwo osób ze szczególnymi potrzebami w ramach procedur ppoż składa się m.in.:

- zapewnienie informacji o punktach pomocy przedmedycznej;
- wyposażenie kas, punktów informacyjnych, schronisk w Defibrylatory AED;
- w miejscach obsługi turystów powinny być dostępne przedmioty wspomagające dla osób ze specjalnymi potrzebami (wózek inwalidzki, kule, chodzik);

⁹⁸ Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych, Dz. U. z 2019 r. 1781.

- obiekty kubaturowe o kilku kondygnacjach zawierające windę powinny na klatce schodowej na każdej kondygnacji posiadać krzesła ewakuacyjne, a wyznaczeni pracownicy powinni być przeszkoleni z ich obsługi;
- drogi ewakuacyjne powinny być drożne i nie zastawione niepotrzebnymi obiektami, które mogą stanowić przeszkodę dla osób z problemami z poruszaniem jak i niewidomych czy słabowidzących;
- zaleca się stosowanie wysoko i nisko umieszczonego oznakowania ewakuacyjnego;
- osoby prowadzące ewakuację powinny pamiętać aby pomóc osobom o obniżonej sprawności w pokonywaniu drzwi między pomieszczeniami, zwłaszcza często ciężkich drzwi przeciwdymowych i pożarowych;
- w odniesieniu do osób niewidomych i słabowidzących ważne są sygnalizatory akustyczne, radiowęzły i Dźwiękowe Systemy Ostrzegawcze;
- systematyczne szkolenia dla pracowników PP z zakresu udzielania pierwszej pomocy;
- systematyczne szkolenia pracowników w zakresie umiejętności ewentualnej ewakuacji poszkodowanych OzN w sytuacji jakiegoś urazu. Nie zawsze jest konieczność angażowania służb ratowniczych.
- zachęcenie zarówno odwiedzających jak również pracowników PP do zainstalowania na swoim telefonie Aplikacji Ratunek. Dotyczy to przede wszystkim PP znajdujących się na terenach górskich i na Mazurach.

W celu zwiększenia bezpieczeństwa na szlakach powszechnie używaną w górach przez TOPR i GOPR oraz przez ratowników wodnych na Mazurach jest aplikacja Ratunek. Ze względu na swoją funkcjonalność i skuteczność jest rekomendowana przez górskie i wodne służby ratunkowe. Jej pojawienie się zdecydowanie zwiększyło bezpieczeństwo turystów oraz skuteczność akcji ratunkowych i poszukiwawczych. Aplikacja ta uwzględnia oczekiwania OzN

Obecne funkcjonalności Aplikacji Ratunek to:

- możliwość szybkiego wezwania pomocy;
- lokalizacja poszkodowanego z dokładnością do paru metrów;
- możliwość zdalnego (telefonicznego) naprowadzenia zagubionej osoby na właściwy szlak;
- komunikacja ze służbami ratowniczymi za pomocą sms (opcja przydatna w sytuacji zanikającego zasięgu lub ryzyka rozładowania telefonu);

- „Książeczka medyczna”, będąca częścią aplikacji, umożliwiająca personalizację wzywającego o pomoc. Warto zadbać aby OzN wybierające się na górskie wędrowki lub wypoczynek nad jeziorami korzystały z tej opcji wpisując swoje dane, a przede wszystkim informacje takie jak: dane kontaktowe opiekuna/rodziny, zażywane leki, alergie, choroby przewlekłe i niepełnosprawności. To bardzo duże ułatwienie i ważne informacje dla służb ratunkowych, zwiększające szanse na skuteczny ratunek.

4. Obszar edukacyjno-społeczny

Obszar obejmujący opisy standardów, których wdrożenie ma na celu usprawnienie zaspokajania indywidualnych potrzeb edukacyjnych osób ze szczególnymi potrzebami oraz ich opiekunów zgodnie z zapisami Ustawy o ochronie przyrody:

- art 103 ust 2 „Do zadań Służby Parku Narodowego należy:
 - (...) 2) informowanie i promocja w zakresie ochrony przyrody, w tym prowadzenie muzeum przyrodniczego, ośrodków informacji i edukacji oraz publikowanie materiałów informacyjnych i promocyjnych;
 - (...) 5) udostępnianie parku narodowego do celów naukowych, edukacyjnych, rekreacyjnych, turystycznych i sportowych;
- (...) art. 107 ust. 2 „Do zadań Służby Parków Krajobrazowych należy: (...) 6) prowadzenie edukacji przyrodniczej w szkołach i wśród miejscowego społeczeństwa, a także promowanie wartości przyrodniczych, historycznych, kulturowych i turystycznych parku krajobrazowego;”.

Odbiorcami tego rodzaju edukacji jest młodzież szkolna, studenci, mieszkańcy gmin, grupy społeczne, członkowie stowarzyszeń przyrodniczych, członkowie stowarzyszeń turystycznych, indywidualni zainteresowani. Rodzaje działalności edukacyjnej prowadzone w ramach edukacji przyrodniczej to: prelekcje, pogadanki, wykłady, warsztaty, zajęcia terenowe – wycieczki piesze i rowerowe, rajdy, konkursy.

Poniższa charakterystyka określa opisowo ramy jakie powinien spełniać obszar edukacyjno-społeczny dostępny dla osób z różnym poziomem sprawności – szczegółowe dane zostaną zawarte w macyry diagnostycznej nr 2.

Obszar ten podzielony został na cztery zagadnienia, które najbardziej istotne są dla następujących grup osób ze specjalnymi potrzebami:

Zagadnienie	Osoby z dysfunkcją narządu ruchu	Osoby niewidome i słabowidzące	Osoby niesłyszące i niedosłyszące	Osoby z niepełnosprawnością intelektualną i zaburzeniami psychicznymi	Osoby z małymi dziećmi i kobiety w ciąży	Osoby starsze
4.1		✓	✓	✓	✓	✓
4.2	✓	✓	✓	✓	✓	
4.3				✓	✓	✓
4.4						

Zagadnienie 4.1 Zwiedzanie

Do najważniejszych aspektów zwiedzania obiektów edukacyjnych i ekspozycyjnych należą:

- możliwość zwiedzania z przewodnikiem z narracją (audiodeskrypcją);
- audioprzewodniki (również ze ścieżką dla dzieci);
- możliwość zwiedzania z przewodnikiem w PJM (po wcześniejszym zgłoszeniu takiej potrzeby);
- wyposażenie obiektu w pętle indukcyjna oraz przeszkolenie pracowników z obsługi tej pętli;
- zwiedzanie z przewodnikiem turystycznym z formą przekazu dostosowaną dla dzieci;
- aplikacja mobilna lub inne cyfrowe materiały aktywizujące dzieci podczas zwiedzania (np. z zagadkami, legendami związanymi z ekspozycją).

Zagadnienie 4.2 Wystawy i eksponaty

Do najważniejszych aspektów w zakresie wystaw i eksponatów w obiektów edukacyjnych i ekspozycyjnych należą:

- przestrzeń manewrowa frontalnie przed obiektem/eksponatem ma powierzchnię min. 1,5 × 1,5 m;
- obiekty/eksponaty są widoczne, możliwe do poznania na siedząco, w przypadku gablot, ich dolna krawędź jest na wysokości ok. 0,8 m, umożliwia podjechanie przodem wózka oraz zwiedzanie przez osoby niskorosłe i dzieci (widoczność eksponatów w gablotach, makiet można sprawdzić z pozycji osoby siedzącej). Jednocześnie nie powinny one wisieć wyżej niż 120 cm nad podłogą (jeżeli można ich dotknąć);
- informacje są możliwe do czytania na siedząco;

- szerokość przejścia w pomieszczeniach (między elementami wyposażenia) min. 0,9 m; w przypadku dużego natężenia ruchu, imprez jest zagwarantowana min. szerokość przejść 1,2 m;
- w pomieszczeniach z zamontowanymi na stałe siedzeniami są przewidziane wolne miejsca (przestrzeń) dla osób na wózkach;
- filmy z audiodeskrypcją;
- reprodukcje, repliki atrakcyjnych eksponatów, makiety obiektów, miniatury – możliwe do poznania dotykaniem;
- opisy w alfabecie Braille’a;
- ciągi komunikacyjne, kierunek zwiedzania ekspozycji – wyczuwalne dotykowo poprzez oznaczenia na podłodze (pasy prowadzące, pola uwagi, zmianę faktury podłoża);
- filmy z lektorem PJM;
- filmy z napisami;
- napisy przy eksponatach, opis ekspozycji;
- informacje dźwiękowe są dostępne na piśmie, w formie graficznej;
- materiały do łatwego czytania (dostosowane do zasobów słownika PJM).
Plany, mapy dostosowane do percepcji osób niesłyszących (grafika, nieskomplikowane opisy). Rysunki, zdjęcia, schematy ilustrujące treść ekspozycji;
- strefy, punkty gier i zabaw, stanowiska do eksperymentów towarzyszące ekspozycji;
- na rynku pojawiła się tania i prosta metoda wydruku map dla niewidomych na materiale pęczniejącym. Wystarczy dostęp do specjalnej drukarki. Pożądaną mapę można ściągnąć bezpłatnie i wydrukować na specjalnej drukarce. Jest to możliwe dzięki portalowi www.mapy.cz.⁹⁹

Zagadnienie 4.3 Zajęcia grupowe - lekcje muzealne, warsztaty, prelekcje, pogadanki, imprezy zorganizowane

Do najważniejszych aspektów zajęć grupowych w obrębie obiektów edukacyjnych i ekspozycyjnych należą:

- lekcje i warsztaty dostosowane do możliwości danej grupy OzN – jeżeli grupa zostanie zgłoszona wcześniej warto dopytać jakie są jej możliwości w zakresie zwiedzania;

⁹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=q1TMSEHeioY>

- wyznaczenie na terenie obiektu miejsca do wyciszenia (dla osób ze spektrum autyzmu);
- lekcje, warsztaty dla dzieci w różnych grupach wiekowych;
- imprezy, warsztaty dla seniorów (stałe, cykliczne, okazjonalne, na zamówienie).

Zagadnienie 4.4 Zajęcia terenowe – wycieczki piesze, rowerowe, rajdy

Do najważniejszych aspektów zajęć terenowych w obrębie obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych o charakterze edukacyjnym i ekspozycyjnym oraz na terenie parku należą:

- ścieżki dydaktyczne mogą być zlokalizowane są w pobliżu siedzib dyrekcji parków narodowych lub ośrodków dydaktyczno-muzealnych parków narodowych co powoduje mniejsze trudności np. w skorzystaniu z urządzeń higieniczno-sanitarnych. Nie oznacza to jednak, że odległość do niej jest miarą dostępności obiektu;
- wykorzystanie do zwiedzania ścieżek dydaktycznych umieszczonych na terenie parku;
- informacje o ścieżkach powinny być jasne i przejrzyste oraz ukazać możliwości dostępu danej ścieżki dla osób np. z problemami z poruszaniem. Informacja taka zawsze powinna znajdować się na początku obiektu oraz na stronie internetowej PP i prezentować treści o barierach i przeszkodach zlokalizowanych w jej obrębie;
- gry terenowe, karty pracy i inne materiały drukowane aktywizujące dzieci podczas zwiedzania (bez wersji cyfrowej), do pobrania w kasie lub punkcie informacji;
- ciekawym pomysłem dla osób niewidomych będzie wykorzystanie w sezonie zimowym specjalnych nart skiturowych umożliwiających podchodzenie pod górę i poruszanie się w głębokim śniegu;
- ciekawym pomysłem oferty edukacyjnej są zorganizowane wyjścia dla osób niewidomych do jaskiń normalnie niedostępnych dla zwykłych turystów. Inicjatywy takie pojawiają się w Beskidach. Czynny udział w przeszkoleniu uczestników i zabezpieczeniu technicznym wejścia do jaskiń, wzięli ratownicy Grupy Beskidzkiej GOPR. Nawiązanie współpracy z GOPR, Klubem Wysokogórskim czy Speleoklubem, może powiększyć ofertę PP;
- zwiększenie zasobów PP o rowery lub pojazdy wspomagane elektrycznie dla OzN i uruchomienie wypożyczalni takich pojazdów, umożliwi organizację wycieczek elektromobilnych. Taka zorganizowana oferta może stać się bardzo interesującą dla OzN propozycją PP.

V. Dobre praktyki - Polska

V.I. Szlaki turystyczne w parkach narodowych

Turystyka w parkach narodowych powinna mieć charakter poznawczy. W niektórych parkach narodowych turystyka miała i ma w dalszym ciągu charakter wypoczynkowo-rekreacyjny i sportowy. Wymienić tu trzeba przede wszystkim: Tatrzański i Karkonoski Park Narodowy (alpinizm, narciarstwo z wyciągami, turystyka pobytowa w schroniskach), a także Pieniński (spływ Dunajcem), Wigierski (prywatne pola namiotowe, spływ Czarną Hańczą), Drawieński (spływ Drawą), Gór Stołowych (wspinaczka skałkowa). Każdy park narodowy ma opracowany regulamin zwiedzania, wyznaczone trasy zwiedzania oraz ewentualne miejsca do uprawiania sportu i rekreacji. Poruszanie się po parku narodowym jest dozwolone wyłącznie po wyznaczonych trasach/szlakach, a jakiegokolwiek imprezy zorganizowane mogą odbywać się po uzyskaniu zgody dyrektora parku narodowego.

Prowadzona w parkach narodowych działalność turystyczna ma w założeniach pogodzenie interesów turystów odwiedzających parki narodowe z podstawowym celem parku narodowego, jakim jest ochrona przebiegu zachodzących procesów przyrodniczych. Jednocześnie musi ona ograniczać do minimum możliwość wystąpienia ewentualnych szkód mogących wystąpić w parkach narodowych, a wynikających z masowej turystyki, ponieważ parki narodowe corocznie odwiedza ponad 10 milionów osób. Ponadto schroniska górskie znajdujące się w parkach narodowych, będące praktycznie hotelami bez właściwego zaplecza sanitarnego, niekorzystnie oddziałują na przyrodę parków.

Szlaki turystyczne w 12 Parkach Narodowych (Białowieski, Biebrzański, Bory Tucholskie, Drawieński, Kampinoski, Narwiański, Poleski, Słowiński, Ujście Warty, Wielkopolski, Wigierski i Woliński) mają charakter typowo nizinny i są w większości dostępne dla OzN, tym bardziej że korzystają one na ogół z pomocy osób im towarzyszących. Pozostałe 11 parków narodowych jako parki typowo wyżynne lub górskie. 15 parków narodowych posiada specjalnie przygotowane szlaki turystyczne udostępnione do zwiedzania dla OzN. Niemniej jednak część tych szlaków zwłaszcza w początkowej fazie przebiegu jest odwiedzana przez osoby niepełnosprawne (przykładowo: niektóre szlaki turystyczne zlokalizowane w Tatrzańskim Parku Narodowym w początkowym ich przebiegu przez doliny tatrzańskie, w

bezpośrednim sąsiedztwie z drogami krajowymi lub lokalnymi, droga Pienińska i droga do Krasu w Pienińskim Parku Narodowym itp.).¹⁰⁰

V.II Dobre praktyki w parkach narodowych

Powyższy model skierowany jest do ogółu PP w Polsce. Wiele parków od momentu wejścia przepisów ustawowych dotyczących dostępności lub wcześniej starał się ułatwiać korzystania ze swojej oferty osobom ze specjalnymi potrzebami. Poniżej znajdują się wybrane dobre praktyki jakimi mogą pochwalić się parki narodowe wymienione zgodnie z obszarami zaproponowanymi w niniejszym modelu.

W odniesieniu do obszaru organizacyjnego, oprócz powołanych w każdym parku narodowym koordynatorów dostępności i deklaracjach dostępności warto zwrócić uwagę na wymiar współpracy z otoczeniem. Białowieski PN prowadzi stałą współpracę ze Specjalnym Ośrodkiem Szkolno-Wychowawczym w Hajnówce, którego podopieczni – osoby z niepełnosprawnością intelektualną biorą czynny udział w działaniach edukacyjnych parku.¹⁰¹ Wielkopolski PN współpracuje z NGO w zakresie wydarzeń edukacyjnych, kulturalnych i sportowych a w zakresie edukacji przyrodniczej z ośrodkami edukacji specjalnej i integracyjnej w regionie.¹⁰² W Karkonoskim PN odbywają się warsztaty terapii zajęciowej według dedykowanych scenariuszy autorskich edukatorów parku, prowadzonych we współpracy z nauczycielami. Park ponadto swoją działalność opiera na wspieraniu łańcucha usług dla niepełnosprawnych turystów nawiązując relacje z otoczeniem parku tj. firmy transportowe.¹⁰³ Ponadto w ramach obszaru organizacyjnego Ojcowski PN przeszkoliła swoich pracowników w prowadzeniu zajęć dla osób z dysfunkcją wzroku.¹⁰⁴

W obszarze architektonicznym parków narodowych skupiają swoje działania w obrębie budynków przeznaczonych do edukacji i zwiedzania. Dostępne dla OzN centra naukowe,

¹⁰⁰ Polskie Parki Narodowe. Nasze Parki Narodowe. Kwiecień 2020. Folder powstał w ramach projektu POIS.02.04.00-00-0001/15 „Promocja Parków Narodowych Jako marki”

¹⁰¹ <https://www.bpn.com.pl/>

¹⁰² Oficjalna strona internetowa Wielkopolskiego Parku Narodowego <https://www.wielkopolskipn.pl/> (dostęp z dnia: 08.11.2021r)

¹⁰³ Oficjalna strona internetowa Kampinoskiego Parku Narodowego, <https://www.kampinoski-pn.gov.pl/> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹⁰⁴ Oficjalna strona internetowa Ojcowskiego Parku Narodowego, <http://www.ojcowskiparknarodowy.pl/> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

edukacyjne i muzealne znajdują się m.in. w Kampinoskim PN¹⁰⁵, PN „Ujście Warty”¹⁰⁶, PN Bory Tucholskie¹⁰⁷, Białowieski PN¹⁰⁸, Ojcowski PN¹⁰⁹, Wielkopolski PN¹¹⁰, Rostoczański PN¹¹¹, PN Gór Stołowych¹¹². Miejsca te wyposażone są w dostępną infrastrukturę zewnętrzną (m.in. parkingi, podjazdy) oraz wewnętrzną (m.in. toalety czy windy).

Obszar techniczny w parkach narodowych, oprócz właściwego oznakowania samych szlaków i budynków opiera się na dostępnych stronach internetowych wyposażonych w certyfikaty dostępności – posiada je część parków. Warto również dodać, że do poprawy komunikacji np. w Babiogórskim PN oferuje się usługę tłumacza online dla osób niesłyszących – na głównej stronie parku znajduje się instrukcja w języku migowym ułatwiająca załatwienie spraw przez turystów¹¹³

Uwzględniając dobre praktyki w obszarze edukacyjno-społecznym warto zwrócić uwagę na następujące działania parków narodowych:

- **Kampinoski PN** Na terenie parku i w ośrodku prowadzone są zajęcia dla OzN. Posiadają eksponaty, które można dotknąć - przedmioty naturalnej wielkości, kształtu, naturalne i imitacje a teren przy ośrodku łatwo dostępny do zajęć.¹¹⁴
- **PN „Ujście Warty”** dysponuje Ośrodkiem Muzealno-Edukacyjnym, w którym przestrzeń wystawiennicza znajduje się na jednym poziomie a ekspozycja jest bogata w

¹⁰⁵ Oficjalna strona internetowa Kampinoskiego Parku Narodowego <https://www.kampinoski-pn.gov.pl/edukacja/centrum-edukacji>(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹⁰⁶ Oficjalna strona internetowa Parku Narodowego „Ujście Warty”, <https://www.pnujsciewarty.gov.pl/357,informacje-ogolne> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹⁰⁷Oficjalna strona internetowa Parku Narodowego „Bory Tucholskie”, http://www.pnbt.com.pl/centrum_edukacji_przyrodniczej_parku_narodowego_bory_tucholskie_w_chocinski_m_mlynie-668(dostęp z dnia: 08.11.2021r.

¹⁰⁸ Oficjalna strona internetowa Białowieskiego Parku Narodowego, https://bpn.com.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=42&Itemid=77(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹⁰⁹ Oficjalna strona internetowa Ojcowskiego Parku Narodowego <http://www.ojcowskiparknarodowy.pl/main/osr.html>(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹¹⁰ Oficjalna strona internetowa Wielkopolskiego Parku Narodowego <https://www.wielkopolskipn.pl/index.php/park/kategoria/pl/wpn-EDUKACJA-lesna-szkola/78>(dostęp z dnia: 08.11.2021r

¹¹¹Oficjalna strona internetowa Rostoczańskiego Parku Narodowego <https://rostoczanski-pn.pl/pl/edukacja/osrodek-edukacyjno-muzealny>(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹¹² Oficjalna strona internetowa Ekocentrum Parku Narodowego Gór Stołowych <https://ekocentrum.pnps.com.pl/>(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹¹³ Oficjalna strona internetowa Babiogórskiego Parku Narodowego, <http://www.bgpn.pl/>(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹¹⁴ Oficjalna strona internetowa Kampinoskiego Parku Narodowego, <https://www.kampinoski-pn.gov.pl/> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

interaktywne elementy dźwiękowe i dotykowe, co czyni ją przyjazną dla osób niedowidzących bądź niesłyszących. Aplikacje na wystawie posiadają tryb dla osób niedowidzących oraz część z nich jest zamontowana na różnych wysokościach, w celu ułatwienia dostępu dzieciom i osobom poruszającym się na wózkach. Ośrodek posiada audioprzewodniki dla osób niewidomych. Na terenie Przyrodniczego Ogrodu Zmysłów znajdują się ścieżki są wyłożone podłożem mineralnym ułatwiającym przejazd wózków. Część tablic posiada napisy w języku Braille'a. Jedna z wystaw posiada specjalny tunel i poręczę, dzięki którym jest dostępny dla osób poruszających się na wózkach, aby można oglądać zasadzone tam rośliny na wysokości wzroku.¹¹⁵

- W **Babiogórskim PN** znajduje się ogród zmysłów z mapą plastyczną dla osób niewidzących i niedowidzących z alfabetem Braille'a. Dostosowane do potrzeb OzN ścieżki np. „Babiogórska parzenica” – posiadają takie udogodnienia jak tablice tyflograficzne, siłownie ze sprzętami na wysokości ramion osób poruszających się na wózkach, często rozmieszczone miejsca wypoczynku czy parkingi. Istotne jest również, że ścieżki posiadają nawierzchnię dostosowaną do osób poruszających się na wózku.
- **PN Bory Tucholskie** może się pochwalić botaniczną ścieżką dydaktyczną wyposażoną w podjazdy z barierkami i liczne urządzenia edukacyjne, a roślinność można rozpoznawać po dotyku i zapachu.¹¹⁶
- **Białowiecki PN** prowadzi szereg działań ułatwiających zwiedzanie OzN. Należą do nich:
 - działania edukacyjne realizowane z NFOŚiGW w ramach których park zrealizował Ogród dotykowo-zapachowo-smakowy (rabata edukacyjna przy budynku Ośrodka Edukacji Przyrodniczej BPN, broszura edukacyjna drukiem powiększonym i w formie audio) oraz projekt edukacyjny o grzybach „W Zgodzie z Naturą” (wystawa fotografii wielkoformatowej „Puszczańskie Rarytasy” uzupełniona o audiobooki i opis w alfabecie Braille'a, prezentacja multimedialna pt. "Zwodnicze Sobowtóry", dostosowana do potrzeb niewidomych, niedowidzących i niesłyszących oraz konkurs dla osób z niepełnosprawnością intelektualną „Najpiękniejszy Grzyb”),

¹¹⁵ Oficjalna strona internetowa Parku Narodowego „Ujście Warty”, <https://www.pnujsciewarty.gov.pl/357,informacje-ogolne> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹¹⁶ Oficjalna strona internetowa Parku Narodowego „Bory Tucholskie”, <https://www.pnbt.com.pl/> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

- powstała przy budynku Ośrodka Edukacji Przyrodniczej Białowieskiego Parku Narodowego Polana Edukacyjna "Las dla tych, którzy mają mało czasu", można na niej z powodzeniem prowadzić zajęcia edukacyjne dla osób niepełnosprawnych z różnymi dysfunkcjami,
 - możliwość zwiedzania online,
 - Muzeum Przyrodniczo-Leśne – budynek umożliwiający jak zwiedzanie z audioprzewodnikiem lub ściągnięcie nagrania na nośnik mobilny, liczne miejsca wypoczynku na trasie zwiedzania, napisy kontrastowe na ekspozycji, możliwość zwiedzania z psem asystującym i psem przewodnikiem, zestaw tyflomap na temat parku,
 - Rezerwat Pokazowy Żubrów, który obejmuje pawilon edukacyjny oraz zagrody ze zwierzętami. W obu tych obiektach możliwe jest zwiedzanie przez OzN dzięki m.in. właściwie skonstruowanym ciągom komunikacyjnym, tyflomapą z rozmieszczeniem zwierząt, tabliczkom z opisami w alfabecie Braille'a i rycinami tropów oraz dostosowanym do osób poruszających się na wózkach platformom widokowym.¹¹⁷
- **Pieniński PN** posiada dostępne do zwiedzania dla OzN ogródki roślin naskalnych. Dysponuje również dotykowo-barwnymi materiałami edukacyjnymi dla osób niewidomych i niedowidzących wykonanymi przez Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi w Laskach.¹¹⁸
- W **Ojcowskim PN** znajduje się Centrum Edukacyjno-Muzealne - budynek z ekspozycją wykorzystującą wyświetlacze stereoskopowe 3D z możliwością regulacji wysokości oraz Ośrodek Edukacyjno-Dydaktyczny, który posiada płaską ścieżkę edukacyjną (bez schyłków terenu i innych utrudnień, poprowadzona przez arboretum do ogrodu skalnego i nad staw).¹¹⁹
- W **Wielkopolskim PN** ścieżki dydaktyczne dysponują tablicami edukacyjnymi na wysokości wzroku osób poruszających się na wózkach oraz są dostosowane do potrzeb osób słabowidzących. Ponadto w Centrum Edukacji Ekologicznej parku można skorzystać

¹¹⁷ Oficjalna strona internetowa Białowieskiego Parku Narodowego, <https://www.bpn.com.pl/> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹¹⁸ Oficjalna strona internetowa Pienińskiego Parku Narodowego <https://www.pieninypn.pl/> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹¹⁹ Oficjalna strona internetowa Ojcowskiego Parku Narodowego, <http://www.ojcowskiparknarodowy.pl/> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

usług pracownika-przewodnika, papierowej wersji przewodnika po obiekcie lub rozwiązania technicznego w postaci audioprzewodnika.¹²⁰

- **Roztoczański PN** park dysponuje dwoma dostępnymi pomostami prowadzącymi do obiektów atrakcyjnych turystycznie - pomost antyerozyjny przy Stawach Echo oraz pomost z platformą widokową na Czarnym Stawie. Park planuje ponadto nowy system oprowadzania po wystawach w Ośrodku Edukacyjno-Muzealnym w Zwierzyńcu opierający się na audioprzewodnikach dla osób niewidomych i niedosłyszących.¹²¹
- **Karkonoski PN** umożliwia OzN poruszanie się na handbike'ach ze wsparciem rodzin i wolontariuszy (które pomagają wjechać lub wejść do upragnionego miejsca w górach). Dzięki wsparciu wolontariuszy organizowane są w ramach inicjatyw społecznych wejścia OzN na dany szczyt, czy do określonego miejsca. Dodatkowo, w zakresie działań edukacyjnych są prowadzone dedykowane zajęcia skierowane głównie do dzieci z niepełnosprawnościami. Zajęcia obejmują dzieci słabo widzące i niewidome oraz uczniów szkół integracyjnych i specjalnych z różnymi niepełnosprawnościami. Odbývają się również warsztaty terapii zajęciowej według dedykowanych scenariuszy autorskich edukatorów KPN, prowadzonych we współpracy z nauczycielami. Bazą tych zajęć jest teren i kontakt bezpośredni z przyrodą w wymiarze i formie na jaką dana niepełnosprawność pozwala.¹²²

V.III Inne dobre praktyki

Warto szczególnie zwrócić uwagę na następujące inicjatywy:

Podczas Targów World Travel Show PTAK w Nadarzynie Polska Organizacja Turystyczna rozdała nagrody w XIII edycji konkursu na **Najlepsze Centrum Informacji Turystycznej w Polsce**. Konkurs organizowany jest w ramach rozwijania Polskiego Systemu Informacji Turystycznej. Współczesne punkty i centra Informacji Turystycznej w Polsce są postrzegane dwojako – jako miejsca obsługi turystów lub jako aktywnego, zaangażowanego uczestnika życia turystycznego i inicjatora nowych projektów. Kapituła konkursu kierowała się

¹²⁰ Oficjalna strona internetowa Wielkopolskiego Parku Narodowego, <https://www.wielkopolskipn.pl/>(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹²¹ Oficjalna strona internetowa Roztoczańskiego Parku Narodowego <https://roztoczanski-pn.pl/>(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹²² Oficjalna strona internetowa Karkonoskiego Parku Narodowego <https://kpn-mab.pl/>(dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

następującymi kryteriami: lokalizacja jednostki, oznaczenie dojścia i dojazdu, dostępność dla turystów w tym niepełnosprawnych, dostępność godzin pracy, kwalifikacje pracowników informacji turystycznej – w tym znajomość języków obcych, jakość, zasięg i kompletność udzielanych informacji. Pod uwagę wzięto także wygląd obiektów, ich funkcjonalność, zaopatrzenie w materiały informacyjno-promocyjne oraz kreowanie i realizację własnych inicjatyw w zakresie edukacja, kultura i rozwój turystyki.¹²³

Portal informacyjny PTTK „Turystyka dostępna dla wszystkich”¹²⁴. Na stronie OzN znajdzie informacje o obiektach turystycznych pogrupowanych wg kategorii. Opisy dostarczają szczegółowe dane o stopniu dostosowania obiektu dla potrzeb OzN, np. czy jest podjazd dla wózków, czy jest winda, czy szerokość drzwi jest dostateczna, by można wjechać wózkiem, czy personel jest przeszkolony. Dane zostały zebrane przez ankieterów bezpośrednio w obiektach.

W 2021 Miasto Szczyk zorganizowało cykl rajdów dla osób niepełnosprawnych w ramach mikroprojektu **"Beskidy bez barier"**. W ramach przedsięwzięcia zorganizowano cykl 10 rajdów górskich "Beskidy bez barier". Przed rozpoczęciem wyjścia na trasy, każdorazowo uczestnicy zostali przeszkoleni z pierwszej pomocy w górach, które przeprowadzili ratownicy GOPR. Podobne projekty mogłyby być realizowane przez PP.

Atlas Parków Narodowych w Polsce Dla Osób Niewidomych i Słabowidzących. Zespół konsultacyjny powołany przez Prezesa Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi (TOnO) w Łaskach przygotował Atlas Parków Narodowych w Polsce dla osób niewidomych i słabowidzących. Projekt został dofinansowany ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Zestawy plansz dotykowych wyprodukowane w nakładzie 120 kompletów zostały przekazane nieodpłatnie w ilości 50 teczek do poszczególnych parków narodowych, gdzie osoby zainteresowane mogą na miejscu zapoznać się z ich treścią i uzyskać dodatkowe informacje bezpośrednio od pracowników parków, którzy w większości zostali przeszkoleni w pracy z osobami z dysfunkcją wzroku. Pozostałe Atlasy trafiły m.in. do 10 ośrodków szkolno-wychowawczych, gdzie będą wykorzystywane na lekcjach przyrody i

¹²³ <https://www.pot.gov.pl/pl/nowosci/wiadomosci-z-pot/znamy-zwycieczcow-xiii-konkursu-na-najlepsze-centrum-informacji-turystycznej>

¹²⁴ Oficjalny portal informacyjny PTTK „Turystyka dostępna dla wszystkich”, (dostęp z dnia: 08.11.2021r.) <http://www.turystykadlawnaszystkich.pl/index.php>

geografii oraz do wybranych bibliotek. Duże mapy zostały przekazane do parków narodowych w ilości po 10 sztuk danego parku, zaś do ośrodki szkolno-wychowawczych trafiły komplety tych map dla każdego parku. Nie było dotychczas w Polsce tak dużego projektu tyflokartograficznego o tej tematyce¹²⁵.

Dobrym przykładem organizacji inwestującej w szkolenia dla pracowników połączone z praktyką jest **Muzeum Pierwszych Piastów w Lednicy**¹²⁶ gdzie pracownicy najpierw przeszli szkolenie z obsługi osób z dysfunkcjami, a później na dostosowanym do potrzeb osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności terenie muzeum i okolicy realizowali warsztaty, wykłady, spacerów tematyczne, imprezy plenerowe, spotkania weekendowe oraz wizyty w innych miastach tj. Gniezno czy Poznań.¹²⁷

Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe również realizuje różnego rodzaju projekty i prace mające na celu udostępnienie lasów dla społeczeństwa z uwzględnieniem standardów dostępności. Wydały one dwie ważne publikacje: w 2013r. „Las bez barier – obiekty terenowe” oraz w 2016r. „Las bez barier – obiekty kubaturowe” a od 2020 przygotowywane są krótkie filmy instruktażowe pt. „Las na wyciągnięcie ręki”.

Zaprojektowane zostały również urządzenia obsługi ruchu turystycznego do posadowienia na terenie parkingów leśnych uwzględniające potrzeby OzN oraz kontekst środowiskowy. Ponadto coraz większa liczba obiektów edukacyjnych posiada specjalne udogodnienia i przystosowania dla OzN.

Aplikacja zarządzająca szlakami turystycznymi i drogami leśnymi stworzona przez Wydział Transportu i Inżynierii Lotniczej Politechniki Śląskiej w 2022 roku. Wydział będzie realizował projekt w ramach konkursu „Rzeczy są dla ludzi” w programie Dostępność Plus. Efektem tego projektu będzie uruchomienie zintegrowanej platformy planowania, organizacji, nadzoru i wsparcia dostępności oferty turystyki górskiej (w przyszłości również na terenach PP) dla osób mających trudności w funkcjonowaniu fizycznym. Platforma będzie współdziałała z aplikacją Ratunek.

¹²⁵ Oficjalna strona internetowa Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi LASKI, <https://www.laski.edu.pl/pl/node/706> (dostęp z dnia: 08.11.2021r.)

¹²⁶ Turystyka Dostępna. Rekomendacje dla sektora usług turystycznych, A. Zajadacz (red.), Poznań

¹²⁷ Ibidem, s. 41;

Oczekiwane rezultaty projektu obejmują m.in. funkcjonalności: planowania tras górskich z wykorzystaniem narzędzia multimedialnego planera podróży, graficznej wizualizacji online przemieszczeń osób realizujących wycieczki górskie, nawigowania na szlakach turystycznych, drogach leśnych oraz drogach rowerowych. Ponadto opracowanie komputera pokładowego do pojazdów z funkcjami komunikatora dla OzN, monitorowania parametrów pracy specjalistycznego pojazdu terenowego. System umożliwi głosowe wezwanie pomocy SOS dla osób niepełnosprawnych w przypadku wystąpienia zdarzeń nieplanowanych.

Istotne rezultaty projektu to także dostosowanie konstrukcji wózków (różnych producentów) dla osób niepełnosprawnych, ich wyposażenie w zamienne źródła zasilania oraz adaptacje sterowania pojazdem do osób o istotnych ograniczeniach w funkcjonalnych fizycznych.

VI. Dobre praktyki – Europa i Świat

Podczas, gdy OzN nadal stanowią najbardziej niedoceniany segment w polskiej turystyce, wiele krajów na świecie poważnie traktuje tzw. dostępną turystykę. Zmiany te można zauważyć w innych krajach. Jako przykład można podać **Singapur** gdzie rząd sporządził listę najczęściej zadawanych pytań, aby pomóc turystom w planowaniu podróży. W swojej sieci Mass Rapid Transit¹²⁸ zapewnia dostęp bez barier, toalety przystosowane do wózków i wagony kolejowe, szersze bramki, windy oznaczone pismem Braille'a i nawierzchnie dotykowe. Tak jak w polskich parkach zwierzęta asystujące osobom niepełnosprawnym są dozwolone w autobusach i pociągach, a także w restauracjach i centrach handlowych.

Podobne kroki podjęła **Tajlandia**, popularny punkt na turystycznej mapie świata. Wyznaczyła szlaki turystyczne w niektórych regionach kraju, które są całkowicie dostępne dla turystów niepełnosprawnych. Aby podnieść świadomość, uruchomiła stronę internetową i przewodnik w języku Braille'a - „Turystykę dla Wszystkich”. Agencje tajlandzkie aktywnie promują swój naród jako przyjazny dla osób niewidomych w Europie i Wielkiej Brytanii.

Malezja przyjęła podejście oparte na partnerstwie, już dzisiaj możliwe są spacer z audiodeskrypcją po dziedzictwie na wyspie Penang, z udziałem zainteresowanych stron,

¹²⁸ System Mass Rapid Transit, zwany w języku potocznym MRT, to system szybkiego transportu, który stanowi większość sieci kolejowej w Singapurze.

takich jak Narodowa Rada ds. Niewidomych – Malezja, George Miasto Światowe Dziedzictwo Włączone i Przyjaciele Dziedzictwa George Town.

Przenosząc się na drugą stronę Oceanu Indyjskiego, **Republika Południowej Afryki** jest najbardziej przyjaznym dla dostępności miejscem turystycznym w Afryce. Oferuje szlaki Braille'a i dostęp do ramp w rezerwatach przyrody, promenady dla wózków w atrakcjach oraz dedykowaną stronę internetową, która pomaga niepełnosprawnym podróżnym, a także umożliwia korzystanie z psów przewodników podczas lotów krajowych.

Po drugiej stronie Atlantyku w **Chile**, Chilijska Narodowa Rada Turystyki i Krajowa Służba ds. Osób Niepełnosprawnych nawiązały współpracę, aby stworzyć kompleksowy przewodnik dla osób niepełnosprawnych. Kraj wprowadził dostęp dla wózków i na stacjach metra, pociągach i niektórych autobusach, a nawet wprowadził dotykowe wersje swojej słynnej sztuki ulicznej. Zaangażowały się też firmy: Chilijski startup, Wheel the World¹²⁹ to wózek zaprojektowany specjalnie do poruszania się po nierównym terenie Patagonii.

Działania na rzecz dostępnej turystyki prowadzi również **Europejska Sieć Turystyki Dostępnej** (the European Network for Accessible Tourism – ENAT¹³⁰) to stowarzyszenie non profit, które skupia organizacje i instytucje związane zarówno z badaniami, promocją, jak i działalnością praktyczną w zakresie „turystyki dostępnej”. Wykorzystując wiedzę i doświadczenie partnerów w sieci współpracy, członkowie ENAT pracują nad poprawą dostępności informacji turystycznej, transportu, infrastruktury, projektowaniem usług dla odwiedzających, którzy mają różne potrzeby w zakresie udogodnień. Współpraca ta przyczynia się do tworzenia modeli doskonalenia „turystyki dostępnej”, użytecznych dla całej branży turystycznej.

W wielu krajach wschodzących rynek dynamicznie reaguje na zapotrzebowanie na dostępne usługi turystyczne, a kilka modeli zyskuje na popularności. W **Indiach**, gdzie inicjatywy rządowe jeszcze się nie rozwinęły, sektor prywatny wkroczył proaktywnie. Jednym z interesujących przykładów jest Planet Able¹³¹, firma świadcząca usługi turystyki

¹²⁹ Oficjalna strona internetowa Wheel of World <https://gowheeltheworld.com/> (dostęp z dnia: 08.09.2021r.)

¹³⁰ Oficjalna strona internetowa Europejskiej Sieci na Rzecz Turystyki Dostępnej, <https://www.accessibletourism.org/> (dostęp z dnia: 08.09.2021r.)

¹³¹ Oficjalna strona internetowa PLANET ABLED, <https://planetabled.com/> (dostęp z dnia: 08.09.2021r.)

integracyjnej. Według firmy jest to jedyny taki dostawca na swoją skalę w Indiach, obsługujący klientów zarówno z Indii, jak i z zagranicy –w tym tak odległych jak Brazylia.

Dostępność jest centralnym elementem każdej polityki odpowiedzialnego i zrównoważonego rozwoju. Jest to zarówno imperatyw praw człowieka, jak i wyjątkowa okazja biznesowa. W tym kontekście turystyka dostępna nie tylko przynosi korzyści OzN, ale całemu społeczeństwu. Nie powinno się pomijać „aspektu biznesowego” myśląc o dostępności. Oprócz aspektu praw człowieka w tym celu istnieje również przekonująca argumentacja dotycząca wymiernych korzyści finansowych. Nie można ignorować wielkości rynku dostępnej turystyki. W **Stanach Zjednoczonych** Organizacja Open Doors szacuje, że dorośli niepełnosprawni wydają na podróże ponad 17 miliardów dolarów rocznie¹³². Operatorzy turystyczni i zarządzający urządzeniami paraturystycznymi oraz infrastrukturą turystyczną powinni mieć na uwadze, że jeśli w rodzinie jest OzN, to hotel, pensjonat lub restauracja zyskuje nie jednego klienta, ale odpowiednio więcej osób, które mu towarzyszą.

Prowadzi to do efektu mnożnikowego w wydatkach na turystykę. Na przykład w **Australii** średnia wielkość grupy podróżującej z udziałem osób niepełnosprawnych wynosi od 2,8 do 3,4 odpowiednio dla wycieczek jednodniowych i jednodniowych, zgodnie z OECD Tourism Trends and Policies 2016¹³³. Wreszcie branża turystyczna ma powiązania z kilkoma sektorami szerszej gospodarki, w tym z transportem, rękodziełem, pokazami i wydarzeniami rzemieślniczymi, żywnością i napojami, nieformalnymi przewodnikami turystycznymi itp. W ten sposób widoczne są korzyści gospodarcze z promowania dostępnej turystyki.

¹³² <https://www.prnewswire.com/news-releases/disability-travel-generates-173-billion-in-annual-spending-300121930.html>

¹³³ [Tourism-Trends2016-Landscape \(oecd.org\)](https://www.oecd.org/tourism-trends-2016-landscape/)

VII. Zakończenie

Dostępność, to zagadnienie, które jest istotne dla każdego z nas. Jest ważne zarówno dla matki z dzieckiem jak i osoby starszej. Dostępność to cecha, dzięki której z produktów, usług i przestrzeni może korzystać na równi jak największa liczba osób. Zapewnianie dostępności to proces, który wymaga ciągłej refleksji i uważności.

Na zakończenie naszego opracowania przedstawiamy podsumowanie na przykładzie najważniejszych sześciu kroków jakie należy podjąć, aby skutecznie wdrożyć dostępność w parku.

Krok 1. Zaczynaj od harmonogramu.

Opracuj długoterminową wizję dostępności i krótkoterminowych celów dostępności, w tym wskaźników do monitorowania postępów w realizacji wizji i celów. Przygotuj harmonogram działań - to najlepsze rozwiązanie, aby sukcesywnie wdrażać i monitorować działania.

Krok 2. Pamiętaj o środkach finansowych.

Zapewnienie dostępności wymaga zaangażowania określonych zasobów. Działania znoszące bariery i utrudnienia możemy podzielić na bezkosztowe i kosztowe. Te drugie wymagają środków finansowych. Wydatki należy projektować w budżecie jednostki, rolą koordynatora ds. dostępności powinno być również wyszukiwanie możliwości pozyskania dodatkowych środków/grantów na znoszenie barier i wdrażanie dostępności.

Krok 3. Zadbaj o przeszkoleniu personelu.

Zapewnij pracownikom szkolenia na temat niepełnosprawności i sposobów wspierania turystów ze szczególnymi potrzebami. Celem szkoleń będzie podniesienie kompetencji kadry, ale również stworzenie środowiska pełnego szacunku we wszystkich lokalizacjach i we wszystkich działaniach. Przypominaj pracownikom, że ich stosunek do OzN odgrywa integralną rolę w tym, że turysta czuje się mile widziany i włączony społecznie.

Krok 4. Współpracuj na rzecz dostępności.

Współpracuj tam, gdzie jest to konieczne i możliwe, z innymi firmami i instytucjami w obszarach, w których występują luki w dostępności w zakresie: wiedzy, doświadczenia i

usług. Współpracuj z innymi partnerami biznesowymi z otoczenia parku, aby zaoferować pełną dostępność turystyce ze szczególnymi potrzebami. Rozważ przeprowadzenie miarodajnych badań z niepełnosprawnymi turystami, kiedy tylko to możliwe, aby uniknąć robienia błędnych założeń w zakresie dostępności. Zaspokojenie potrzeb turystów w zakresie dostępności podczas całej podróży to podstawa.

Krok 5. Oferta parku zawsze powinna uwzględniać osoby ze szczególnymi potrzebami.

Oferowanie produktów, usług i udogodnień turystycznych bez barier dostępności dla osób z fizycznymi, poznawczymi, intelektualnymi lub sensorycznymi ograniczeniami, powinno być standardem jeśli to możliwe.

Krok 6. Zadbaj o informację.

Dostarczanie jasnych, szczegółowych oraz dokładnych informacji dla podróżnych z niepełnosprawnościami oraz udostępnianie ich w spójny sposób w całej instytucji jest bardzo ważne. Prawidłowa informacja, jest zawsze dostępna cyfrowo. Zapewnij rozwój usług online zgodnych ze standardami dostępności cyfrowej WCAG 2.1, aby podróżni niepełnosprawni mogli przeglądać usługi, dokonywać rezerwacji, zmodyfikować rezerwację i/lub bezproblemowo skontaktować się z parkiem.

Jeśli wykonasz w/w sześć kroków, wówczas dostępność na stałe zagości w Twoim Parku.

Pamiętaj, że dostępność to również empatia na potrzeby innych, staraj się zatem zarażać współpracowników, do tego że warto być osobom otwartą na potrzeby innych.

Bądź też konsekwentny w działaniach, wdrażanie dostępności to proces, który należy starannie zaplanować i sukcesywnie realizować.

Nie poddawaj się, gdy napotkasz na problemy i brak zrozumienia dla swoich działań – posługuj się przykładami, wówczas lepiej zostaniesz zrozumiany.

Pamiętaj, wdrażając dostępność pomagasz innym – a to przecież najważniejsze!

VIII. Akty prawne

1. Dokumenty Rady Europy – (Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych). (<http://www.niepelnosprawni.gov.pl/a,50,dokumenty-rady-europy> dostęp z dnia: 10.09.2021).
2. Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010–2020: Odnowione zobowiązanie do budowania Europy bez barier, KOM (2010) 636.
3. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169 ze zm.).
4. Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie, załącznik nr 8 – Minimalne wymagania w zakresie dostosowania obiektów hotelarskich do potrzeb osób niepełnosprawnych (Dz.U. 2017 r. poz. 2166).
5. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury 1 z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. 2019 poz. 1065)
6. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 3 lipca 2015 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków ich umieszczania na drogach (Dz.U. 2015 poz. 1314)
7. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. 2019 r. poz. 1065 ze zm.).
8. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r. w sprawie szczegółowych warunków technicznych dla znaków i sygnałów drogowych oraz urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego i warunków ich umieszczania na drogach (Dz. U. 2019 poz. 2311 ze zm.)
9. Uchwała nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030. (M.P. 2021 poz. 218)

10. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. 1997 r. nr 50 poz. 475)
11. Unia równości: Strategia na rzecz praw osób z niepełnosprawnościami na lata 2021–2030 (COM(2021) 101 final).
12. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2021 poz. 1098).
13. Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. z 2019 r. poz. 1696 ze zm.).
14. Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (Dz.U. z 2017 r. 1824).
15. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2020 poz. 1057 ze zm.).
16. Ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2139 zez zm.).
17. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 573).
18. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2021 r. poz. 305 ze zm.)
19. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. 2021 poz. 1275).
20. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2211)
21. Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o zaopatrzeniu z tytułu wypadków lub chorób zawodowych powstałych w szczególnych okolicznościach (Dz. U. 2013 poz. 737 ze zm.)
22. Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz.U. z 2019 r. poz. 848 ze zm.).
23. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2020 r. 1333 ze zm.).

IX. Wytyczne i Rekomendacje

1. Europejskie Standardy przygotowania tekstu łatwego do czytania i zrozumienia, (<https://www.power.gov.pl/media/13597/informacja-dla-wszystkich.pdf> dostęp z dnia: 08.09.2021).
2. Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF; ang. International Classification of Functioning, Disability and Health), (https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429_pol.pdf?sequence=67&isAllowed=y dostęp z dnia: 10.09.2021).
3. Poradnik dla realizatorów projektów i instytucji systemu wdrażania funduszy europejskich 2014-2020 (https://www.pois.gov.pl/media/23674/publikacja_wersja_interaktywna_3.pdf dostęp z dnia: 09.09.2021).
4. Program Rządowy Dostępność Plus 2018-2025 (www.archiwum.ncbr.gov.pl/fileadmin/POIR/3_1_1_1_2019/Dok_dodatkowe/16_Program_Dostepnosc_Plus.pdf dostęp z dnia: 08.09.2021).
5. Standardy dostępności budynków do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, uwzględniając koncepcje uniwersalnego projektowania – poradnik, Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju (<https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologia/standardy-dostepnosci-budynkow-dla-osob-z-niepelnosprawnosciami> dostęp z dnia: 08.09.2021).

X. Literatura

1. Badania pt. „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych” wykonanego przez Grupę BST Sp. z o.o. na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki. (<https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/badania-ryнку-turystycz/8039,Turystyka-osob-z-niepelnosprawnosciami.html> dostęp z dnia: 08.09.2021).
2. Aktywność ekonomiczna ludności Polski – IV kwartał 2020 r, Główny Urząd Statystyczny 2020 r. (<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-iv-kwartal-2020-roku,4,40.html> dostęp z dnia: 10.09.2021).

3. Badania konsumentów usług turystycznych w regionach. Polska Organizacja Turystyczna. Wydanie I. 2015
4. D. Buhalis, S. Darcy, (red.). (2011). Accessible Tourism: Concepts and Issues. Bristol: Chanel View Publications.
5. J.C. De Witt (1991), The role of technology in removing barriers, „The Milbank Quarterly” 69(sup. 1–2),
6. <https://sites.ed.gov/idea/>
7. M. Duplaga, (2011) Znaczenie technologii wspomagających w życiu osób w starszym wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
8. Fundacja Laboratorium Architektury 60+ skład zespołu: Benek I., Labus A., Kampka M. (red.) (2016), „Wytyczne w zakresie projektowania uniwersalnego mając na uwadze potrzeby osób niepełnosprawnych” – ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Infrastruktury i Budownictwa, Warszawa.
9. W. Van Gordon, E. Shonin & M. Richardson (2018) Mindfulness and Nature. Mindfulness 9.
10. Individuals with Disabilities Education Act, General Provisions, Sec. 101 Definitions, sekcja g
11. R. Kayess, P. French, (2008) Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, „Human Rights Law Review ” n r 8,
12. Z. Kruczek, K. Przybyło-Kisieleska (2019) Ruch turystyczny w parkach narodowych i konsekwencje nadmiernej frekwencji odwiedzających w Parki Narodowe I Otoczenie Społeczno-Gospodarcze. Skazani Na Dialog. Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii.
13. K. Parzych, R. Gotowski, (2016) Selected indicators of the seniors tourist activity in Poland and in others european countries. Journal of Education, Health and Sport. 6(10):680-698. eISSN 2391-8306.
14. M. Popiel, Odpowiedzialna oraz zrównoważona turystyka szansą na aktywizację osób niepełnosprawnych, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 2015.
15. A. Skalska, Ograniczenie sprawności funkcjonalnej osób w podeszłym wieku, Zdrowie Publiczne i Zarządzanie, tom IX, nr 1/2011: 50–59.
16. D.C. Smith (1998), Assitive technology. Funding options and strategies, „Mental and Physical Disability Law Reporter”1(22).

17. A. Stasiak. (2007) Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Zarząd Główny.
18. J. Śniadek, A. Zajadacz Turystyka i rekreacja a jakość życia mieszkańców Leszna. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki nr 1 (25), 341-365
19. Światowy raport o niepełnosprawności – podsumowanie. Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania. Nr I/2013(6).
20. United Nations World Tourism Organization, 2015, Manual on Accessible Tourism for All – Public-Private Partnerships and Good Practices (www.umwto.org, dostęp: 20.06.2021)
21. United Nations World Tourism Organization, 2014, San Marino Declaration on Accessible Tourism, Republik of San Marino (http://www.accessibletourism.org/resources/sanmarinodeclarationonaccessibletourismfinal1.pdf, dostęp: 20.06.2021)
22. W. Kacprzyk, Turystyka w Lasach Państwowych. Tom I. Lasy bez barier – obiekty terenowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowy-Wdrożeniowy Lasów Państwowych, 2015.
23. W. Kacprzyk, Turystyka w Lasach Państwowych. Tom III. Lasy bez barier- obiekty kubaturowe, Nowy Bedoń: Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych, 2016.
24. Global Found Nature I in. Samodzielne doświadczanie natury. Ku pozbawionym barier edukacyjnym ścieżkom przyrodniczym, 2021 r.
25. Polskie Parki Narodowe. Nasze Parki Narodowe. Kwiecień 2020. Folder powstał w ramach projektu POIS.02.04.00-00-0001/15 „Promocja Parków Narodowych Jako marki”.

XI. Netografia

1. <https://www.pot.gov.pl/pl/nawosci/wiadomosci-z-pot/znamy-zwyciezcow-xiii-konkursu-na-najlepsze-centrum-informacji-turystycznej>
2. <https://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/aktualnosci/oferty-wypraw-takze-dla-osob-z-niepelnosprawnosciami>
3. <https://www.lasy.gov.pl/pl/nasze-lasy/obiekty-czesciowo-dostosowane-do-potrzeb-osob-z-niepelnosprawnosciami>
4. <https://kpnmab.pl/transport-i-ulatwienia-dostepu>
5. <http://www.turystykadlawszystkich.pl/index.php>

6. <https://www.laski.edu.pl/pl/node/706>
7. <https://gowheeltheworld.com/>
8. <https://www.accessibletourism.org/>

XII. Załączniki

Załącznik nr 1. Informacje o poszczególnych grupach osób ze szczególnymi potrzebami

Osoby ze szczególnymi potrzebami rozumiane zgodnie z zakresem dostępności, zdefiniowanym w Programie rządowym Dostępność Plus 2018-2025 oraz Ustawie o Dostępności to:

- osób poruszające się za pomocą wózków, o kulach, o ograniczonej możliwości poruszania się.
- osób niewidomych i słabowidzących;
- osób z niepełnosprawnością słuchu;
- osób głuchoniewidomych;
- osób z zaburzeniami psychicznymi
- osób z niepełnosprawnością intelektualną;
- osób starszych i osłabionych chorobami - mogą mieć szczególne potrzeby związane ze stanem zdrowia czy kondycją. Nie znaczy to oczywiście, że każdy senior będzie potrzebował szczególnego traktowania. Oczywiście tu znów najwięcej pomogą zasady projektowania uniwersalnego, ale przede wszystkim pamiętaj, żeby sposób załatwiania spraw był jak najprostszy, wymagał jak najmniej wysiłku fizycznego i był jasno wytłumaczony;
- kobiet w ciąży - ciąża to okres, który większość kobiet odczuwa jako okres specjalnego traktowania – zwykle łatwiej się męczą, nie mogą zbyt długo stać, trudniej im się wykonuje niektóre czynności. Zawsze warto zapytać o szczególne potrzeby i odpowiedzieć na nie w miarę możliwości;
- osób z małymi dziećmi, w tym z wózkami dziecięcymi - opieka nad osobą zależną może wymagać zapewnienia dodatkowego miejsca, na szczęście pokoje do zabawy są coraz powszechniejszą praktyką w urzędzie. Dla małych dzieci ważne będą przewijaki;

- osób mających trudności w komunikowaniu się z otoczeniem (także z rozumieniem języka pisanego albo mówionego);
- osób o nietypowym wzroście (w tym również dzieci);
- osób z ciężkim lub nieporęcznym bagażem, towarem- np. dodatkowa butla z tlenem, którą można zdeponować w przechowalni - to tylko przykład, bo zgodnie z Ustawą o dostępności (...) każdy może mieć szczególne potrzeby – wynika to z konkretnej sytuacji, konkretnej osoby w konkretnym środowisku.

Załącznik nr 2 Rodzaje i skutki niepełnosprawności

Każda osoba z niepełnosprawnością jest inna i może mieć inne, indywidualne potrzeby. Wyróżniamy jednak sześć podstawowych rodzajów niepełnosprawności/ ograniczeń w funkcjonowaniu:

- **Obniżona sprawność sensoryczna**, czyli uszkodzenie wzroku i słuchu. W przypadku tego rodzaju niepełnosprawności rozpoznaje się całkowity brak, uszkodzenie lub zaburzenie funkcji układu nerwowego, służącego do odbioru bodźców zmysłowych. Mówiąc o osobach z obniżoną sprawnością sensoryczną mówimy o osobach słabosłyszących, głuchych, słabowidzących, niewidomych oraz głuchoniewidomych. Uszkodzenie wzroku lub/i słuchu może towarzyszyć człowiekowi od urodzenia lub może pojawić się wraz z wiekiem lub w wyniku przebytych chorób. Ubytek wzroku może mieć różną skalę. Osoby słabowidzące wciąż posługują się wzrokiem, jednak mogą do tego pomagać rozwiązania i technologii wspomagających (takich jak np. odpowiednie oświetlenie, lupy, druk powiększony itd.). Różnice w widzeniu kształtów, kolorów, ocenie odległości mogą być bardzo duże dla różnych osób słabowidzących. Ważnym rozwiązaniem dla tej grupy są wyraźne oznaczenia kontrastów w przestrzeni.

Osoby niewidome zbierają informacje przy pomocy słuchu i dotyku. Tylko niewielka część osób niewidomych obecnie wykorzystuje alfabet Braille'a. Znacznie częściej posługują się przy korzystaniu z komputerów ze zwykłej klawiatury i czytników ekranu. Szczególnie ważne dla tej grupy jest zapewnienie dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji, a także zapewnienie ścieżek prowadzących w przestrzeni publicznej.

W przypadku osób z uszkodzeniem słuchu mówimy o osobach słabosłyszących i głuchych. Osoby słabosłyszące to osoby, które mają uszkodzenie słuchu ale przy wykorzystaniu urządzeń wspomagających słyszenie (aparaty słuchowe, systemy FM, pętle indukcyjne) są w stanie słyszeć mowę i komunikują się w języku mówionym. Ważnym rozwiązaniem dla tych osób jest zapewnienie rozwiązań wspomagających słyszenie czy też np. napisów do filmów. Osoby słabosłyszące najczęściej nie znają i nie używają języka migowego.

Osoby G/głuche to osoby, które nie słyszą na tyle, że mimo zastosowania technologii wspomagających słyszenie nie są w stanie zrozumieć mowy, a w codziennej komunikacji korzystają z języka migowego. Osoby Głuche często nie postrzegają siebie przez pryzmat niepełnosprawności (ubytek słuchu) tylko jako mniejszość kulturowo-językowa z własną, odrębną tożsamością kulturową (dlatego piszemy Głuchy z dużej litery). Nie każda osoba głucha czuje jednak taką przynależność. Bardzo ważnym rozwiązaniem dla osób g/Głuchych jest możliwość komunikowania się w języku migowym. Warto pamiętać, że język polski mówiony i polski język migowy różnią się od siebie i porozumiewania się z osobami g/Głuchymi za pomocą treści pisanych nie jest dobrym rozwiązaniem (język polski dla wielu osób g/Głuchych jest językiem obcym).

Osobną grupą osób z niepełnosprawnością sensoryczną są osoby głuchoniewidome, czyli osoby z jednoczesnym uszkodzeniem wzroku i słuchu.

Osoby głuchoniewidome w poznawaniu świata korzystają z tego zmysłu, który jest lepiej funkcjonujący – czasem więc korzystają z aparatów słuchowych lub z innych urządzeń wspomagających słyszenie (systemy FM), czasem z bardzo mocnych okularów lub lup. Dla większości osób głuchoniewidomych podstawowym zmysłem poznawania świata jest dotyk. Bardzo rzadko zdarzają się osoby z jednoczesnym całkowitym uszkodzeniem wzroku i słuchu. Zdarza się, że osoby głuchoniewidome korzystają z alternatywnych metod komunikacji innych niż język migowy takich jak np. alfabet Lorma.

- **Obniżona sprawność intelektualna**, czyli deficyt o charakterze poznawczym. Obniżoną sprawność intelektualną charakteryzują się osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Niepełnosprawność intelektualna może być wrodzona – spowodowana przez czynniki wewnętrzne (wady rozwojowe, uszkodzenie układu nerwowego, uszkodzenia i nieprawidłowości genowe, zaburzenia układu dokrewnego, choroby powodujące

zakażenia ustrojowe) lub nabyta (spowodowana uszkodzeniem mózgu, niedotlenieniem itd.). Ten typ ograniczeń w funkcjonowaniu może pojawić się także z wiekiem w postaci choroba otępiennych (demencja, choroba Alzheimera itd.). Dawniej zamiast określenia „niepełnosprawność intelektualna” używane było sformułowanie „upośledzenie umysłowe”, jednakże obecnie wyszło ono z użycia i z racji na poszanowanie godności osób żyjących z tym rodzajem niepełnosprawności nie należy go używać. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną by móc prowadzić niezależne życie potrzebują dostępu do szeregu rozwiązań, m.in. do dostępu do informacji w języku łatwym (ETR).

- **Obniżona sprawność funkcjonowania społecznego**, czyli ograniczenia wynikające z doświadczenia kryzysu psychicznego lub diagnozy choroby psychicznej. W grupie są bardzo różne osoby. Zarówno te, które od wczesnych lat życia doświadczają zaburzeń równowagi nerwowej objawiającej się m.in. nadmierną ruchliwością, zaburzeniami snu, stanami lękowymi oraz apatią, a także zaburzeniami równowagi emocjonalnej – objawami przewlekłego stresu i depresji, jak i te które doświadczają okresowych kryzysów zdrowia psychicznego wpływających na ich codzienne funkcjonowanie. Osoby w tej grupie to osoby bardzo różnie funkcjonujące w zależności od stadium i okresu choroby.
- **Obniżona sprawność komunikowania się**, czyli utrudniony kontakt werbalny (słowny). Mowa tutaj przede wszystkim o osobach z zaburzeniami mowy (mówiące w sposób niewyraźny lub nieposługujące się w ogóle mową werbalną). Trudności w komunikowaniu się dotyczą szerokiej grupy osób- zarówno osób z nieprawidłowym funkcjonowaniem aparatu mowy lub samej jamy ustnej i języka (tzw. dyslglosja) , jak i osób które straciły umiejętność mówienia z powodu szoku pourazowego lub innych zaburzeń psychicznych. Utrudnione komunikowanie się dotyczy również osób jękających się, a także osób z autyzmem, czyli zaburzeniem rozwojowym polegającym na problemach z nawiązywaniem relacji społecznych i komunikowaniem uczuć. Obniżona sprawność komunikowania się stwierdzana jest także u osób, u których rozpoznano mutyzm, czyli całkowity brak lub ograniczenie komunikacji werbalnej, będący następstwem chorób psychicznych. Osoby z tego typu niepełnosprawnością potrzebują dostępu do alternatywnych i wspomagających metod komunikacji (AAC).
- **Obniżona sprawność ruchowa**, czyli różnego rodzaju ograniczenia w mobilności.

Osoby z tym rodzajem niepełnosprawności to osoby z wrodzonymi lub nabytymi dysfunkcjami narządu ruchu spowodowanymi uszkodzeniem lub schorzeniami narządów wewnętrznych. W grupie tej są bardzo różne osoby o różnych potrzebach- zarówno takie, które urodziły się z ograniczeniem sprawności ruchowej (np. osoby urodzone z dziecięcym porażeniem mózgowym) jak i osoby u których ograniczenia pojawiły się w toku życia w wyniku choroby lub wypadku. Ograniczenia mobilności pojawiają się także wraz z wiekiem jako efekt procesu starzenia.

Osoby z niepełnosprawnością narządów ruchu to zarówno osoby poruszające się na wózku, korzystające z chodzików lub kul ortopedycznych. Część osób nie korzysta z żadnych sprzętów i ich niepełnosprawność nie jest widoczna na pierwszy rzut oka. Warto też mieć na uwadze, że niepełnosprawność ruchowa może oznaczać także porażenie wszystkich kończyn (tak jak w przypadku tetraplegików)

Dla osób z niepełnosprawnością ruchową szczególnie ważna jest likwidacja barier architektonicznych.

- **Obniżona sprawność psychofizyczna** spowodowana chorobami somatycznymi. Choroby somatyczne związane są ze zmianami narządowymi, jednak w ich rozwoju mają udział czynniki psychiczne, takie jak na przykład przewlekły stres lub depresja. Przykładem chorób somatycznych są astma, choroba niedokrwienna serca, cukrzyca, nadczynność tarczycy, a także nowotwory.

Warto pamiętać, że niepełnosprawności mogą występować oddzielnie lub w sprzężeniu ze sobą.